

Mozaïek Christus Pantocrator, Chora Kerk, Istanbul, Turkije

Mozaïek010, het begin van een evangelische megakerk in Rotterdam
scriptie van Leen La Rivière, 7433867(studentnummer)

**Master studie Religie en Samenleving,
Universiteit Utrecht**
Augustus 2022

God aanbidden

van elkaar houden

onze omgeving dienen

Over de voorkant: het mozaïek van Christus Pantocrator in de Kerk van de Heilige Verlosser in Chora (Grieks : Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Σωτῆρος ἐν τῇ Χώρα) is in een middeleeuwse Grieks-orthodoxe kerk. De kerk werd gebouwd in de vierde eeuw als onderdeel van een klooster buiten de muren van Constantinopel en behield de naam Chora na de uitbreiding van de muren onder keizer Theodosius I. De naam is van het Griekse woord "Hora" afkomstig en betekent veld. De bouw van één van de latere kerken werd toegeschreven aan de heilige Theodorus, die een familielid was van keizerin Theodora I. Het door hem gestichte klooster werd vernietigd in een aardbeving waarop het herbouwd werd door keizer Justinianus I. De huidige kerk is grotendeels gebouwd in de elfde eeuw. Deze bouwphase wordt over het algemeen toegeschreven aan Maria Doukaina en vond waarschijnlijk plaats in 1077-1081. De huidige brede apsis van de kerk zou in de twaalfde eeuw zijn gebouwd.

Het klooster en de kerk raakte ernstig beschadigd tijdens de Latijnse overheersing van Constantinopel en aan het einde van de dertiende eeuw verkeerde de Chorakerk in een slechte staat. De kerk werd vervolgens in de periode 1316-1321 verbouwd onder leiding van de Byzantijnse staatsman Theodorus Metochites. Deze bouwphase wordt gezien als de vijfde bouwphase van de kerk. Tijdens deze fase werd de perakklesion gebouwd. Ook werd de Naos herbouwd en uit deze periode dateren ook de mozaïeken en fresco's die tegenwoordig zichtbaar zijn in de kerk. Metochites werd na zijn dood begraven in de Chorakerk.

De kerk van de Heilige Verlosser (Albeheerser, Overwinnaar) in Chora is gebouwd in de stijl van Byzantijnse architectuur. In de zestiende eeuw, tijdens het Ottomaanse tijdperk, werd de christelijke kerk omgebouwd tot moskee. Het werd een museum in 1945, maar werd in 2020 weer een moskee. Het interieur van het gebouw is bedekt met enkele van de oudste en mooiste overgebleven Byzantijnse christelijke mozaïeken en fresco's; ze werden blootgelegd en gerestaureerd nadat het gebouw was geseculariseerd en in een museum was veranderd

Deze mozaïek is gekozen omdat het de verbinding legt tussen de bewust gekozen naam van Mozaïek¹ als kerkgemeenschap, maar ook met het 'vlaggenlied' van Mozaïek: Jezus overwinnaar, waarmee deze scriptie afsluit.

Dank en toestemming

Graag spreek ik mijn dank uit naar mijn docenten van de Masterclass Religie en Samenleving van de Universiteit Utrecht: Anne Marie Korte, Cok Bakker, Daan Beekers, Erik Meinema, Daan Oostveen, Katja Rakow, Mehmed Sajid, Pooyan Tamini Arab, Eric Ottenheim en Nico Landman want zij hebben mij geweldig geholpen om als oude student het jaar 2021-2022 door te komen en papers, essays en de scriptie te schrijven.

Dank ook voor alle medewerking aan deze scriptie: Ies Maaswinkel, Léanne van Goch, Karin de Schipper, Niels de Jong, Nico Rijdsdijk, Hans van Dolder, Peter Noordzij, Judith van Dijk, Hans Maat, Joop Gankema, Jan Wessels, Kees Kraayenoord, Jan Wolsheimer. Zij hebben allen toestemming gegeven voor publicatie van hun bijdragen zowel in de bijlage als ten dele geciteerd in hun plek in de scriptietekst.

En Miranda Klaver (VU) en Lans Bovenberg (TU) dank voor het meelezen en adviezen.

En grote dank voor de support van mijn vrouw Ria, die een jaar lang dacht hospita te zijn.

Leen La Rivière, geboren 1946, afstammeling van Jacques De La Rivière, een hugenoot die Frankrijk moest ontvluchten in 1647. Na de HBS haalde hij de akte onderwijs, akte hoofdonderwijzer (de master), Godsdienstakingen (master) voor leraar godsdienst. En in 2021-2022 deed hij de master Religie en Samenleving aan de Universiteit van Utrecht. Grondveste in 1970 de organisatie www.continentalsound.org , in 1980 www.christianartists.org (de jaarlijkse internationale Christian Artists seminars), in 1985 www.continentalministries.org , in 1989 de CNV Kunstenbond en het Continental Art Centre. Hij coördineerde talloze projecten (nationaal en internationaal) op het gebied van muziek en de kunsten binnen het christendom. Hij schreef 28 boeken over kunsten, samenleving, jeugd vanuit een christelijk perspectief. Hij doceert sinds 2018 een on line masterclass cultural leadership, die ieder half jaar begint. Sinds 1974 wordt het magazine Sjofar uitgegeven, een christelijk cultuur magazine. Meer details op www.la-riviere.nl . Van 1989- 2014 zat hij in het bestuur van vakcentrale CNV. Spreekt op conferenties, seminars.

¹ Let op: Het kerkgenootschap Mozaïek heeft als eigenaam geen .. (trema) op de i, dus niet ï.

Overweging

De scriptie begint in hoofdstuk 1 met de historische ontwikkeling van het evangelisch christendom. Daarin start de auteur met een wereldwijde blik, waarna hij de focus steeds meer concentreert. Eerst naar Europa, dan naar Nederland en vervolgens naar Rotterdam waar de nieuwe megakerk Mozaïek010 van start is gegaan. Dit hoofdstuk laat ook duidelijk zien hoe de ontwikkelingen in Nederland aansluiten bij de rest in de wereld maar er ook van verschillen.

Hoofdstuk 2 werkt de overeenkomsten en verschillen verder uit voor de Nederlandse megakerken. Theologisch gezien proberen megakerken aan te sluiten bij het moderne levensgevoel waarin persoonlijke ontwikkeling en een eigentijdse spiritualiteit centraal staan in plaats van wereldmijding. Ook benadrukt men het accepteren van de eigen onvolkomenheid (als antipode van de prestatiecultuur).

Hoofdstuk 3 onderzoekt de moedergemeente van de nieuwe Mozaïek 010 gemeente in Rotterdam, namelijk Mozaïek0318 in Veenendaal. Mede op basis van een interview met de grondlegger Kees Kraayenoord wordt geconcludeerd dat de Mozaïek beweging goed aansluit bij de postmoderne cultuur waarin beleving, authenticiteit en persoonlijke spiritualiteit centraal staan en niet, zoals in veel traditionele evangelische en pinksterkerken, dogma en doctrine.

Hoofdstuk 4 gaat in op de nieuwe kerk Mozaïek010 in Rotterdam-Alexander. Op basis van interviews met betrokkenen en voorgangers van omringende kerken wordt geconcludeerd dat Mozaïek010 niet tot verstoring van het kerkelijke landschap in Rotterdam heeft geleid. Hoofdstuk 5 biedt afgewogen conclusies. Mozaïek010 heeft de potentie om een megakerk te worden maar het is zeker nog geen gelopen race. Het biedt een goed overzicht van niet minder dan acht bedreigingen.

Een mooi aspect van deze scriptie is de persoonlijke betrokkenheid van de auteur. Door volledig transparant te zijn over de eigen achtergrond vermindert hij het risico van een gebrek aan wetenschappelijke objectiviteit. De scriptie benut up-to-date onderzoeksmethoden. Ook leest de scriptie prettig. *Last but not least* is het onderwerp van groot belang voor niet alleen het kerkelijk landschap maar ook voor de toekomst van het christendom in ons land.

Lans Bovenberg,

hoogleraar economie Tilburg University en Erasmus Universiteit Rotterdam

Inhoud

Over de voorkant, dank en toestemmingen.....	2
Overweging van Professor Lans Bovenberg.....	3
Inhoud.....	4
Samenvatting en disclaimer.....	5
Inleiding, opzet en methode.....	6
Voorwoord, levensloop en positionering.....	10
Hoofdstuk 1: kader uit de literatuur en geschiedenis	12
1.01 Eerste deel: een algemeen kader	12
1.01.01 Een eerste verkenning: de wereld.....	12
1.01.02 Een tweede verkenning: Europa	14
1.01.03 Een derde verkenning: verschillende vormen	15
(traditie en innovatie, spiritualiteit, bekering, rituelen en ruimten)	
1.02 Tweede deel: de historische ontwikkeling van evangelisch Nederland	16
1.03 Derde deel: Context: Hoe is de situatie nu in Nederland en in Rotterdam	20
1.04 Samenvattend.....	23
Hoofdstuk 2: Analyse identiteitsmarkers van hedendaagse evangelische megakerken in Nederland.....	24
2.01 Vergelijking van de Nederlandse evangelische megakerken en Opwekking.....	24
2.01.01 Invloeden.....	29
2.01.02 Conclusies.....	31
2.02.01 Tweede deel: Het format van de Nederlandse evangelische megakerken als	
Identiteitsmarker.....	31
2.02.02 Conclusies en problematiek.....	34
Hoofdstuk 3: Mozaïek nader bekeken	36
3.01 Eerste deel: Mozaïek0318.....	36
3.02 Interview Kees Kraayenoord.....	37
3.03 Conclusies en problematiek.....	38
Hoofdstuk 4: M010	41
4.02 De situatie van Rotterdam.	41
4.03 Beschrijving van vorm, format en inhoud van M010	42
4.04 Bespreking van het veldonderzoek, gesprekken en interviews, bestuursmodel,	
deelnemers, theologisch	43
4.05 Interviews met vier oprichters en met vertegenwoordigers van vier kerken.....	46
4.06 Interview met de voorganger Ies Maaswinkel.....	49
4.06 Samenvatting	50
Hoofdstuk 5: Conclusies en problematiek	52
Naschrift	56
Geraadpleegde literatuur	57
Bijlagen	61

Copyright © Leen La Rivière. E: leen@continentalart.org . Joliotplaats 494, 3069 TN Rotterdam

Disclaimer: Leen La Rivière: Het was de bedoeling om de gedeelten over methoden en literatuur verder te verdiepen. Een bacteriële infectie en langlopende gevolgen van chronische moeheid maken dat helaas onmogelijk. Desondanks geeft deze ‘Unvollendete’ interessant studiemateriaal en nieuwe inzichten over de evangelische megakerken, in het bijzonder Mozaiek, zoals professor Lans Bovenberg in zijn bijdrage memoreert.

Samenvatting

Deze scriptie gaat over de ontwikkelingen binnen de Nederlandse evangelische beweging van de laatste tweehonderd jaar, waarbij via een algemeen kader steeds verder ingezoomd is op de meest recente innovatie bij de evangelische beweging, namelijk het ontstaan van evangelische megakerken van na 2005 en dan met name de ontwikkeling van moederkerk Mozaiek in Veenendaal die in 2019 vanwege niet aflatende aanwas ging splitsen in tien dochterkerken, waarbij de allerlaatste Mozaiek010 in Rotterdam is. De scriptie spitst zich toe op hoe zo’n opstart van een nieuwe evangelische kerk verloopt, want in de wetenschappelijke literatuur is geen onderzoek of artikel gevonden, die beschrijft hoe dat gaat. In het onderzoek is als hoofdvraag de ontwikkeling gevolgd van punt nul tot acht maanden verder, waarbij de groei numeriek te duiden is van een vijfhonderd personen bij de eerste dienst in februari tot een duizend personen bij een doopdienst begin juli 2022. Acht maanden veldwerk en interviews geven een interessante inkijk hoe die ontwikkeling gaat, maar ook zijn er neveneffecten wat de gevolgen zijn voor kerkelijk Rotterdam, wat zijn die en hoe wordt daarmee omgegaan. Wordt Mozaiek010 ook weer een megakerk met tweeduizend bezoekers? Dat kan op deze termijn nog niet beantwoord worden. Mozaiek Veenendaal, waaruit Mozaiek010 voortkomt, bereikte na ongeveer drie jaar haar huidige omvang. Wat maakt die evangelische megakerken en vooral Mozaiek zo bijzonder? Om dat vast te stellen is een aantal identiteitsmarkers benoemd en liturgisch toegepast om zo de verschillen met de gewone kerken te kunnen duiden en dat laat zien hoe dit *format* van *praise* en *worship* zo aantrekkelijk is voor jongeren.

Inleiding, methode en opzet

In 2022 bestaat de evangelische beweging een dikke honderd jaar en daar heb ik een vijfenzestig jaar van meegemaakt. Hierover schrijf ik meer in het voorwoord. Al die ervaringen, gecombineerd met mijn professionele activiteiten leidden tot een aantal vragen, zodat ik besloot in 2021 de coronastilte te gebruiken om voor verdieping en mogelijke antwoorden de master Religie en Samenleving te gaan volgen. Tijdens het begin van die studie las ik een paper van Katja Rakow over de Lakewood evangelische *megachurch*, Houston, Texas (Rakow 2020) en was aanleiding om na te gaan of er in Nederland ook evangelische megakerken zijn. Evangelisch onderscheid zich binnen het protestantisme als aparte stroming op basis van de volwassendoop door onderdompeling, de doop en werk van de Heilige Geest en eschatologie. Ik kende het fenomeen Pinksterconferentie, ieder jaar georganiseerd door de evangelische organisatie Opwekking. In 2019 kwamen er 65.000 deelnemers, (Opwekking 2019, 2022), een aantal dat in 2022 na corona werd geëvenaard. Via internet vond ik dat er een nieuwe evangelische (mega)kerk² in mijn wijk opgestart zou worden: Mozaiek010. Het moest een *offspring* worden van de evangelische megakerk Mozaiek0318 te Veenendaal. Na consultatie van Miranda Klaver (VU) werd duidelijk dat er een tien van zulke evangelische megakerken bestaan in Nederland. Bij het bekijken van de websites van deze tien megakerken vond ik een bekendmaking dat de megakerk Mozaiek0318 (Veenendaal) dochterkerken aan het oprichten was, omdat Veenendaal de bezoekers niet meer kon bergen. Ik vond dat een opmerkelijk en intrigerend bericht, daar het coronatijd was, waarbij bijna alle kerken online waren met weinig 'life' bezoekers. De meest recente dochterkerk zou in Rotterdam (mijn stad) worden gestart, met als doelstelling op 9 januari 2022 de eerste kerkdienst. Dat leidde tot de volgende hoofdvraag:

Hoe verloopt de opstart van deze evangelische gemeente Mozaiek010.³

Deze vraag is wetenschappelijk interessant omdat in de door mij onderzochte wetenschappelijke literatuur geen scriptie, boek of andere publicatie gevonden is, die beschrijft hoe vanaf een punt nul, zo'n kerk ontstaat. Dus: hoe gaat dat in zijn werk en waarom zou men dit willen in een tijd van kerkverlating en kerksluiting? In hoofdstuk vier is het hele proces beschreven en dat leidt automatisch tot de vraag:

Wat is het effect van de opstart van Mozaiek010 op het kerkelijk landschap van Rotterdam?

Onder effecten worden verstaan dat zo'n nieuwe evangelische kerk mensen wegtrekt bij andere bestaande kerken of is er ook sprake van nieuwe instroom door bekeringen? Wetenschappelijk is interessant om na te gaan waarom dan personen uit een kerk vertrekken en migreren naar een andere kerk, in dit geval een nieuwe evangelische kerk (zie ook Vlasblom 2017, Volgers 2010, Klaver 2007, 2011, 2015). Het kerkelijk landschap van Rotterdam is geheel in kaart gebracht in twee rapporten (Tel je zegeningen 2008 en LBO 2020) en een aantal representanten van kerken uit Rotterdam is bevraagd over deze effecten. De resultaten en inzichten uit die interviews staan beschreven in hoofdstuk vier.

Ook is een onderzoeksvraag: is zo'n opstartende Mozaiek010 inhoudelijk en technologisch te vergelijken met de moeder Mozaiek0318 en bestaande evangelische megakerken in Nederland?

Deze vraag is belangrijk om antwoord te kunnen geven of ontwikkelingen in evangelisch Nederland op zichzelf staan per individuele kerk of er een breder patroon te herkennen valt en of daarin Mozaiek weer een eigen unieke ontwikkeling is, meer hierover in hoofdstuk twee.

En tenslotte: heeft Mozaiek010 de potentie ook een megakerk te worden?

² Dat zijn kerken met minimaal 2000 bezoekers op een zondagmorgen volgens Miranda Klaver (VU).

³ Naar aanleiding van een opmerking van Miranda Klaver.

In Rotterdam-Rijnmond is er op dit moment één evangelische megakerk: de Levende Steen in Spijkenisse. Dat is helemaal in het westen van dit gebied. Mozaiek010 begint helemaal in het oosten van deze regio in Ommoord op 30 kilometer afstand van Spijkenisse. Ten tijde van het oprichten van Mozaiek010 telt Ommoord een klein aantal geloofsgemeenschappen. Een megakerk in dit gebied kan een missionaire uitstraling krijgen; meer hierover in hoofdstuk vier en vijf.

Vanuit wetenschappelijke hoek zijn al deze vragen interessant, omdat deze ontwikkelingen haaks staan op secularisatie en gemeten kerkverlating⁴ met gevolgen als kerksluitingen.⁵ De rapporten van het SCP en God in Nederland tonen aan dat het aantal kerkleden terugloopt en dit zou kunnen liggen aan secularisatie. De secularisatiethese is al enige keren ontkracht (Casanova 2009, 2013; Coleman 2016; Dekker en Stoffels 2009; Micklethwait 2009). Rooden (2004) geeft echter naar mijn mening een betere uitleg: kerkverlating heeft te maken met de irrelevantie van de kerken. Wat niet relevant is, verdwijnt. Desondanks is er nog een derde mogelijkheid en werd gezegd door Haaije Feenstra, die directeur was van de dienstenorganisatie van de PKN, namelijk dat wat de kerk verloor feitelijk 'kaartenbakleden' waren. Dat is op zichzelf is volgens Feenstra geen verlies, maar opschoning (Bron PKN). Volgens Klaver (2011, 2015, 2017) blijkt er bij de PKN-kerken een groot gemis aan jeugd te zijn. Volgens Klaver (2011, 2015, 2017) is de verklaring daarvoor een gebrek aan aantrekkelijkheid en beleving. Dat is niet bij de PKN te vinden, maar juist wel bij de evangelische beweging. Die trekken dan ook massaal jeugd (Eo-jongerendag, bron EO; Pinksterconferentie Opwekking, bron: Opwekking, enzovoort). Hierop wordt in hoofdstuk 1 dieper ingegaan. Dit is een korte algemene toelichting, want deze scriptie gaat niet over secularisatie, maar juist over kerkgroei van een evangelische megakerk.

Methodologie

Om dit alles te duiden wilde ik als onderzoeksmethoden vooral veldwerk gebruiken, daarnaast interviews en ook literatuurstudie van met name de Nederlandse evangelische situatie. Dat betekende snel schakelen, want ik las de aankondiging in oktober 2021. In voorbereiding van Mozaiek010 werd een aantal introductieavonden gepland in november 2021. Dat betekende gelijk met veldwerk beginnen en deze introductieavonden meemaken, welke zijn bezocht en beschreven. De eerste kerkdienst werd vanwege corona verschoven naar 13 februari 2022. Om iedereen een plaats te geven werden er vanwege coronabeperkingen op die dag drie diensten gehouden, met als resultaat circa vierhonderd aanwezigen als vliegende start en dat is een fascinerend begin, omdat vierhonderd aanwezigen min of meer gelijk is aan de gemiddelde evangelische kerk in Rotterdam (bron VOR en LBO).

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden moest er een methode gevolgd worden van veldonderzoek en materieel onderzoek.

Als cultureel ondernemer op het christelijke erf was het van het allereerste begin in 1970 noodzakelijk om precies te weten wat er allemaal gebeurde op concerten, tournees, seminars, congressen en *events*; wie kwamen daar? Hoe reageerden de diverse kerkelijke richtingen op deze activiteiten? Daarvoor werd een heel rapportagesysteem opgezet, gebaseerd op enquêtering van publiek, medewerkers en de *performers* (dat konden artiesten zijn, maar ook sprekers). Alle medewerkers kregen het systeem ieder jaar uitgelegd via het boekje *Up-do-Date* (La Rivière, 1979). Naast anonieme enquêtes waren er ook persoonlijke gesprekken met sleutelfiguren uit de drie categorieën, dit gebeurde allemaal met het doel om de *events* kwalitatief te verbeteren, de communicatie te optimaliseren en de betrokkenheid te maximaliseren. De laatste keer dat dit systeem gehanteerd werd was op het veertigste internationale Christian Artists Seminar in 2019 op het SBI te

⁴ Zie de rapporten God in Nederland.

⁵ Zie website: Reliwiki.nl (website van het religieus erfgoed).

Doorn. Daarna werd door corona iedere activiteit onmogelijk. Daarnaast werd de interviewmethode gebruikt voor ons magazine Sjofar, dat sinds 1974 verschijnt.

Deze aanpak wordt teruggevonden in de publicaties: *The Routledge Handbook of Research Methods in The Study Of Religion* in de volgende hoofdstukken:

Comparison: dit geeft inzicht hoe je zaken kunt vergelijken en toepassen;

Content analyses: dit is een goede handleiding voor het beoordelen van de inhoudelijke zaken, en bijzonder nuttig bij het beoordelen van content van bijbelgebruik, muziek en dergelijke);

Conversation analyses: dit hoofdstuk was heel bruikbaar om de vele gesprekken (een totaal van veertig) met M010-deelnemers te evalueren;

Document analyses: gaf goede hulp bij het doorlezen en analyseren van de vele Mozaiek documenten zoals hun magazines, e-mails en dergelijke;

Interviewing: werd toegepast bij de diverse afgenomen interviews die mondeling waren of schriftelijk;

Surveys and questionnaires: deze informatie werd toegepast bij bestaande rapporten te valideren en toe te passen onder andere het LBO rapport;

Auditory materials: dit was heel waardevol omdat online alle evangelische megakerken kerkdiensten werden bezocht en besproken moesten worden waarbij de muziek een essentiële factor is,

The internet: geen megakerk zonder internet en allerlei slimme toepassingen dus hoe alles te valideren:

Material culture: dit is heel belangrijk voor de analyse van bijvoorbeeld de megakerkgebouwen maar ook bij het analyseren van bijbelgebruik en taal.

Visual culture: waarbij de toepassingen liggen op drukwerk en layouts. Het gaat er daarbij dus om hoe de megakerken en Mozaiek zich presenteren.

Ook in het boek: *A critical introduction to the study of Religion* van Craig Martin is een aantal belangrijke begripsverkenningen:

Definition: dit hoofdstuk gaat in op wat onder bepaalde begrippen moet vallen of juist niet, een goed hulpmiddel om binnen de evangelische stromingen verschillen te kunnen definiëren;

Functionalism and the Hermeneutics of suspicion: in dit hoofdstuk wordt de *insider/outsider*-problematiek besproken en komt tot de conclusie dat als je wilt kunnen waarnemen, je alles als 'verdacht' zou moeten zien om inkleuring te voorkomen. Die houding helpt om tot objectieve waarnemingen te komen en te beschrijven;

Authority: is belangrijk om in te zien hoe macht, bestuur en gezag geduid moeten worden. Dit deel hielp ook om de vernieuwende bestuursstructuur van Mozaiek te duiden;

Authenticity: is bepalend voor de communicatie van een kerkdienst van Mozaiek.

In *The Study of Religion, an introduction to key ideas and methods*, bleek het hoofdstuk over de onderzoekerspositie van *insider* of *outsider* van groot belang bleek om mijn veldwerkpositie te bepalen, wat in hoofdstuk 4 aan bod komt. Uit ditzelfde boek hielp het hoofdstuk over *the question of truth* om het waarheidsvraagstuk niet te behandelen, daar dat een theologisch vraagstuk is en buiten het bestek van deze scriptie valt. Daarnaast is er een hoofdstuk over internet als een *resource in the study of religion* en die benadering is op vele plekken toegepast, daar door corona veldwerk op locatie niet altijd mogelijk was. In 4.04 kom ik terug op mijn onderzoekerspositie en leg uit, waarom ik kies voor wat Stausberg (2011) de *critical distance insider* noemt.

De evangelische beweging is ondenkbaar zonder zijn muziek. Hier helpt dat ik algemeen secretaris ben geweest van 1988 tot 2002 van Stichting Licentie (nu CCLI.nl), die voor de evangelische gemeenten de gebruikte muziekauteursrechten regelde voor projectie, dupliceren, Buma, Stemra en ook voor Opwekking (hun jaarlijkse liedboek). Ieder jaar moesten aangesloten gemeenten het gebruikte repertoire opgeven voor de verdeling van de gelden aan de rechthebbenden; deze opgaven

zijn belangrijk informatiemateriaal om verschillen te determineren tussen oude pinkstergemeenten, nieuwe pinkstergemeenten en de huidige evangelische megakerken.

Al zoekende naar de Nederlandse evangelische megakerken kwam de vraag op waarom zijn deze zijn ontstaan. Ze zijn allemaal van na 2005. Is er iets in de theologie veranderd, waardoor deze tien een megakerk zijn geworden? Maar een snelle check gaf geen nieuwe aantrekkelijke theologie als verklaring. Al vanaf 1970 lees ik het magazine Opwekking, dat zo'n beetje de centrale spreekbuis is van de pinksterbeweging. Daarnaast lees ik uitgaven van uitgeverij Gideon, de huisuitgever van de Evangelische/Pinksterbeweging en in deze uitgaven komen dezelfde thema's al zo'n vijftig jaar voor. Eschatologisch waren er pieken in de jaren tachtig/negentig en sinds corona bij een klein clubje, die de wederkomst van Jezus koppelden aan tekenen van de '*great reset*'. Ook op het gebied van bekering bleek de theologie nauwelijks veranderd, evenmin ten aanzien van de waterdoop en pneumatologie (de doop met de Heilige Geest). Wel verschoven de afgelopen jaren de doctrines betreffende de vrouw in het ambt. De houding ten opzichte van vrouwen werd steeds positiever, maar er is nog geen totale acceptatie. Ook de houding ten aanzien van de LGBTQIA+-ers is opener geworden maar ook hier is er nog geen totale acceptatie. Samenvattend kon de groei niet verklaard worden vanuit een nieuwe theologische of conceptuele dynamiek. Daarom gaat is de focus van dit onderzoek de vorm, *format* van deze evangelische megakerken, waarbij ik me beperk tot de laatst ontstane: Mozaiek318 en de laatste dochter: Mozaiek010.

In het kader van deze scriptie zijn de volgende methodes heb ik gebruik gemaakt van schriftelijke interviews met onder andere een aantal direct betrokkenen, mondelinge interviews, gesprekken met deelnemers, observaties van de bijeenkomsten van de evangelische megakerken en in het bijzonder van Mozaiek (november 2021 – juli 2022), ook is de materiële kant onderzocht. Het betreft dan gebouwen, drukwerk, websites, mailverkeer, de bijeenkomsten, taalgebruik, geluid, licht, instrumenten, muziekkeuzes (de megakerken zijn ondenkbaar zonder technologie en een overvloed aan moderne *praise* en *worship* muziek). Ten slotte wordt gekeken naar structuur, bestuur, autoriteit en authenticiteit.

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden volg ik een route in vier hoofdstukken, te beginnen met een inleiding met mijn positionering. Hoofdstuk 1: kader uit de literatuur en geschiedenis. Hoofdstuk 2: de identiteitsmarkers van Nederlandse evangelische megakerken. Hoofdstuk 3: in dit hoofdstuk wordt Mozaiek onderzocht: hun geschiedenis, maar ook een interview met de grondlegger Kees Kraaijenoord, die pas tien jaar geleden met Mozaiek in Veenendaal begon. Hoofdstuk 4: in dit hoofdstuk komt Mozaiek010 aan bod met een verslag van activiteiten van het begin eind november 2021 tot juli 2022 en interviews met betrokkenen. Daarna komen de conclusies en problematische aspecten.

Voorwoord: Levensloop en mijn positionering

Persoonlijk heb ik 65 jaar met de evangelicals te maken gehad. Bepaalde negatieve ervaringen gaven irritatie, maar er zijn ook positieve ervaringen en dat geeft fascinatie voor de nieuwe versie van neo-evangelicals.⁶ Dit gedeelte helpt mijn academisch perspectief en positionering te verstaan bekeken vanuit mijn levensloop.

Ik ben een rechtstreekse afstammeling van de Hugenoet Jacques De La Rivière, die in 1647 Rouen, Frankrijk ontvluchtte. Als hugenoet afstammeling waren we als gezin vanaf mijn geboorte in 1946 dus hervormd. Rond mijn tienertijd kwam ons gezin in de greep⁷ van mijn oom en neven: Karel Hoekendijk en zijn zonen Ben en Frans, die ingevolge een wonderbaarlijke genezing bekeerd waren tot de Pinksterrichting en zelf een nieuwe beweging startten: Stromen van Kracht (SvK), later gevolgd door Opwekking (Ben Hoekendijk). Deze drie personen kregen onenigheid over beleid en financiën.⁸ Het werd een verstikkend manipulatief klimaat⁹ van de familie Hoekendijk (SvK) en dat ontvluchtte ik. Ben Hoekendijk had als secretaresse Ria Zwarts en toen Ria Zwarts zich ging verloveren met Leen La Rivière (dec. 1967) en dat gaf een nieuwe golf van problemen. In 1970 begonnen Ria en ik de evangelische muziekorganisatie Continental Sound, die met enorm succes de tournees gingen organiseren van The Continentals (ook genoemd Continental Singers)¹⁰, met hun *contemporary christian music* (ook wel genoemd *relipop*). Al snel kwamen andere projecten met *black gospel* (onder anderen Choralerna en Edwin Hawkins), *Praise & Worship* (Merv & Merla Watson, Dave & Dale Garratt, Graham Kendrick), *Gospel-rock* (Jerusalem, Barry McGuire), *Gospel-pop* (Cliff Richard, Deniece Williams, Amy Grant), religieuze dans (Shekinah), grote massale projecten in Ahoy en De Doelen en sinds 1980 de jaarlijkse Internationale Christian Artists Seminars¹¹ en ga zo maar door.¹² Al die succesvolle projecten riepen ook het nodige commentaar op in kerkelijke en evangelische kringen (ook van SvK en Opwekking). Dat vroeg om gedegen theologische antwoorden, en dat werd de aanleiding om een serie van 28 boeken te schrijven en een eigen blad te starten. Als tiener had ik mij al losgemaakt van dat benepen (zie voetnoot 7 en 9) evangelische milieu. We probeerden echter wel goede relaties met SvK/Opwekking, de evangelische

⁶ Neo-evangelicals wordt gebruikt om de nieuwe golf van wereldwijde groei van evangelicals te duiden van na 2000.

⁷ Ik vertel deze geschiedenis omdat het veel van mijn irritatie verklaart, daarnaast is de familie Hoekendijk historisch van belang voor de opleving van de Pinksterbeweging in de jaren zestig en zeventig.

⁸ Er kwamen grote ruzies tussen vader Karel Hoekendijk en zonen Frans en Ben. Dat leidde tot een boedelscheiding, maar dat was niet bekend bij medewerkers, zoals bij mijn vader, die hun radio-uitzendingen maakte. Op zekere dag stond neef Frans opeens op de stoep bij mijn ouders. Mijn vader was op de Philipsfabriek aan het werk. Mijn moeder was alleen thuis, ze deed open, 'dag tante Ann, ik kom de recorders ophalen'. Mijn moeder was totaal overvallen. Neef Frans nam dus alle revox-recorders mee, want die waren door SvK betaald. Toen mijn vader die avond thuiskwam en een gesloopte homestudio aantrof, stortte hij in. Hij voelde zich totaal verraden door SvK. Een jaar lang zat hij overspannen thuis. Mijn ouders bleven wel vrijwilligerswerk voor Opwekking doen.

⁹ Een voorbeeld van het verstikkende klimaat: In jeugdsamenkomsten werd iedere vorm van seks – ook masturbatie – voor het huwelijk zonde genoemd. Met grote aandrang werden in die bijeenkomsten opgeroepen om naar voren te komen om hun zware zonden te belijden. Ik heb het zien gebeuren dat zo de helft van de jongeren naar voren ging om hun 'zonden' te belijden. Dat dit soort belevenissen voor menigeen een trauma werd, zal duidelijk zijn. Deze opvatting over seks als zonde was wijdverbreid onder evangelisten. Dat blijkt ook uit Britney Cooper, "How Sarah got her groove back, or notes toward a black feminist theology of pleasure", *Black Theology*, Volume 16, no. 3. Routledge, Taylor & Francis Group, die dezelfde onderdrukkende opvatting meldt onder de black Baptists churches in de USA.

¹⁰ zie ook www.continentals.nl en www.continentalministries.org.

¹¹ zie www.christianartists.org.

¹² De hele geschiedenis is te vinden op www.continentalsound.org Uiteindelijk was er een eigen centrum (het Continental Art Centre, Rotterdam-Ommoord) met een professionele staf van 25 full time staf en een leger van een 500 oproepbare vrijwilligers om alle projecten mogelijk te maken.

wereld en de kerken te onderhouden, ook al had de evangelische wereld soms blijk van vreemde hypes.¹³ Na een periode kerkloos te zijn geweest, werd ik weer lid van de Hervormde kerk (de Pelgrimsvaderskerk, Delfshaven) en mijn vrouw Ria sloot zich aan bij de Oudkatholieke Paradijsskerk, Rotterdam-centrum. Onze organisatie Continental Sound bleef veel diensten leveren aan de evangelische wereld onder andere op het gebied van auteursrechten (de Opwekkingszangbundel kon uitgegeven worden, dankzij onze interventies en juridisch kader, ook voor Buma, CCLI.nl regelingen, enzovoort). Toen Ben Hoekendijk uit Opwekking stapte in 1992, vanwege immoreel gedrag, nam zijn zwager Peter Vlug de leiding over. De relatie tussen ons en Opwekking verbeterde zichtbaar en regelmatig bleven we de jaarlijkse Pinksterconferentie bezoeken. In 1989 sloten wij ons aan bij het CNV met onze christelijke kunstenaarsbeweging. Dat was de laatste keer dat wij een vloed aan haatmail kregen, want nu heulden wij aantoonbaar met de vijand. Zo diep zat de gedachte er bij evangelische leiders in, dat de scheiding tussen de wereld en het koninkrijk van God nageleefd moest worden, want vakbonden, politiek, dat was zo overduidelijk werelds en dus fout.

Samenvattend: Een leven lang contacten met deze evangelische wereld leverde veel persoonlijke irritatie, maar ook fascinatie als onderdelen van mijn academische lens. Mijn recente contacten met de neo-evangelicals lieten zien dat er inhoudelijk nieuwe ontwikkelingen waren, die duidelijk anders waren als mijn irritaties uit de jaren zestig, zeventig en tachtig. Die werden gevoed door evangelische hypes (zie voetnoot 13). Mijn fascinatie werd gevoed doordat diverse leden van onze Christian Artists vakvereniging werden ingehuurd door evangelische manifestaties van onder andere EO, Opwekking en andere organisaties en daar positief over berichtten. Het plotselinge ontstaan van de nieuwe evangelische megakerken in Nederland wekte mijn interesse (was het een nieuwe hype, of was er iets anders aan de hand: bijvoorbeeld een innovatie) en de vragen over hoe, wat en anders worden in de volgende hoofdstukken behandeld, waarbij mijn positie is die van een *insider* met *critical distance* (dit leg ik uit in 4.04), je kunt die positie vergelijken met voetbal: als *outsider* kun je bijna alles van voetbal weten, maar pas als je meedoet (*insider*) weet je pas echt wat voetbal is.

¹³ De evangelische/pinksterwereld had in de periode jaren zestig tot de eeuwwisseling een hele serie hypes. Zo was het eerst: 'Jezus komt heel spoedig': Het apocalyptische einde naderde, zwaar aangezet door de boeken van de Amerikaanse auteur Hal Lindsay. De antichrist was het communisme en zou spoedig heel Europa veroveren. Voor anderen was de paus de antichrist die de wereld wilde beheersen. Door corona kwamen nieuwe complottheorieën op. Zo zou AI de antichrist zijn of Meta (Mark Zuckerberg), enzovoort. Of er was opeens een hype (jaren tachtig; deze hypes werden zeer kritisch gevolgd en benoemd door het magazine Opwekking en de Evangelisch Alliantie), bijvoorbeeld: dat echte met de Heilige Geest vervulde Christenen gingen rollen over de grond of blaffen als een hond of gingen lachen in de geest (de *Toronto blessing*, genoemd naar de bakermat van deze hype). Of iedereen moest opeens een persoonlijke toezichthouder hebben en regelmatig verantwoording afleggen, maar ook had zo'n *shepherd* zelfs de macht om te bepalen met wie je zou trouwen of niet (de *shepperding movement* uit de jaren negentig). Ook was er rond 2000 de *prosperity gospel*, een theorie die je uitdaagde tien procent van je inkomen te geven aan je kerk c.q. je voorganger en daarboven nog extra financiële offers. Als je dat deed dan zou God je overvloedig gaan zegenen met materiële welstand. Deze theorie werd maar door een beperkt aantal pinkstergemeentes opgepakt. Wel geloven een aantal migrantenkerken er nog steeds in, zo bleek uit persoonlijk bezoek in Rotterdam (en ook als bron: Skin). Veel pinksterrichtingen in Afrika hangen deze leer nog steeds aan (bron: publicaties in het ND). Wij werden al die hypes helemaal zat en wilden daar ook niets meer mee te maken hebben.

Hoofdstuk 1: Kader uit de literatuur en geschiedenis

Ondanks diverse negatieve ervaringen in mijn verleden was mijn interesse gewekt, hoe was die nieuwe neo-evangelische ontwikkeling te verklaren? Met andere woorden: wat zijn de ontwikkelingen daartoe geweest, daartoe zal ik in het eerste deel beschrijven hoe in een algemeen kader de evangelische ontwikkelingen geduid worden. In het tweede deel kijken we naar de concrete historische ontwikkelingen in Nederland en in het derde deel kijken we naar de huidige context Nederland en zoomen we in op Rotterdam, daar hier een mogelijke nieuwe megakerk Mozaiek van start gaat.

1.01 Eerste deel: Een algemeen kader

Al de volgende beschrijvingen en analyses zijn nodig om het ontstaan van evangelische megakerken te duiden en in het bijzonder Mozaiek.

1.01.01 Een eerste verkenning: De wereld

In 1989 sloot onze beweging van Christian Artists zich aan bij het CNV als kunstbond en dat leverde gelijk weer een clash op met de voormannen van de Pinksterbeweging. Ze zagen dit als verraad, als heulen met de vijand.¹⁴ Het ontging hen dat juist de christelijke vakbeweging zeer goede informatie had over waarheen het ging met de samenleving. Het CNV was niet je vijand, maar een vriend. Tijdens mijn tijd in het bestuur van vakbond CNV (1989-2014) waren er naast de wekelijkse besommeringen van ledenbelangen, cao's en gedoe met de overheid af en toe bijzonder serieuze gesprekken over de actualiteit en de toekomst. Die hielpen om de context van de samenleving te duiden. Dat was in 1996 een gesprek over het boek *de Clash of Civilizations*,¹⁵ want de komende oorlogen zouden gevoerd gaan worden langs de grenslijnen van de grote beschavingen, waarvan de *core-values* hun religies zouden zijn. De auteur Huntington voorzag dat de grote komende conflicten zouden zijn tussen orthodox christendom (Rusland) versus westers Christendom (het zogenoemde vrije westen), Hindoeïsme (India), de Islam en China. *Nine-eleven* (11 september 2001) versterkte dat beeld als aanval van de islam op het westen en de daaropvolgende oorlogen in Irak, Afghanistan, Libië als een antwoord en het huidige conflict tussen Rusland (orthodox) en Oekraïne (westerse oriëntatie), maar ook de snel toenemende hindoe-intolerantie in India¹⁶ versus andere godsdiensten lijken een bevestiging voor de these van Huntington.

Een andere discussie over het christelijke gehalte van het CNV ontstond bij het verschijnen van het boek: *God is back*¹⁷ in 2009, want in Nederland was kerkverlating duidelijk merkbaar. Secularisatie was op veel plekken in West-Europa te zien. Wat constateerde dit boek? Dat tien jaar na het schrijven van het artikel *God is dead* in The Economist, een hele andere situatie wereldwijd was ontstaan, waarbij het evangelisch christendom snel toenam en werd geschat al op 600 miljoen van alle christenen en een duidelijke meetbare toename in Zuid-Amerika, Afrika, maar ook in Zuid-Korea en China. Ook waren in 2009 de evangelische christenen in opmars in ons land, zo bleek uit het ledental van de EO, de opkomst van de EO-jongeren, de opkomst bij de Opwekking Pinksterconferentie en de groei van evangelische migrantenkerken in onder andere Rotterdam.

Weer een andere discussie ontstond rond de boeken van Francis Fukuyama¹⁸, want hij gaf een heldere duiding aan de ontwikkelingen in het westerse kapitalisme met belangrijke gedachten over

¹⁴ In die tijd had de evangelische wereld een duidelijk vijandbeeld: dat was de politiek en de vakbeweging, want daar ging het alleen maar om de macht en niet om dienstbaarheid. En pure macht, wel dat is het werk van de duivel (uitspraak van onder andere Peter Plug, voormalig diurecteur van Opwekking).

¹⁵ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the remaking of world order*.

¹⁶ Op de jaarlijkse wereld ranglijst van christenvervolgingen steeg India naar de tiende plaats. Maar ook moslims worden toenemend onder druk gezet in India (bron: Open Doors).

¹⁷ John Micklethwait and Adrian Wooldridge: *God is back, How the global rise of faith is changing the world*.

¹⁸ *The end of history* (1992), *Trust* (1995), *The posthuman society* (2002), *After the neocons* (2006).

het sociale kapitaal (dat zijn de arbeiders dan wel medewerkers) en de essentie van vertrouwen om afspraken en overeenkomsten aan te kunnen gaan. Zijn ideeën sloten zeer aan bij het christelijk-sociaal gedachtegoed. Aan de andere kant noemt hij religies slaven-godsdiensten en sluit hij eigenlijk aan bij Marx, die ook religie ziet om mensen dom te houden en in afhankelijkheid. Jan Peter Balkenende was in die tijd hoogleraar christelijk-sociaal denken aan de VU en die leerstoel werd voor een deel betaald door het CNV. Balkenende hield regelmatig lezingen, ook voor het CNV, en een keer deed hij dat over Fukuyama, maar op de vraag wat we aan moesten met die *slave-religion*-theorie had hij geen antwoord. Dat aspect vond hij ook maar vreemd, omdat juist het protestantisme had bijgedragen tot een nieuw arbeidsethos en het vroege kapitalisme.

Politieke ontwikkelingen, economische ontwikkelingen en sociale ontwikkelingen zijn verbonden met religieuze ontwikkelingen en hebben hier een verband met de onderzoeksvragen. Terugkijkend naar de ontwikkelingen van de afgelopen vijftig jaar is het duidelijk te zien dat het Amerikaanse consumptie-kapitalisme zich over de hele wereld verspreid heeft. In het kielzog van die ontwikkeling trokken ook evangelicale USA zendelingen over de hele wereld en hadden een enorm succes in Zuid-Amerika, Afrika en Azië. Zo is Brazilië bijna al voor de helft evangelisch, telt China zeker een 300 miljoen christenen. De weerstand neemt echter ook toe onder andere in India, Sri Lanka, Indonesië, en de Sahellanden in Afrika. Soms zijn er nog specifiekere religieuze ontwikkelingen zoals hoe het Amerikaanse *prosperity-gospel* (zie voetnoot 13) in sommige Afrikaanse landen (bijvoorbeeld Ghana, Nigeria) breed weerklank vindt, maar in Europa met ergernis wordt gadegeslagen (bron ND).

In *Christianity* (Jaspers 2003) worden de grote lijnen uitgezet hoe het Christendom zich heeft ontwikkeld in 2000 jaar. In het kader van deze scriptie zijn de ontwikkelingen van het evangelisch christendom van belang onder andere de reformatie die in een aantal Europese landen vervolgd werd en leidde tot een uittocht van piëtistische gelovigen naar de Nieuwe Wereld. Daar ontwikkelde zich nieuwe kolonies een evangelische oriëntatie, die uitmondde in *the Great Awakenings*.¹⁹ Deze evangelische *revivals* hadden hun invloed op Europa en op Nederland, wat ik verderop in dit hoofdstuk laat zien. Het christendom komt in de loop van de zendingsgeschiedenis in aanraking met andere geloven en dat leidt tot dialogen (Ganeri, 2016), Hierbij moet aangetekend worden, dat het evangelische christendom andere godsdiensten niet als gelijkwaardig ziet, want Jezus is immers DE waarheid. Dat wil niet zeggen dat men intolerant is. De moderniteit heeft op alle godsdiensten invloed en leidt tot *revivals* (Heffner 2011) bij de Islam, Hindoeïsme en ook bij het Christendom met name de evangelische Pinksterbeweging kan zo als tegenbeweging benoemd worden. Datzelfde komt terug bij *Globalization and glocalization* (Beyer 2007) waar de globalisering vrijwel synoniem wordt met de wereldwijde moderniteit, maar door de wereldwijde verbreiding van vormen van religie ontstaan plaatselijk allerlei geloofsgroepen. Beyer noemt als voorbeeld Hillsong Australië, een evangelische megakerk, die over de hele wereld nu vestigingen en navolgers heeft. (Klaver 2021) De globalisering zorgt er dus voor dat bepaalde ideeën en manifestaties – cultureel en ook religieus – zich over de hele wereld makkelijk kunnen verspreiden als gevolg van internet, massacommunicatie. (Spickard 2007) Ook blijkt dat de verwachte afname van religie juist als gevolg van een *global culture* zich juist vertaalt in een toename van religie. Heel opmerkelijk is in dit verband het *Handbook of Megachurches* (Hunt 2020), dat het wereldwijde fenomeen van megachurches beschrijft en met diverse data komt van onder andere Canada, Rusland, India, Afrika. In diverse landen in Europa zie je een secularisatie van het publieke domein (Taylor 2002). Desondanks zijn er tallozen die niet Marx of Rousseau volgen, maar vanuit God een levensinvulling

¹⁹ De eerste was van 1730-1740 met onder anderen George Whitefield en Jonathan Edwards. De tweede was van ca.1790-1840 en gaf ook een grote aanzet tot de afschaffing van de slavernij; bekende namen zijn Moody, Sankey, Charles Finney. Hun gebruikte liturgische vorm heeft invloed tot op de dag van vandaag. Hier kom ik op terug bij 2.01.01.

en vervulling zoeken. Zij zijn geraakt zijn door evangelische tradities zoals door Wesley en andere grote *revival*-predikers gebracht, die de samenleving van de USA ingrijpend veranderd hebben. Desondanks kunnen tegenwoordig vraagtekens geplaatst worden bij deze '*born again*' christenen zeker gezien in het licht van het Trumpisme en Amerikaans nationalisme. De meeste *evangelicals* in andere landen en werelddelen nemen er afstand van, daar het fundamentalistisch en uitsluitend is, wat juist tegen één van de kernwaarden van het evangelische is: inclusieve zingeving. Het authenticiteits van de evangelische beweging wordt zo politiek ondergraven. Hetzelfde is zichtbaar in Brazilië: president Bolsonaro die breed support krijgt van evangelische christenen. Het evangelisch christendom voorziet zeker in een behoefte als we kijken naar individuele zingeving, spiritualiteit en authenticiteit. In de expressiemogelijkheden van het evangelisch geloof is praktisch alles mogelijk: van dans, tot beeldend, van popmuziek, folkmuziek, tot rock... ieder individu kan er iets uit halen en zich op zijn wijze uiten. Het is tegengesteld aan de traditionele kerkdienst – zowel protestants als katholiek. Zo past de groei van de evangelische beweging in een wereldwijde *Spiritual Revolution*. (Heelas en Woodhead 2005) Beslist moeten hier nog genoemd worden dat wereldwijd typische verschijnselen, zoals *praise & worship*-muziek (Ingalls en Yong 2015 en Klaver 2015) de evangelische beweging kenmerken als nieuwe wereldwijde taal en de daarbij behorende technologie als rituele markers.

1.01.02 Een tweede verkenning: Europa

De situatie in Nederland kan niet los gezien worden van de ontwikkeling in Europa. De reformatie was een Europees verschijnsel, en dat was ook de Roomse contra-reformatie. Piëtistisch gedachtengoed had invloed in diverse landen, waarbij de Hutterieten vluchtten uit Moravië en zich onder andere vestigden in Nederland (slot Zeist). Het reveil ontstond rond Genève en dat evangelische ontwaken leidde ook tot het ontstaan van het reveil in Nederland rond 1820-1850. Het legde de basis voor het ontstaan van evangelische initiatieven daarna. (Kennedy 2017 en Seldenhuis 2006) De Darbisten (ontstaan rond 1800 in Engeland en Ierland) vertaalde zich naar andere landen en werd in Nederland de Vergadering van Gelovigen, die tegenwoordig tot mainstream evangelisch gerekend worden. Maar ook de *revival* in Wales inspireerde Johannes de Heer om vanaf 1900 in Nederland evangelische opwekkingsbijeenkomsten te gaan houden en nieuwe geestelijke liederen te introduceren via zijn Johannes de Heer-bundel. Europees ontwikkelde ook het gedachtengoed van Deïsme, de Verlichting, socialisme, communisme, atheïsme en juist deze trits had groot effect op religieus besef annex betrokkenheid bij een kerk. Hierdoor is het aantal kerkelijk betrokkenen of religieuzen alarmerend laag in diverse Europese landen (Casanova 2009). En die achteruitgang is zeer duidelijk te zien over de afgelopen vijftig jaar, uitzonderingen als Polen daargelaten. Secularisatiethesen zijn ontwikkeld op basis van de gebeurtenissen en statistieken in Europa, maar in het licht van globale ontwikkelingen zijn die thesen, met als kern dat hoe ontwikkelder een samenleving wordt, hoe onreligieuzer de mensen worden, niet houdbaar. Toch zijn de kerkverlatingscijfers in Nederland alarmerend, zo bleek onder andere uit recente CBS-cijfers (CBS 2020), op de Nederlandse situatie ga ik verder in bij hoofdstuk drie: de Nederlandse situatie. Vanuit mijn vakbondsachtergrond is de sociale geschiedenis interessant. Hier is duidelijk te vinden dat door verpaupering, armoede, achterstelling van de arbeidersbevolking ander gedachtengoed, zoals socialisme en communisme greep kreeg op de massa's, waarbij de kerk het liet afweten. Het resultaat daarvan was dat de kerk niet meer relevant was; en wat niet relevant is, verdwijnt langzaam. (Rooden 2004) De leiding van kerken en de kapitalistische (regenten-)elite speelden samen het spel om macht te consolideren. Dat was soms zo overduidelijk, dat Marx religie opium voor het volk vond. Pas rond 1890 kwam er kritiek vanuit de RK-kerk op deze economische en sociale misstanden onder andere met de encycliek *Rerum Novarum* en het eerste protestantse sociale congres van Abraham Kuyper (Hazenbosch 2009). De kerkelijke structuren vormen een soort piramide van de macht, waarbij veel *top-down* gebeurt. Hiertegenover staan de structuren van de evangelische pinksterbeweging, wat duidelijk een *bottom-up* beweging is en een moderne netwerkstructuur die

snel kan inspielen op veranderingen. Een ander aspect dat in Europa is uitgevochten, is de scheiding tussen staat en kerk. De meest extreme vorm daarbij is de *laïcité*²⁰ in Frankrijk. Daarnaast is de ontwikkeling van de welvaartsstaat vermoedelijk van invloed, want als de staat voor je zorgt, ga je niet naar de diaconie. Ook dit zal invloed hebben gehad op kerkverlating.

1.01.03 Een derde verkenning: verschillende vormen

Eén: een ander aspect dat kenmerkend is voor de evangelische beweging is te vinden in de analyse van traditie en innovatie (Hammer 2016; Despland 2005; Casanova 2013). Er ontstaat een innovatie, maar door de tijd heen wordt dat ook weer een institutie en dat roept weer een nieuwe vernieuwende kracht op. Zodra iets een institutie is geworden, wordt het bijna onmogelijk tot een vernieuwing te komen. Zo zijn veel kerken uit vernieuwingen ontstaan en worden op zeker moment instituties, wat vernieuwing oproept en meestal leidt tot een afsplitsing. Ook bij de pinksterbeweging is dat te zien, want de eerste pinkstergemeenten die na 1900 ontstaan zijn, werden in de jaren zestig gezien als vastgeroeste kerkjes. Er kwam een nieuwe vernieuwingsgolf in de pinkstergemeenten, wat leidde tot nieuwe gemeenten. In dat licht is het ontstaan van de evangelische megakerken ook een innovatie ten aanzien van de pinkstertraditie. Hoe innovaties ontstaan, is een interessant vraagstuk. Zo kan een beklemmende traditie een *trigger* zijn. Urbanisatie lijkt ook een *trigger*, want alle evangelische megakerken overal ter wereld een *urban*-fenomeen te zijn.

Twee: Een ander aspect dat licht kan werpen op de evangelische ontwikkeling is het vraagstuk van de spiritualiteit. Er zijn veel mensen die aangeven spiritueel te zijn, maar niet gelovig of kerkelijk. Dit vraagstuk wordt in diverse rapportenesignaleerd: gelovigen die niet kerkelijk zijn, gelovigen die ook spiritueel zijn, spirituelen, die niet gelovig zijn en spirituelen, die hun eigen rituelen en *meetings* hebben (Fedele en Knibbe 2020). Is er verschil tussen religie en spiritualiteit, of is spiritualiteit een vaag begrip? (Woodhead 2010) Of is het een probleem van definities en loopt alles vloeibaar in elkaar over? Zeker is dat geloof vaak identiek wordt gezien met een vastgesteld repertoire van credo's, leefregels en een hiërarchische kerkstructuur. Hiertegenover staan de evangelische bewegingen, waar één en ander minder vast omlijnd is en waarbij gelovigen, die de doop met de Heilige Geest ontvangen hebben zich zeker heel spiritueel vinden. Dat is dan wel een andere spiritualiteit als die van yoga, zen of soefi. Wat waar te nemen valt is dat zoekers vanuit spiritualiteit op weg gaan naar een innerlijke zuiverheid. (Roeland, Aupers, Houtman, Koning en Noomen 2010) Deze zoektocht is waar te nemen in de verschillende religieuze tradities zoals evangelisch, de islam, en bij *new age*. De queeste kan eindigen in bekering.

Drie: bekering, want dat is een voorkomend fenomeen bij de evangelische beweging. Dat staat haaks op de kerkelijke tradities, die niet iemand naar voren laten komen in een kerkdienst om zich zichtbaar te bekeren. In het wetenschappelijke discours worden vragen gesteld bij het aspect van onderwerping (Beekers 2021): staat onderwerping niet haaks op het westerse ideaal van individuele vrijheid en draaien we met onderwerping niet de klok terug (Fukuyama 1996) en wordt men een slaaf? Beekers argumenteert dat die onderwerping getuigt juist van authenticiteit en juist van bevrijding van het zelf tot een totale persoonlijkheid. Met andere woorden: God verandert mensen, zoals bleek uit een gelijknamig EO-tv-programma van enige jaren geleden (Klaver, Roeland, Versteeg, Stoffels en Mulligen 2017). Uit persoonlijke getuigenissen bleek dat men zichzelf nu pas echt ontdekt had, men was vernieuwd, veranderd, een echt mens geworden. Deze evangelische ervaringen zijn duidelijk anders dan wat gangbaar is in kerken. Ze worden door Miranda Klaver in haar proefschrift (2011) nadrukkelijk geanalyseerd en ook in de context van de door haar onderzochte pinkstergemeenten geplaatst. Toch is het de vraag of bij iedere *evangelical* zo'n bekering heeft plaatsgevonden, want voor velen blijkt het een langzaam proces te zijn vanuit de kerkelijkheid met zijn eigen tradities en jargon naar het enthousiasme, beleving, eigentijdse cultuur

²⁰ Hier wordt religie gezien als iets van de privé-sfeer en mag geen rol spelen in het publieke domein.

en betrokkenheid van de evangelische wereld (Klaver en Versteeg 2007; Oosterhuis 2021). Maar ook de groei van de evangelische beweging en hun expressies als bijvoorbeeld evangelische liederen hebben wederkerig invloed op de kerken. Zo gebruiken vele PKN-kerken in hun liturgie tegenwoordig één à twee evangelische liederen, er is sprake van een evangelicalisering (Klaver en Versteeg 2007).

Vier: Rituelen en ruimten.

Rituelen: Iedere religie heeft bepaalde rituelen en die rituelen zijn markers van herkenbaarheid (Bell 2021; Stephenson 2015). Daarom zijn rituelen een mogelijkheid om de verschillen te determineren tussen de diverse christelijke stromingen. De Rooms Katholieke kerk en de Oosters orthodoxe kerken hebben een uitgebreide rituele *performance* om de eredienst vorm te geven met gewaden, geuren, een altaar, een avondmaalstafel, positieveranderingen van priesters, opstaan, knielen en zitten van de gelovigen en keuze voor muziek. Dit hele repertoire is ook te herkennen bij de Anglicaanse kerk en de Lutherse kerk. Maar bekijk je een protestantse eredienst dan is die heel sober in vergelijking met de rijke rituelen van een katholieke dienst. Bij een protestantse eredienst staat de preekstoel centraal, want het gaat in eerste instantie om Het Woord. Praat je met een gemiddelde protestant en ga je in gesprek over hun eigen rituelen, dan zal het antwoord zijn dat ze die niet hebben, want dat is ‘katholiek’. Toch heeft het protestantisme diverse herkenbare rituelen zoals belijdenis doen (liefst op palmzondag), de schikking van karaf en bekers van de avondmaalstafel, de bediening van de doop, de vorm en volgorde van de protestantse liturgie. Onderzoeken we nu de evangelische rituelen en praat je met een gemiddelde *evangelical* dan zal deze grondig ontkennen enig ritueel te hebben, want rituelen leiden af van het volgen van Jezus en er is vrijheid van de Heilige Geest. Desondanks zijn er wel degelijk bepaalde evangelische rituelen te determineren, zoals de doop. Deze is alleen voor volwassenen, door volledige onderdompeling en is duidelijk een ‘*rite de passage*’, waarbij de doopformule nog een aanvulling heeft, welke niet bij de andere christelijke denominaties gezegd wordt: ‘Wij dopen je in de naam van de Vader, in de naam van de Zoon en in de naam van de Heilige Geest, *in de naam van Jezus*’. Bij de evangelischen staat niet een preekstoel (PKN) of altaar (RK) centraal, maar het podium met muziekinstrumenten, want het gaat om de *experience* van *praise* en *worship*, waarbij een spreker als een *performer* over het hele podium kan lopen, hooguit ondersteund door een kleine lessenaar. Er is geen orgel aanwezig, dat wordt gezien als een instrument van een voorbijge tijd van kerkelijke geloofsexpressie.

Ruimten: De evangelische bijeenkomsten worden in specifieke ruimten gehouden. Dat komt door de muziek en het gebruik van *high tech*-technologie op het terrein van geluidsversterking, licht, projectie en tv-opnamen voor *online*-uitzendingen. Kijkt men naar het repertoire, dat is wat er gezongen wordt geen oud gezang of een psalm, maar eigentijdse religieuze *praise* en *worship*-muziek (een soort *reli-pop*) en dat vraagt om veel geluid, meedoen, meezingen, meedansen, meebewegen. De meeste gewone kerken zijn daarvoor niet geschikt, zo analyseert het Kaski (2021) de mogelijkheid om leegkomende gebedshuizen te gaan gebruiken voor evangelische migrantenkerken. Ook Klaver (2011, 2021) en Rakow (2020) signaleren als kenmerk van evangelicalen hun luide *praise* en *worship*-zang, muziek en technologie. Dat heeft allemaal invloed op de ruimten, zodat de meest voorkomende ruimte van een evangelische megakerk een theater-achtig gebouw is, waar het podium met muziekinstrumenten de centrale plaats is en niet een preekstoel of avondmaalstafel of doopvont. De inrichting van de omgeving (Knott, 2015) heeft daarbij ook grote betekenis. Opmerkelijk is ook hoe anders de hele omgeving van zo’n theater-kerk is ingericht met verkeersregelaars, welkom-*hosts*, aanwijzingen, begroetingen, eventueel zaal-*hosts* voor de bezetting van stoelen.

1.02 Tweede deel: De historische ontwikkeling van evangelische beweging in Nederland

Deze ontwikkeling is historisch van belang voor de duiding van de evangelische beweging en hun ontwikkeling tot de huidige megakerken. De ontwikkeling hier begint met de Franse revolutie.

Na de Franse revolutie en onder het koningschap van Willem I werd de Hervormde kerk steeds meer een instituut, bloedeloos, inhoudsloos, liberaal. De predikanten werden door de staat betaald en de staat ²¹ bepaalde de benoemingen van het bestuur van de synode. Dat riep een tegenreactie op: het reveil diende zich aan (Kennedy 2017; Seldenhuis 2006), een eerste tegenbeweging met als voortrekker Willem Bilderdijk, en volgelingen zoals Isaac da Costa, Willem de Clerq, Groen van Prinsterer en Allard Pierson. Deze gereformeerde opwekkingsbeweging ging eigen samenkomsten beleggen vanaf 1826; men verwierp het rationalisme van de verlichting. Vanaf 1845 kwam er ook maatschappelijke actie²² bij onder andere door Otto Gerhard Heldring en ook zending kreeg aandacht. Uiteindelijk leidde dit tot de oprichting van de antirevolutionaire politieke partij. De Hervormde kerk liet zich niet hervormen en riep nog meer tegenkrachten op: de vrijzinnige predikant Abraham Kuyper kwam tot bekering en werd gereformeerd/orthodox. De Hervormde kerk bleef volharden in vrijzinnigheid. Dat leidde in 1886 tot een scheuring, waarbij Kuyper de gereformeerde kerken oprichtte. Die kregen snel grote aantallen leden en stem gaven aan de gewone burgers, handswerklieden, arbeiders, de zogenoemde ‘kleine luyden’. Dit werd de tweede en zeer krachtige tegenbeweging. Kuyper zag in, dat wilde deze reformatie lukken, zijn beweging op verschillende manieren verankerd moest worden: eigen bladen, in de politiek (ARP), in scholing (christelijke scholen met de Bijbel, christelijk voortgezet onderwijs en een eigen universiteit, de VU Amsterdam) en dat leidde ertoe dat Kuyper ten slotte minister-president werd.

Een derde tegenbeweging kwam door het ontstaan van de arbeidersbewegingen. De protestantse en katholieke elites bleven in gebreke om tijdens de industrialisatie vanaf 1860 de arbeiders voldoende inkomen te geven. Het gevolg was dat armoede een plaag werd. Socialisme kwam op met een radicale oplossing van klassenstrijd²³ en dit resulteerde erin dat vele arbeiders de kerken verlieten. Dat leidde rond 1890 tot de oprichting van vakbonden. (Hazenbosch 2009)²⁴ Er kwamen socialistische vakbonden als antwoord op veel sociale onrust. Ook kwam er in 1891 als protestants-christelijk antwoord het eerste christelijke sociale congres bijeen om te spreken over de ‘sociale kwestie’ en zo kwamen er ook protestants-christelijke vakbonden. De paus kwam in datzelfde jaar met de encycliek *Rerum Novarum*, waarin hij dezelfde maatschappelijke misstanden veroordeelde en dat leidde tot de oprichting van katholieke vakbonden. Protestants en katholiek hadden in Nederland willen samenwerken, maar dat werd verboden door de bisschoppen. De vakbonden wonnen veel invloed na de spoorwegstaking van 1903. (Hazenbosch 2009) Honderd jaar later werd het eeuwcongres als herdenking door protestanten en katholieken samen gevierd met een nieuw

²¹ Hier kwam in 1848 een einde aan. In een aanvulling op de grondwet nam Thorbecke de scheiding van kerk en staat op. Vanaf dat moment zou de staat niet meer de bestuurders van de hervormde synode benoemen, maar omgekeerd kon de hervormde kerk geen invloed uitoefenen op het landsbestuur. Dit principe wordt tegenwoordig nogal eens verkeerd uitgelegd en wordt misbruikt om christelijke verenigingen subsidies te onthouden of om moslims te discrimineren. De wet van 1848 had puur met bestuur inmenging te maken. Thorbecke was zelf liberaal-christelijk en onderschreef het belang van de christelijke waarden en normen. Door deze wet kregen de katholieken weer godsdienstvrijheid in Nederland. Thorbecke wilde voorkomen dat de Rooms-Katholieke godsdienst te veel invloed zou krijgen, zoals de Rooms-Katholieke kerk het in zuidelijke Europese landen had. De hele situatie wordt grondig uitgelegd in Leen La Riviere: *Geloof in de publieke ruimte*, hoofdstuk 5, Continental Sound/Christian Artists, Rotterdam, 2012, met bijdragen van Jan Peter Balkenende en anderen.

²² Onder andere armenzorg, strijd tegen alcoholisme, hulp aan verwaarloosde jeugd, prostituees en zwakzinnigen.

²³ Zie Karl Marx, *das Kapital*. Dit boek is eigenlijk weer heel relevant in onze tijden van nieuwe uitbuiting van zzp-ers en neo-kapitalisten, flitskapitaal en hedgefondsen.

²⁴ Dit boek beschrijft de honderdjarige geschiedenis van de christelijke vakbewegingen, die ten slotte samen het CNV zouden vormen. Zelf heb ik als voorzitter van sector kunst en cultuur van 1989-2014 in het bestuur van de vakcentrale CNV gezeten en van dichtbij meegemaakt hoe belangrijk het is om collectief tot maatschappelijke actie te kunnen overgaan om beroerde omstandigheden te verbeteren. Ook toen bleven te vaak kerken stil.

Christelijk-Sociaal Congres (Cammaert 1991)²⁵ en dat werd sindsdien de broedplaats van vernieuwend christelijk-sociaal denken.

Een vierde tegenbeweging kwam vanuit evangelische hoek.²⁶ Er ontstonden groepjes van ‘gedoopte christenen’, die zich hadden laten dopen door onderdompeling. Deze gemeenten van gedoopte christenen werden later Baptisten genoemd. Er wordt melding gemaakt van de eerste groep in 1845 (Dam 1970) en dit groeide uit tot een verband van een honderd gemeenten in ons land. Ter vergelijking: in de USA zijn de baptisten het grootste kerkgenootschap. Beroemde baptisten zijn onder andere Martin Luther King en Billy Graham. Een belangrijke evangelische predikant was Jan de Liefde, die in 1855 in Amsterdam de vereniging ‘Tot heil des volks’ oprichtte voor sociaal werk. De vereniging is nog steeds actief. Een ander evangelisch accent komt van het Leger des Heils, met de eerste bijeenkomst in Nederland in 1887. Naast de Baptisten en Leger des Heils ontstond de Maranathabeweging rond 1900. Deze beweging verwachtte de wederkomst van Jezus Christus. Belangrijke voortrekker was Johannes de Heer, die geïnspireerd werd door een opwekking in Wales (1904-1905 met prediker Evan Roberts) en daar het belang van moderne evangelische liederen had gezien. Hij bracht een vernieuwende zangbundel uit, nog steeds bekend onder de naam ‘Johannes de Heer’. Zijn evangelisch engagement leidde ook tot een nieuw magazine ‘Het Zoeklicht’, tentzending en was medeoprichter van de NCRV. Hierin werkte hij samen met dominee C.J. (Kees) Hoekendijk, vader van Karel Hoekendijk (mijn oom). De NCRV had in het begin een evangelisch geluid, maar na de oorlog veranderde dat en was er geen plek meer voor uitzendingen met Johannes de Heer. De steeds liberaler wordende koers van de NCRV leidde ten slotte tot de oprichting van de EO in 1967 om zo opnieuw een evangelisch geluid in de ether te hebben.

Een vijfde en zeer vernieuwend evangelisch geluid kwam van de Pinksterbeweging,²⁷ ontstaan in de Azusa Street, L.A. in 1906. De nieuwe visie stimuleerde de eerste Nederlandse Pinkstergemeente in 1907 onder leiding van Gerrit Polman. (Laan 1982, 2007). Binnen het Christendom is de Pinksterbeweging de snelgroeiende beweging en telt in Nederland ruim negenhonderd pinkstergemeenten (bron: Missie Nederland). De evangelische beweging in Nederland is een brede beweging geworden, die samenwerkt in de organisatie Missie Nederland, de fusie van de Evangelische Alliantie en de Evangelische Zendingsalliantie.²⁸ (Dijkhuizen 2017) De wereldwijde evangelische beweging wordt op zeshonderd miljoen gelovigen geschat (dat is inclusief Pinkstergemeenten met driehonderd miljoen aanhangers; bron: Missie Nederland).

Na deze algemene historische verkenning zoom ik in op de ontwikkelingen na de oorlog, daar deze alles te maken hebben met de ontwikkeling van evangelische megakerken nu.

²⁵ Zelf zat ik in de voorbereidingscommissie voor een indrukwekkend cultureel flankerend beleid. Het CSC wordt ieder jaar gehouden en trekt honderden vertegenwoordigers uit maatschappelijke, economische en politieke organen. Ook komen de laatste jaren vertegenwoordigers uit de kerken naar deze inspirerende bron van evangelische toepassingen als christelijk-sociaal denken.

²⁶ Wat evangelisch zo anders maakt als kerkelijk, is de volwassendoop door onderdompeling. Je bent pas een echt christen als je je als volwassene volledig door onderdompeling laat dopen. Als een soort ongeschreven minimumgrens wordt vijftien jaar gehanteerd. Een tweede verschil is, dat men zich gemeente noemt en niet kerk, want kerken doen de kinderdoop en dat is on-Bijbels. Een derde verschil is een fundamentele toevoeging aan het doopritueel. Als iemand gedoopt wordt, is de rituele tekst: ik doop je in de naam van de Vader, in de naam van de Zoon en in naam van de Heilige Geest. De evangelische beweging voegt hieraan toe: ‘In de naam van Jezus’, maar bovendien is een duidelijke identiteitsmarker het eigen evangelische liedgoed en niet het Liedboek der Kerken.

²⁷ Naast de onder punt 11 genoemde geloofspunten, heeft de Pinksterbeweging een concrete doop met de Heilige Geest, die men met een ritueel van handoplegging en gebed als gelovige mag ontvangen. Verschijnselen zijn onder andere glossolalie, profetie, genezing, visoenen.

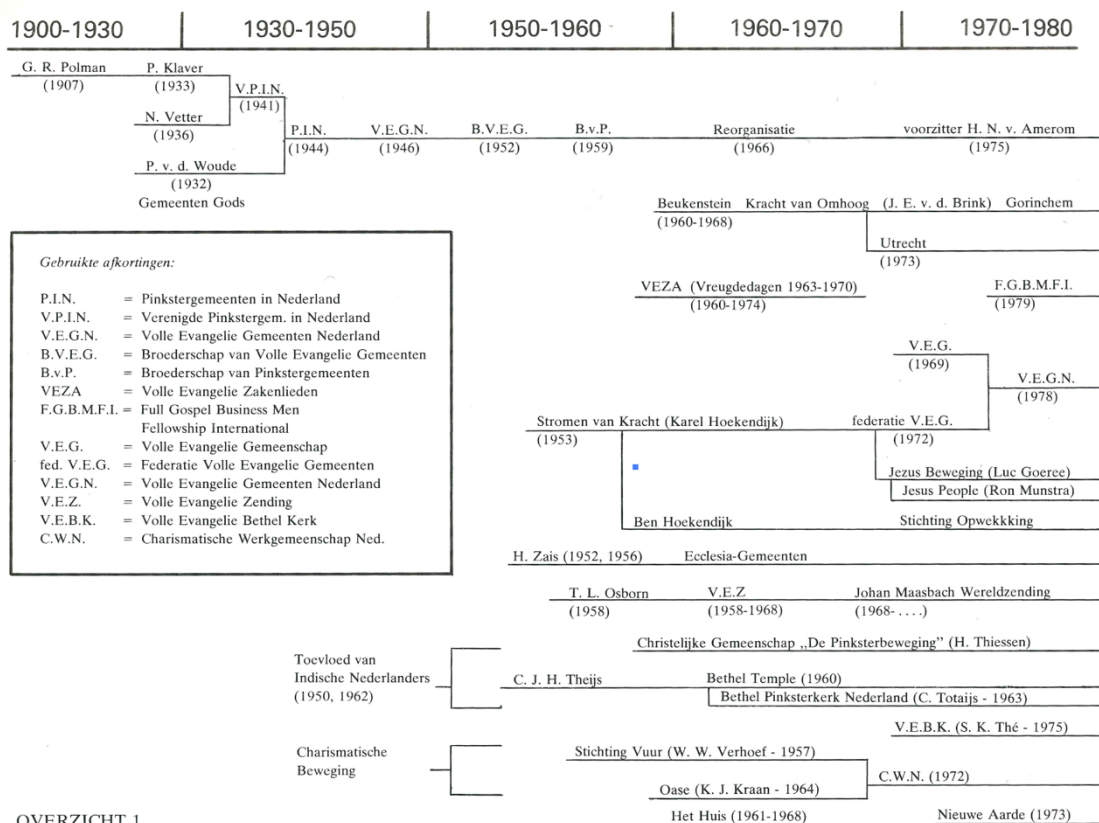
²⁸ Evangelisch omvat dus alle stromingen zoals baptisten, maranatha-gelovigen, Leger des Heils, pinksterbeweging, de Evangelische Omroep, De Evangelische Hogeschool, ‘gewone’ evangelische gemeenten, Stichting Opwekking, Youth For Christ.

Allereerst: hoe was de kerkelijke situatie na de oorlog? Men had de grote blokken en hun verzuiling: de Rooms Katholieke kerk, de Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk. Dan nog wat reformatorische kerkgenootschappen. En je had in vele plaatsen wat kleine evangelische gemeenten (Leger des Heils, Maranatha, Baptist, Pinkstergemeentes). Dogma en doctrines heersten, grote sociale controle in de zuilen, die eigen bladen, omroepen, scholen en politieke partijen hadden. Dat begon in de jaren zestig grote spanningen te geven en leidde binnen kerken tot reformbewegingen. Een typisch voorbeeld is de 8 meibeweging in de RK-kerk. Dit leidde evenwel tot niets en vele katholieken verlieten de kerk. Peter van Rooden (2004) beschrijft in *Oral History en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom*²⁹ dat de kerk irrelevant werd en omdat kerken irrelevant werden, verlieten gelovigen massaal deze kerken. Doctrines, een strakke hiërarchie en dogma's konden de gelovigen niet vasthouden. Daarnaast werden in bladen theologische veldslagen geleverd over 'het ware geloof'. Ook daardoor haakten gelovigen af. Het beeld van de grote kerken is ontlusterend en wat daartoe extra bijdroeg was de arrogantie waarbij binnen de kerken neergekeken werd op 'die evangelische proletarische clubjes', terwijl diezelfde kerken hypocriet misbruikschandalen toedekten.

Tegenover dit trieste plaatje moeten de ontwikkelingen gezien worden, die de evangelische wereld een enorme *boost* gaven. In 1945 kwam Billy Graham naar Nederland om Youth for Christ te helpen opzetten. Dit trok toen nog niet zoveel aandacht. In 1954 kwam hij terug met een massameeting in het Olympisch Stadion te Amsterdam (40.000 bezoekers) en in 1955 in de Kuip te Rotterdam (60.000 bezoekers). De liberale kerken stonden kritisch tegenover de confronterende oproep van bekering, maar evangelische denominaties omarmden zijn boodschap en vingen bekeerlingen op. Een tweede aandachttrekkende event was de komst van de pinksterevangelist T. L. Osborn in 1958 van 22 augustus tot en met 31 augustus op het Malieveld in Den Haag met op sommige avonden waren er 100.000 personen aanwezig,³⁰ naast bekering bracht hij ook een genezingsboodschap en dat gaf veel media-aandacht en in Groningen volgde een vervolgcampagne met toenemende weerstand vanuit de kerken. Desondanks markeert de campagne van T. L. Osborn het begin van de groei van de Pinksterbeweging in Nederland. Begin jaren vijftig traden er nieuwe pioniers aan die de Pinksterbeweging een grote *schwung* gaven: Karel Hoekendijk met zijn Stromen van Kracht en J. J. van den Brink met zijn Kracht van Omhoog. Zij noemden zich het 'nieuwe pinksteren', want ze vonden de bestaande pinkstergemeenten, die voor de oorlog waren ontstaan, maar ingedutte kerkjes. Het blijkt uit cijfers (Van der Laan) dat deze twee personen de stoot gaven voor een hele serie nieuwe serie pinkstergemeenten, die zich vaak 'Volle Evangelie Gemeenten' gingen noemen, daar zij het complete (dus Volle) Evangelie brachten dus inclusief de doop met de Heilige Geest. De ontwikkelingen zijn zichtbaar in het volgende schema: (Bron Van der Laan)

²⁹ Dit artikel is gebaseerd op het zorgvuldig uitpluizen van alle data die sinds 1960 verzameld worden in rapporten als Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland, God in Nederland e.d.

³⁰ Getallen: bron Van der Laan. Ik ben hier als 12-jarige bij geweest, het was echt indrukwekkend om die enorme mensenmassa mee te maken. Neef Ben Hoekendijk was één van de tolken, een andere tolk was Johan Maasbach, die zijn eigen pinksterkerken startte.

De vierde en groeiende aanzet voor evangelisch/pinksteren was de start van Opwekking door Ben Hoekendijk rond 1960. Hij hield evangelisatiecampagnes en gaf het magazine Opwekking uit. In 1971 begon hij met een meerdaagse gezinskamp-meeting met pinksteren. Daarbij waren een 400 personen aanwezig. Dat bescheiden succes begon Opwekking ieder jaar te herhalen. Na het vertrek van Ben Hoekendijk werd deze Pinksterconferentie steeds breder toegankelijk voor alle kerkelijke gezindten en groeide uit tot een meeting met 65.000 bezoekers (2019 voor corona en in 2022 na corona, bron: Opwekking). Op deze Pinksterconferenties werd een bepaalde vorm van kerkdienst ontwikkeld, die in de huidige vorm toonaangevend blijkt te zijn voor het ontstaan van de evangelische megakerken. De megakerken hebben eigenlijk allemaal dat model overgenomen; hier kom ik in hoofdstuk twee op terug. Het ontstaan van evangelische megakerken in Nederland is de vijfde en laatste recente ontwikkeling van de afgelopen vijftien jaar en daarmee een nieuw fenomeen.

1.03 Derde deel: De huidige context

Hiervoor zijn bestaande rapporten en onderzoek naar de evangelische beweging in Nederland geraadpleegd, die een hulp zijn om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Dan kijken we naar het meest recente rapport van God in Nederland (2020), en daarna naar de situatie in Rotterdam om ten slotte te eindigen bij een verkenning van de wijk waar M010 begint.

Het oudste rapport over evangelischen in Nederland dateert van 1984 (Stoffels 1984). Het is een uitgave van de VU met in die uitgave bijdragen van onder andere Prof. Dr. G. Dekker: *Evangelischen in Nederland. Een eigenaardige beweging?*³¹. De achterliggende reden is dat evangelische bewegingen in ons land steeds meer aandacht trekken, onder andere door de Evangelische Omroep

³¹ Andere hoofdstukken uit die bundel: Drs. Henk Fonteyn: *Johannes de Heer, prediker van de parousie*; Piet Post: *Het bijbelgebruik bij de evangelischen*; Ds. Rob van Essen: *Het missionaire elan van de evangelischen*; Hans L. J. Keijzer: *Strikt persoonlijk, een getuigenis*; Drs. Evert W. van der Poll: *Evangelischen en politiek*; Drs. Marja M. Meerburg: *De evangelische bijdrage aan het feminisme*; Drs. Evert W. van der Poll: *Evangelisch-oecumenische verhoudingen*; Drs. Hijme C. Stoffels: *Wegwijzer in evangelisch Nederland*.

met hun massaal bezochte dagen, het Instituut voor Evangelisatie en hun activiteiten, Youth For Christ en hun activiteiten, en studentenverenigingen als Navigators en Ichtus. De inleiding van dit onderzoek stelt dat er blijkbaar een nieuwe stroming is ontstaan. Deze stroming bestaat echter al veel langer, zo blijkt uit de beschrijving onder punt 1.02, maar kerkelijke bronnen keken neer op de evangelischen en de media vonden de EO-jongerendagen of EO-gezinsdagen een soort anachronisme, want het christendom was toch passé, gezien de voortschrijdende secularisatie? In dit rapport wordt een poging gedaan om deze beweging te duiden en karakteristieken te beschrijven, waardoor ze zo duidelijk anders zijn als de kerken.

In 1990 komt er een nieuw onderzoek vanuit de VU: het promotieonderzoek van Hijme (H.C.) Stoffels: *Wandelen in het Licht, Waarden, geloofsovertuigingen en sociale posities van Nederlandse evangelischen*. Hij documenteert ook de onder 1.02 geschetste ontwikkeling, waarin er een verandering was in de jaren zestig die leidde tot een breed vertakte evangelische beweging met vele organisaties en een breed scala aan activiteiten.

Stoffels signaleert dat evangelischen niet laag opgeleid zijn in tegenstelling tot wat kerken en media soms postuleerden. Opvattingen zijn breed, lopend van reformatorisch, conservatief, naar opwekkingsgeloof, fundamentalisme, charismatisch; het is een soort eenheid in verscheidenheid.

Stoffels heeft ook onderzoek gedaan waar de evangelischen vandaan komen. 83% van de respondenten geeft aan (p. 94) uit de traditionele kerken komen en overgestapt is naar evangelische gemeenten of evangelische organisaties, waarbij drie kwart aangeeft een soort bekeringservaring gehad te hebben. Bovendien blijken de respondenten behoorlijk activistisch te zijn ingesteld.

Opmerkelijk is dat in dit onderzoek al wordt geconstateerd dat de man-vrouw verhouding al meer egalitair is. Zo is het huishouden volgens de respondenten de taak van vrouw, maar ook van de man.

In 1998 komt uit *Geloof in Levensstijl, Nationaal onderzoek onder de Nederlandse jeugd* (Braster 1998). Dit onderzoek was een gemeenschappelijk initiatief van hele groep evangelische organisaties om bouwstenen te krijgen voor hun beleid na de millenniumwisseling. Al die organisaties deden veel voor en met jeugd, maar wat geloofde die jeugd eigenlijk? Wat motiveerde hen eigenlijk? En wat zijn verschillen en overeenkomsten met niet-gelovige jeugd? Om iedere vorm van inlegkunde te vermijden werd het onderzoek gedaan door de Erasmus Universiteit. Om de juiste data te verkrijgen werden dezelfde vragen gesteld aan een gelovige groep jongeren en aan een niet-gelovige groep jongeren. De vragen zijn relevant gezien het proces van ontkerkelijking, individualisering, welvaarts groei, consumentisme. De conclusies waren opmerkelijk, want christelijke jongeren deden min of meer dezelfde dingen (film, theater, muziek) als niet-gelovige jongeren. Het grote verschil bleek in de waarden te zitten: medemenselijkheid, tolerantie, vrijheid en respect voor anderen kenmerken christelijke jongeren en dat zijn belangrijke zaken voor de samenleving. De uitkomsten was voor menige christelijke organisatie een reden om beleidsplannen en activiteiten te herijken.

In 2009 komt een onderzoek uit over kerkverlating onder evangelischen gedaan door Otto de Bruijne, Peter Pit en Karin Timmerman: *'Ooit evangelisch'*, met bijdragen van inmiddels Prof. Dr. Hijme Stoffels (VU) en Drs. Miranda Klaver (VU).³² Ook al is de groei bij de evangelischen soms indrukwekkend, niet alles is hosanna en halleluja. Dit bijzondere onderzoek laat zien waarom er mensen vertrekken via de 'achterdeur' van evangelische gemeenten. Redenen hebben te maken met macht (misbruik), manipulatie (door autoritaire leiders), een vastgelopen dogma dan wel doctrine, dat ten slotte een benauwend geloofssysteem kan worden. Evangelisch lijkt 'blij en vrij', maar is dat dus niet altijd. De verlaters blijken over het algemeen hoog opgeleid te zijn.

In 2021 kwam er een onderzoek uit van Daan Beekers: *Young Muslims and Christians in a secular Europe: Pursuing religious commitment in the Netherlands*.³³ Voor deze scriptie is interessant wat hij vond bij christelijke jongeren, die evangelische jeugdkerken bezoeken in Houten en Opwekking (2010). Opmerkelijke zaken waren de overgave aan God en Zijn wil willen doen en dat raakt

³² Zelf was ik één van de respondenten, ik had de evangelische gemeente verlaten in 1984.

³³ Daan was één van mijn docenten van mijn masterstudie, zijn stuk was voor mij een interessante discussie.

wezenlijke hoekstenen van de liberale samenleving, namelijk vraagstukken van vrijheid en de vrije wil. Beekers vond het opmerkelijk dat overal onze eigen imperfectie werd gepredikt en dat men pas een volledig mens zouden kunnen zijn in de totale overgave aan God/Jezus. En dat roept dan weer vraagstukken op over het zelfbeeld. Wordt evangelisatie door evangelischen dan niet een psychologisch discours? Zijn vragen zijn voor evangelischen van belang om na te denken wat er gecommuniceerd wordt vanaf de podia, maar ook het hoe en waarom.

Na deze onderzoeken, die Nederlandse evangelischen betreffen en die data inzicht geven over deze stroming is er het algemene rapport *God in Nederland*. Dit onderzoek wordt iedere paar jaar gehouden, het gaat hier om de editie 2020. In 1960 was 80 % van de Nederlandse bevolking kerkelijk c.q. gelovig, nu nog maar 45,9 % en dat laatste getal wordt opgedeeld in (gemiddelden van 4 varianten) RK:20,4 %, PKN: 9,7 %, Reformatorisch/chr.gereformeerd/Hersteld H/Geref.Gem/en dergelijke: 3,7 %, Evangelisch (baptist/Pinkster/Evang.gem): 1,5 %. Bij dat laatste komt in de conclusies een belangrijke opmerking: Opgemerkt dient te worden dat vele, zeer kleine kerken en geloofsstromingen niet opgepakt worden in het steekproefonderzoek. De steekproef was gebaseerd op 5.000 personen en hier ligt dan eigenlijk het probleem, want bij een bredere steekproef zouden toch meer details op tafel hebben kunnen komen. Een andere vraagstelling geeft aan dat een derde denkt dat God niet bestaat, van wie een deel atheïst is. Is dan twee derde van de bevolking gelovig, ietsist? Zet je de percentages om naar aantallen dan is 1,5% op een bevolking van 17 miljoen geeft 255.000 evangelischen. En dat is problematisch, want een optelsom op basis van andere waarnemingen geeft een ander beeld, een voorbeeld: Rotterdam kent 200 internationale en migranten kerken X een gemiddelde van 250 personen = 50.000³⁴. Daarbij komen nog de vele migrantenkerken in Den Haag, Amsterdam, enzovoort. Deze hele grote groep evangelische christenen komt niet voor in de metingen, dat blijkt ook uit het Kaski-rapport (Tel je zegeningen 2008), maar ook LBO (2020). Het rapport *God in Nederland* is als conclusie indicatief, maar niet honderd procent waterdicht, daarom moeten conclusies en aantallen betreffende evangelischen met zorg genoemd worden. Na deze algemene verkenningen, zoomen we nu verder in op Rotterdam. In 2020 kwam het onderzoek uit: *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. (hier na te noemen LBO)³⁵ Dit is een vervolgonderzoek op het onderzoek *Tel je Zegeningen* van 2008. Van de 176 Rotterdamse LBO's die onderzocht werden is de meerderheid een evangelische migrantenkerk, maar het totale aantal LBO's is meer dan 400.³⁶ Desondanks geeft dit rapport een representatief beeld hoe ontzettend veel sociaal en cultureel werk er gedaan wordt door een legioen vrijwilligers met ondersteuning van professionals in het Rotterdamse. Er is eigenlijk geen christelijke LBO of er is ook sociaal-maatschappelijk-cultureel werk; dat kan zijn samenwerking met scholen, wijkteams, buurtteams, het officiële maatschappelijk werk, voedselbanken, kledingvoorzieningen, huiswerkhulp, taalcursussen, formulieren invullen, noodopvang, schuldhulp, enzovoort. Ook in dit onderzoek wordt de opmerking gemaakt dat in kwantitatieve zin de onderzoeken van CBS en SCP niet te gebruiken zijn, omdat die het bestaan en de groei van de migrantenkerken niet signaleren. Dit onderzoek laat zien dat Rotterdam geloviger is als overig Nederland c.q. grote steden: vijftig procent zegt gelovig te zijn of een religieuze binding te hebben, ook met het hoogste aantal bezoekers van een religieuze dienst (18%) minimaal 1 X per

³⁴ Bron: volgens gegevens van Skin, die aangaf de kleinste kerk heeft 50 personen en de grootste 2500 personen. Skin gaf dit op als gemiddelde en dat is coherent met hun gids over de aangesloten LBO's. Volgens het COS (Centrum voor Onderzoek en Statistiek) Rotterdam is het aantal migrantenchristenen veel groter. De discrepantie wordt verklaard doordat Skin uitgaat van het actuele bezoek per LBO.

³⁵ Verwey-Jonker Instituut: In samenwerking met Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van Kerken. 2020. Utrecht. Dit onderzoek was in opdracht van de Gemeente Rotterdam op basis van een voorstel van CU/CDA. Dit rapport moet ambtenaren helpen om de juiste samenwerking te vinden met LBO's. Bij de ambtenaren is een grote onbekendheid over religie en wat men daar allemaal doet; dit rapport moest helpen om de informatiekloof te dichten.

³⁶ Dit is het samengestelde getal van christelijke en islamitische organisaties (inclusief moskeeën, kerken)

maand en dat ligt behoorlijk hoger als het landelijke gemiddelde van 16,5%. Dit LBO-onderzoek laat ook zien dat religieuze Rotterdammers meer als vrijwilligers participeren in de samenleving om mensen te helpen dan niet-religieuze Rotterdammers. Deze cijfers zijn van belang om straks belang en betekenis van de opstartende Mozaïek gemeente M010 te duiden.

We kijken nu verder naar locatie en wijk. M010 vestigt zich in discotheek Blue (het voormalige Tomorrowland), naast intercystation Alexander in de deelgemeente Rotterdam-Alexander, op de grens met deelwijk Ommoord.³⁷ Deze wijk Rotterdam-Alexander heeft ca. 100.000 inwoners (bron COS, Rotterdam) en is verdeeld in een aantal acht deelwijken waar in totaal dertien kerken zijn (katholiek, protestants, evangelisch). Meer over deze deelgemeente wordt besproken in hoofdstuk 4.02. Voor zo'n enorme wijk zijn dertien kerken niet veel en men kan verwachten dat het vestigen van M010 in deze wijk niet tot verdringing of *sheepstealing* zal leiden, verder onderzoek zal dit moeten aantonen, meer hierover in 4.02.

Samenvattend:

Er is aantoonbaar een hele ontwikkeling van evangelicalisering te constateren in het westerse christendom.

Evangelische megakerken zijn een recent fenomeen in Nederland wat helder in de ontwikkeling van wereldwijde evangelicalisering past, maar waarbij aangetekend wordt, dat de Nederlandse evangelische megakerken een eigen identiteit hebben, hierover meer in het volgende hoofdstuk.

Zelf heb ik hier een 65 jaar bewust van meegemaakt en kan de ontwikkelingen duiden, maar los van al die persoonlijke waarnemingen, bezoeken en observaties van de diverse evangelische *events* (EO, Evangelische Alliantie, Opwekking, YFC, enzovoort) is er de onderbouwing van gepubliceerde rapporten en verslagen en artikelen over die *events* en evangelische bewegingen (zie de bijlagen en literatuurlijst).

³⁷ Zelf woon ik sinds huwelijk in 1968 in deze wijk Ommoord en heb die hele wijk zien opbouwen. Dat begon met een enkele flat (1966) en werd een complete stad met ongeveer 25.000 inwoners.

Hoofdstuk 2: Analyse identiteitsmarkers van hedendaagse evangelische megakerken in Nederland

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen is het nodig om overeenkomsten en verschillen te duiden door identiteitsmarkers van de verschillende kerken te analyseren. De identiteit wordt duidelijk gemarkeerd door de gebruikte taal, de muziek, de inrichting van de zaal, licht en geluid, bijbelgebruik, indeling van de liturgie. Deze onderwerpen staan beschreven in 2.02.01 tweede deel. Het meest in het oog lopende kenmerk als identiteitsmarker is echter de zondagse eredienst. Daarom worden eerst de tien evangelische megakerken en Opwekking in Nederland op die marker vergeleken. Dat leidt tot een bepaalde conclusie. Het tweede deel bekijkt het *format* van de Nederlandse evangelische megakerken als identiteitsmarker. Daarbij wordt de evangelische megakerk vergeleken met de traditionele pinkstergemeenten en de gewone protestantse kerken en al die vergelijkingen leiden ook tot een conclusie. Tot slot als samenvatting het ideale profiel van een evangelische megakerk, welke helpt om de onderzoeksvragen over Mozaiek te beantwoorden.

2.01 Eerste deel: de vergelijking van de Nederlandse Evangelische megakerken en Opwekking, wie zijn zij

In consultatie met Miranda Klaver (VU) werd het volgende overzicht samengesteld. Ter controle zijn in de maand december 2021 hun kerkdiensten online (in verband met corona)bezocht en zijn hun websites bestudeerd. Daarbij gaat het om het volgende overzicht:

Baptisten, te Drachten; De Doorbrekers te Barneveld; Vrije Evangelisatie te Zwolle; Hillsong Amsterdam en hun netwerk; City Life Church Den Haag en het daarbij horende netwerk; Baptisten in Groningen; De Basis in Apeldoorn; De Levende Steen gemeente in Spijkenisse; Kerk van de Nazarener te Vlaardingen en als laatste bijgekomen megakerk: Mozaiek318, Veenendaal. En net onder de grens om megakerk genoemd te kunnen zijn: God Centre Voorschoten (met satellieten), de C3 gemeenten (netwerk) en de Meerkerk te Hoofddorp met de bekende voorganger Wigle Tamboer (waar Kees Kraayenoord, de stichter van Mozaiek, begon als *worship*leider).

Er zijn meer megakerken (dus met meer dan 2000 bezoekers) en die zijn te vinden in de reformatorische hoek. Deze kerken functioneren nog steeds vanuit een zuil-principe en zijn niet te vergelijken met evangelische gemeenten en worden daarom niet in deze scriptie besproken. De evangelische megakerken zijn een fenomeen van de laatste vijftien jaar, waarvan Mozaiek318 de jongste is, want deze kerk begon tien jaar geleden met een zestig gezinnen als eerste bijeenkomst. Bij de duiding van de kerkdiensten worden een aantal begrippen gebruikt als *format*, *flow*, *energyline*, deze worden allemaal uitgelegd in 2.02.01 Tweede Deel en ook waarom die begrippen zo belangrijk zijn als identiteitsmarkers voor de evangelische megakerken.

Drachten – De Vrije Baptisten Gemeente, www.bethel.nl. De website geeft veel informatie over doelen, missie, visie, maar ook geschiedenis. Dit is een ‘oude’ evangelische baptistengemeente, ontstaan in 1921 met toen zeventien leden. Het ledenaantal blijft vele jaren rond de zestig. In 1988 werd ds. O. Bottenbley beroepen, dan begint de groei. In 2009 waren er zo’n 2700 leden/bezoekers. Voor corona stond de teller op ongeveer 3500 personen. Een bestaand kerkgebouw werd veel te klein, ook met dubbele diensten, zodat in 2004 het huidige multifunctionele kerkcentrum werd geopend met 2000 zitplaatsen en dubbele kerkdiensten. Het bestuur bestaat uit een raad van oudsten, er is een dagelijks managementteam en er is een pastoraal team. Daarnaast zijn er 24 full time betaalde medewerkers. Tevens zijn vele vrijwilligers actief. De website is heel duidelijk wie je waarvoor moet hebben en hoe je je kunt aanmelden.

De dienst is bezocht van 12 december 2021. De dienst begon met een intro van tv-clips over komende activiteiten. Duiding van de kerkdienst: de zaal is een theatersetting met professionele geluids- en lichtapparatuur als in een theater, teksten worden geprojecteerd. De kerkdienst is een vlot

lopende ‘show’ met grote *flow*. Een volledige popband begeleidt de samenhang onder leiding van een *worshipteam*,³⁸ taalgebruik: eigentijds.

Barneveld – De Doorbrekers, www.doorbrekers.nl. De website geeft alle informatie over de organisatie, wat ze doen (diverse activiteiten, ook voor kids), hoe je erbij kunt horen, media (livestream, podcasts, YouTube), contacten. De Doorbrekers zijn een initiatief van Peter en Ilona Paauwe, die hier mee begonnen in 2005. Er is een klein bestuur en een adviesraad. De Doorbrekers groeiden hard, zodat er nu ook naast hoofdvestiging Barneveld ook Doorbrekers actief zijn in Amsterdam, Goes, Zwolle en Alblasterdam. Ook zijn er vele connectgroepen. Er is speciale aandacht voor ondernemers, die ook in groepen bijeenkomen. Om ook een ‘doorbreker’ te worden zijn er een aantal *steps* te gaan: Step One, Doorbrekers Basics, Doorbrekers Connect, Doorbrekers Team, en ten slotte Dopen en geven. De centrale meeting is in de Midden Nederland Hallen te Barneveld. Deze locatie wordt gehuurd. Het is ingericht als grote hal/theater met alle benodigde licht- en geluidsapparatuur.³⁹ Duiding van de kerkdienst: theatersetting en volgt het patroon van *praise* en *worship*-muziek, afkondigingen en acties, lied, preek, *worship* dat allemaal in eigentijdse taal. Door de hoeveelheid afkondigingen in deze dienst liep de *energy* daar duidelijk terug, maar werd weer opgepakt; goed geregisseerde flow, ondanks de afkondigingen en clips.

Zwolle – Vrije Evangelisatie Zwolle (VEZ), www.vez zwolle.nl. De website meldt dat dit een oudere evangelische gemeente is, gesticht in 1933 door kerkverlaters uit de traditionele kerken. Groei was langzaam, maar wel gestaag; samenkomsten werden aanvankelijk gehouden in gebouw De Dageraad, maar deze locatie werd te klein. In 1986 verhuisde VEZ naar de Nieuwe Buitensociëteit. Groei bleef, zodat men in 1994 uitweek naar de WRZV-hallen. Vanaf 2014 zet de groei helemaal door naar een 4000 bezoekers op zondagmorgen en nog eens 1000 kinderen naar hun activiteiten. De WRZV-hallen zijn in de zomer 2021 aangekocht en worden sindsdien omgebouwd tot een theaterhal met alle professionele licht- en geluidsvoorzieningen. Geïnteresseerden kunnen diverse cursussen volgen, zoals een pre-marriage course, dopen. De VEZ is missionair betrokken en heeft een aantal zendelingen in Brazilië, Thailand en Uganda. De hele gemeente is verdeeld in huiskringen, die wekelijks bijeenkomen. Er is ook een diaconaal netwerk voor mensen in de regio die zorg nodig hebben onder andere (ex)gevangenen, armoede, onrecht, asielzoekers, ecologie. Het bestuur bestaat uit een dagelijks bestuur, een pastorteam en een Raad van Opzieners (die samen het leiderschapsteam vormen). Er zijn diverse full-timers in dienst, daarnaast parttimers en een groot aantal vrijwilligers.⁴⁰ Duiding van de kerkdienst: theatersetting; deze dienst volgt helemaal het ideale patroon: tijdsblok zang (*praise* en *worship*)– afkondigingen/clip -tijdsblok zang (*worship*) – preek – tijdsblok *worship*, *praise*; zeer goede regie, daardoor goede flow en de energielijn loopt door.

Amsterdam – Hillsong, www.hillsong.com/netherlands/Amsterdam. Volgens de website is deze kerk in alles een kloon van de enorme moederkerk Hillsong Australia. De Amsterdamse kerk wordt geleid door Richard van der Kolk (Australiër van Nederlandse komaf). Hij begon klein in 2010. Zijn foto op de website dateert van 2015. Hillsong Amsterdam volgt in alles de moederkerk: opzet van de dienst, preek, Hillsong kids, ministry school, connect groepen, en gebruik en keuze van muziek. Er wordt uitgebreid reclame gemaakt voor Hillsong-boeken en -cd's. Men komt bijeen in het Theater Amsterdam met twee diensten (10.00 en 12.00), waarvoor je moet reserveren. Men groeide van een enkele connectgroep tot het huidige aantal. Volgens opgave komt het grootste deel van de leden van

³⁸ Schema kerkdienst BETHEL, zie bijlage 1.

³⁹ Schema kerkdienst DOORBREKERS, zie bijlage 2.

⁴⁰ Schema kerkdienst VEZ, zie bijlage 3.

buiten de kerken. Het heeft een duidelijke *pop-celebrity*-cultuur.⁴¹ Het bestuur is de voorganger en hij legt verantwoording af aan Hillsong Australië,⁴² dus niet aan een plaatselijk bestuur. Mensen kunnen eigenlijk ook geen lid worden, als je je e-mail via de website opgeeft word je ‘aangesloten’. Er is een duidelijke *inner-circle*. (Klaver 2015, 2021) Hillsong International is een top-down franchise systeem. Duiding van de kerkdienst: theatersetting, eigentijdse taal. Terwijl de zaal zich vult praten twee jongedames voor de camera over vanalles, mijns inziens een mislukte poging om kijkers op te warmen; vanaf start *worshipleader* is er *flow*, strakke regie, dienst volgt patroon *praise-worship*- afkondigingen en clips – *praise* – preek – *challenge* – *praise*.

Vlaardingen – Kerk van de Nazarener, www.kvdnlvaardingen.nl. De website meldt: deze kerk is ontstaan in de USA in 1838 en valt onder de *holinessmovement*.⁴³ Van 1734-1840 waren er in de USA grote opwekkingen onder John Wesley, Jonathan Edwards en Charles Finney. Daarna kwam er een periode van 1843-1870 met nationale tentbijeenkomsten. In 1895 werd de huidige naam gekozen: Kerk van de Nazarener (Nazarene Church). In 1967 werd de eerste Nederlandse Church of the Nazarene gesticht in Haarlem. Nu zijn er een dertien Nazarener kerken in Nederland, die vallen onder een landelijk bestuur. De vestiging in Vlaardingen begon in 1982 en begon te groeien onder leiding van ds. Ed Meenderink, die in 2021 met emeritaat ging. In 1991 werd het huidige gebouw geopend, met daarin een driehoekige theaterzaal met alle professionele licht- en geluidsapparatuur. Iedere week zijn er diverse activiteiten. De kerk heeft een bestuursraad, de hoofden van de diverse afdelingen vormen het operationele bestuur en daarnaast zijn er een paar fulltimers en diverse vrijwilligers. De gewone kerkdienst was heel traditioneel evangelisch; de vraag is of na het emeritaat van de charismatische Ed Meenderink deze gemeente dezelfde omvang houdt.⁴⁴ Duiding van de kerkdienst: theatersetting, duurde net een uur en was eigenlijk een traditionele evangelische dienst en duidelijk geen flitsende door strakke regie *high energy* en *flow* kenmerkende megadienst, dat kwam omdat na elk stuk zang een verbindende tekst kwam en tijdens alle gesproken verbindende onderdelen er geen muziek onder die stukken lag, spreektaal.

Den Haag – City Life Church, www.clcdenhaag.nl. De website meldt: in 1991 ervoer Erald de Ridder een roeping van God om een nieuwe kerk te gaan bouwen. In 1995 werden hij en zijn vrouw Mathilde ingezegend als voorgangers van een bestaande gemeente Sion, Den Haag. Deze gemeente begon te groeien en in 2007 werd de voormalige Fatimakerk in Den Haag aangekocht. In 2010 werd de naam veranderd in City Life Church. In 2014 werd CLC uitgenodigd om deel te worden van de wereldwijde Hillsong family. Ze zijn daar nu aan gekoppeld. Intussen kwamen er CLC-vestigingen elders in het land: Oss (2017), Breda (2018), Leeuwarden (2018), Groningen (2019), Lummern, België (2019) en nu wordt er gepionierd in Antwerpen, Midden-Nederland en Eindhoven. Het kerkleven heeft interessegroepen voor nieuwkomers, connectgroepen om verder te groeien, Alphacursussen en ook meetings voor mannen en vrouwen (sisterhood). De kerk neemt ook deel aan global social justice – onder andere acties tegen mensenhandel – en participeert in Compassion, Op zondag zijn twee diensten met vertaling. Het bestuur heeft een voorzitter, secretaris en penningmeester. Daarnaast is er een adviesraad. Er zullen ongetwijfeld diverse medewerkers zijn,

⁴¹ Het begrip celebritycultuur is geïntroduceerd door Miranda Klaver 2021 om de cultuur van Hillsong te duiden. Dat is een cultuur waarin voorgangers en ook de musici van het worship-team zich profileren als beroemdheden = ‘celebrities’ uit de pop-cultuur en media. Het wordt een soort bijzondere *inner-circle*, en soort reli-elite en ten slotte een kliek.

⁴² Schema kerkdienst HILLSONG, zie bijlage 4. Hillsong heeft een top-down bestuursmodel, waarbij altijd de echte macht in Australië zit. Hillsong komt toenemend in opspraak, vanwege het gedrag van de leider Brian Houston, en ook andere Hillsong leiders (eind 2011-april 2022). Er is een ontluisterende documentaire op discovery+: A megachurch exposed.

⁴³ Klaver 2011: een geestelijke beweging die een vorm van rein en zuiver leven nastreeft, dus zonder zonden.

⁴⁴ Schema kerkdienst KVDN, zie bijlage 5.

maar de website gaf daarover geen uitsluitsel.⁴⁵ Duiding kerkdienst: theatersetting, eigentijdse taal; aan het begin clips over alle activiteiten. Opvallend is dat het *worship*-team duidelijk multicultureel is. Het patroon is het evangelische *format* (dus *praise-worship-preek-challenge-praise*), waarin bij de bezochte dienst twee andere zaken zijn toegevoegd: een korte avondmaalsparticipatie en een filmpje plus kort interview van een dame die uit de seksindustrie is gestapt; door de strakke regie blijft de *flow* in stand en de *energy curve* wordt niet verbroken.

Groningen – Baptistengemeente, www.baptistengemeente.info/nl. De website vertelt dat dit een oude evangelische gemeente is, want in 1880 stichtten elf mannen en vrouwen een ‘gemeente van gedoopte christenen’. In 1962 werd het huidige gebouw De Cirkel in gebruik genomen. Er zijn diverse groepen onder andere Alpha cursussen, Bijbelstudies. Er is een Raad van bestuur bestaande uit vijf leden. De Baptistengemeente is aangesloten bij de Unie van Baptistengemeenten Nederland. Het geheel ademt een traditionele evangelische gemeente. Het gebouw heeft een theateropstelling in een halve cirkel met audiovisuele apparatuur.⁴⁶ Duiding van de kerkdienst: dit was duidelijk een traditionele evangelische dienst, want na ieder blokje zang was er een tussentekst, aan- of afkondiging, zonder muziek daaronder, waardoor de hele dienst erg brokkelig werd (zie bijlage 15) geen *flow*, de *energy* bleef de hele dienst laag, de spreekster deed haar best, maar boeide helaas niet; extra in deze dienst was de viering van het avondmaal, een gemis was een strakke regie.

Apeldoorn – De Basis, <https://basis.cc>. De website vertelt dat Peter van der Weerd voorganger is. Die begon de eerste Basisdienst in 2005, waarna het bezoek snel groeide. Van de Weerd runt deze kerk als een bedrijf en dat heeft al tot twee scheuringen geleid (bron: blog kerkverlaters). Desondanks komen er een 1000 personen naar deze kerk en zijn er aparte programma’s voor kinderen. Er zijn connectgroepen en er worden diverse cursussen aangeboden. Voor nieuwe geïnteresseerde bezoekers is er een instroomtraject. Het kerkgebouw heet Gebouw055. Regelmatig komen christelijke artiesten langs met een speciale voorstelling. Er is een aparte afdeling voor hulpvragen, zoals klussen of schuldhulpverlening. Het bestuur bestaat uit een bestuurlijk leiderschapsteam (BLT), een herderlijk Leiderschapsteam (HLT). Beide teams worden geleid door stichter en voorganger Peter van der Weerd. Er zijn 150 vrijwilligers actief. Het gebouw heeft een theaterzaal met alle daarbij behorende apparatuur.⁴⁷ Duiding van de kerkdienst: Strakke regie, waarbij er alleen geen muziek te horen was als de voorganger sprak, volgt verder het evangelische *format* en heeft een goede *flow* en *energy*. Apart was dat de preek werd onderbroken door een getuigenis van een jonge vrouw, die zich ook tijdens de dienst onder groot applaus van de aanwezigen liet dopen.

Spijkenisse – De Levende Steen, www.levendesteenministries.nl. De website: voorganger is apostel Edgar Holder en zijn vrouw pastor Irma Holder. Ze begonnen in een voormalige gereformeerde kerk in Hoogvliet, maar rond 2010 barstte die kerkgemeente uit zijn voegen. De gemeente Hoogvliet wilde geen grond ter beschikking stellen, maar Spijkenisse wel, daar werd de Dome gebouwd en in 2013 geopend. Het gebouw biedt plaats aan 2500 personen (en is dus groter als De Doelen, Rotterdam). Bezoekers komen uit de hele regio. Daarom heeft deze kerk een regiowerk met regioleiders en assistenten: Rotterdam, Voorne, Putten en Rozenburg, Hoogvliet, Schiedam en Vlaardingen, boven de rivier (met uitzondering van Schiedam en Vlaardingen), beneden de rivieren (met uitzondering van Rotterdam, Voorne Putten).

De gemeente ondersteunt meerdere maatschappelijke projecten in onder andere Tanzania, Suriname en Zuid-Afrika. De gemeente heeft afdelingen onder de naam campus in: Breda, Curaçao, Delft,

⁴⁵ Schema kerkdienst CLC, zie bijlage 6.

⁴⁶ Schema kerkdienst BAPTISTEN GRONINGEN, zie bijlage 7.

⁴⁷ Schema kerkdienst DE basis (CIRKEL), zie bijlage 8.

Dordrecht, Gouda, Hulst, Leerdam, Roermond en Zoetermeer. Voor ieder van die vestigingen wordt een apostolisch team opgeleid. Via livestream is de hoofddienst overal ter wereld te bekijken. Er wordt ook uitgezonden via SBS6, Godtv, Faith Broadcasting Network. Het bestuur is in handen van Edgar en Irma Holder en drie andere bestuursleden. Daarnaast is er een staf en vele vrijwillige medewerkers. De gemeente is multicultureel, met veel leden met Surinaamse wortels.⁴⁸ Duiding van de kerkdienst: Theaterzaal, het eerste half uur in de aanloop naar de dienst komt allerlei informatie op het scherm en komt in de plaats van programma-onderbrekende afkondigingen. De kerkdienst zelf volgt het evangelische format – blok *praise* en *worship* – spreker – de preek wordt onderbroken door een tv-clip met het kerknieuws (snel en professioneel gemonteerd) – avondmaal, dat heel snel gaat – blok *worship*; de dienst duurde bijna twee uur plus het half uur van te voren. De duur komt dichtbij de traditionele evangelische kerkdienst, die zijn soms ook bijna twee uur lang (eigen waarneming, maar ook Laan 1982, 2007), preek had veel evangelisch jargon, waarbij dat wel dicht bij de spreektaal komt.

Veenendaal – Mozaiek0318, www.mozaiek0318.nl. De website: *singer-songwriter* Kees Kraayenoord reisde vele jaren door het land met zijn eigen *praise*- en *worship*-band. Dat gaf geen voldoening meer en hij zag als roeping om dat als plaatselijke gemeente te gaan doen. Hij stopte met toeren en begon met een zestig gezinnen de eerste bijeenkomst in 2011. De gemeente groeide snel, zodat in 2013 de bouw startte van De Basiliek met daarnaast een grote parkeergarage. Deze werd eind 2014 geopend. Het gebouw is ondergebracht in een aparte BV. Mozaiek0318 is hoofdhuurder. Het bestuur bestaat uit een oudstenraad, de voorgangers en de coördinatoren die leidinggeven aan de diverse onderdelen. De voorgangers (Kees Kraayenoord, Ido Buwalda, Johan Ravesloot en Melinda Troost) zijn verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding van de gemeente. Er is een Raad van Toezicht.

De grote zaal is een theater met 1500 zitplaatsen en heeft alle denkbare technische voorzieningen ook aan licht, beeld en geluid. Het gebouw heeft vele bijzalen. Twee keer op een zondag is er dienst. Deze gemeente bleef groeien en ging steeds meer bezoekers krijgen uit andere delen van het land. Op basis van aantallen bezoekers uit een bepaald gebied werden op nieuwe locaties nieuwe afdelingen opgericht: Nijkerk (Mozaiek033, 2019), Apeldoorn (Mozaiek055, 2019). In 2021 werden opgestart: Mozaiek020 (Amsterdam-ZO), Mozaiek036 (Almere), Mozaiek071 (Katwijk/Leiden), Mozaiek0548 (Rijssen, Nijverdal, Holten) en ten slotte Mozaiek010 (Rotterdam). Deze M-gemeenten hebben allemaal hetzelfde profiel: een kunstwerk zijn van gebrokenheid. Je mag zijn wie je bent. Centraal in de eredienst staat *praise* en *worship*. Om van bezoeker deelnemer te worden, moeten er twee introductieavonden meegemaakt worden.⁴⁹ Duiding van de kerkdienst: theaterzaal, zeer eigentijds taalgebruik, zeer strakke regie en het ideale evangelische megakerk *format*. Projectie wordt zoveel mogelijk gebruikt om met beelden, woorden, teksten de communicatie te versterken; zeer sterke *flow* en een goed lopende *energy-curve*. De preek is volgens Mozaiek-dna twintig minuten (!), waardoor de hele dienst ongeveer een uur en tien minuten duurde, wat naderhand gangbaar bleek bij alle Mozaiek diensten.

Putten – Opwekking, www.opwekking.nl. De website: de stichting werd in de jaren zestig opgericht door Ben Hoekendijk. Hij organiseerde vele evangelisatiecampagnes onder andere in tenten. In 1971 is hij gestart met de jaarlijkse Pinsterconferentie, die klein begon op een kampeerboerderij in De Harscamp met ongeveer 400 bezoekers. In de jaren zeventig kwamen er *One way Days* en veel andere acties en in 1973 is gestart van de jaarlijkse Opwekkingsbundel. In 1992 legde Hoekendijk zijn werk neer in verband met immorele activiteiten, zijn zwager Peter Vlug zette Opwekking voort.

⁴⁸ Schema kerkdienst LEVENDE STEEN, zie bijlage 9.

⁴⁹ Schema kerkdienst MOZAIK Veenendaal, zie bijlage 10.

De Pinksterconferentie groeide: van 1973 tot 1995 op Camping De Paasheuvel te Vierhouten; vanaf 1996 op het Walibiterrein te Biddinghuizen. Sinds 2015 is Ruben Flach de directeur van Opwekking.

Opwekking organiseert de *Global Leadership Summit*. Er is een maandmagazine en een *worship*-weekend. Aan de voormalige directeur Joop Gankema (die er als vrijwilliger praktisch vanaf het begin bij was) werd gevraagd de ontwikkeling van de groei weer te geven. Hij vertelde dat de conferentie rond het jaar 2000 op 30.000 bezoekers zat en in 2019 op 65.000. Ook was er een ontwikkeling in de invulling van het *format*: zang – preek- zang. In de beginjaren werd de zang begeleid door een piano of gitaar en/of hammondorgel onder leiding van een zangleidster (zangleider). Rond 1975 begon men voorzichtig met meer instrumenten en een achtergrondkoortje uit Ermelo. Door de tijd heen werd alles wat professioneler en werden er meer beroepsmuzikanten ingezet, werd er begonnen met het arrangeren van de muziek en werd de zangleiding een *worship*-team.⁵⁰ Dat leidde tot een schema van de zondagmorgendienst in 2019, dat bepalend is geworden voor veel evangelische megakerken.⁵¹ Tijdens de coronajaren ging deze pinksterconferentie *on-line* met een record van 350.000 streams. (bron: Opwekking) In 2022 de conferentie weer bezocht, waarbij de zondagmorgendienst met avondmaal was, maar de maandagmorgen het standaardformat had. Daarnaast is ook opmerkelijk dat vrouwen steeds meer een gelijkwaardige plaats in de programmering van de pinksterconferentie krijgen, maar ook in literatuur (zie bijlage 18) en dit is een *key-changer* en zo relevant dat het hele artikel in de bijlage nagelezen kan worden, want in het algemeen is de evangelische wereld een mannenwereld.

Duiding van deze kerkdienst (bijlage 11): tent-theater. De dienst duurde twee uur en is traditioneel evangelisch omdat de preek veertig minuten duurt, maar voor de rest is het een zeer strakke tv-regie, met duidelijke instructie wie wat doet en wanneer. Alles sluit nauw aaneen, zodat er een zeer sterke *flow* is, en daardoor ook een sterke *energy-curve*. de taal is spreektaal, evangelisch jargon wordt vermeden, dat dit format werkt blijkt uit de *challenge*, waarop een duizend mensen naar voren komen voor verder *ministry*-gebed in de nazorg tent.

2.01.01 Invloeden

Naar mogelijke invloeden moet gekeken worden, daar deze van betekenis kunnen zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen. In dit onderzoek zijn buitenlandse bronnen geïnventariseerd die de Nederlandse megakerken hebben kunnen inspireren:

Bill Hybels stichtte de Amerikaanse megakerk Willow Creek Community Church, (24.000 bezoekers op zondag); zijn leiderschapsideologie werd door Opwekking gebruikt voor trainingen. Bill Hybels moest terugtreden in 2018 vanwege seksueel grensoverschrijdende activiteiten. Geen van de Nederlandse megakerken volgt daarom nu openlijk het Willow Creek model of Bill Hybels. Dat was in het verleden wel anders, want in de jaren tachtig en negentig gingen regelmatig hele delegaties (bron: Klaver) vanuit Nederland bij Willow Creek op bezoek om te leren van hun kerkgroeimodel, voorbeelden zijn onder andere Ds. Bottenblij en Wigle Tamboer die het Willow Creek model met enige aanpassingen duidelijk hebben toegepast in de Baptistengemeente Drachten en de Meerkerk te Hoofddorp.

De megakerk Joyce Meyer Ministries in Fenton, Missouri (15.000 bezoekers) heeft een Nederlandse vertegenwoordiging zodat haar programma door heel Nederland te zien is via de kabel,

⁵⁰ Er is een veranderende spiritualiteit van het Opwekkingsliedboek:

Jaren zeventig: liederen zijn meer traditioneel evangelisch, bronnen o.a. Continental Sound

Jaren tachtig: liederen meer praise, bronnen o.a. Scripture in Song (Dave en Dale Garratt, NZ)

Jaren negentig: liederen van Engelse singer-songwriters, o.a. Graham Kendrick

Jaren 00: liederen praise en worship, bronnen o.a. Hosanna-Integrity Music, USA

Jaren daarna: veel van Hillsong Australië, kan alleen met goede bandbezetting gezongen worden.

⁵¹ Schema kerkdienst Opwekking 2019, zie bijlage 11.

station Family7, maar deze heeft geen megakerk in Nederland als partner. Wel hield ze een massameeting in Rotterdam Ahoy in 2015⁵² die gelijk vol zat.

De Lakewood megakerk in Houston USA geleid door Joel Osteen (Rakov 2020) heeft geen navolgers in Nederland.

De Saddleback Church in Lake Forest, California wordt geleid door Rick Warren (25.000 bezoekers per zondag). De kerk heeft hier geen volgelingen, maar de boeken van Rick Warren worden in Nederland uitgegeven en gelezen.

Bayless Coney, voorganger van een megakerk in Cottonwood, California heeft wekelijks uitzendingen via de kabel in Nederland via Family7, maar geen volgende gemeenten in Nederland. Er zijn in de USA 75 megakerken (bron: google) met meer dan 10.000 bezoekers⁵³ op zondag, maar deze hebben eigenlijk geen liaisons in ons land.

Dertig jaar geleden had Dr. Cho van de megakerk Yoido Full Gospel Church in Zuid Korea (830.000 leden, auditorium van 100.000 personen (bron: Van der Laan en Google)) enige invloed op Pinkstergemeenten in Nederland, maar door cultuurverschillen verdween deze invloed.

De New Creation megakerk van Joseph Prince in Singapore (33.000 auditorium, bron: Van der Laan en Google)) heeft invloed op een klein aantal pinkstergemeentes in ons land. Zijn programma is ook op de kabel te zien via Family7.

De megakerk Hillsong, Australië heeft op dit moment de meeste invloed; er zijn een paar satellieten onder andere in Amsterdam en Hilversum. De meeste invloed is er via de liederen die in deze kerk zijn gecreëerd en regelmatig opgenomen worden in de Opwekkingsbundel en zo impact hebben in heel het land. Brian Houston, de oprichter en senior pastor van Hillsong Australië heeft maart 2022 ontslag genomen vanwege seksueel grensoverschrijdend gedrag en dat heeft in april 2022 al invloed op Hillsong kerken overal ter wereld, waarvan een aantal zijn gaan afhaken. Tekenend is het onderzoek van Miranda Klaver (2021), waarin ze glashelder constateert dat er bij Hillsong een *celebrity-cultuur*⁵⁴ heerst. Ook zijn er geluiden (zie de Discovery+ documentaire: A megachurch exposed) die zeggen dat Hillsong eigenlijk geen kerk is, maar een soort *global franchise enterprise*, die bestaat door het marketen van *experience* en *reli-pop* en de daaruit volgende *merchandise*.

Wat aantoonbaar is een zeer interessante invloed op alle denominaties in Nederland, is de Alpha cursus, ontwikkeld in de Holy Trinity Church Brompton, London in 1977. Deze introductie tot het christelijk geloof wordt tegenwoordig aangeboden door de evangelische megakerken (ook Mozaiek), PKN-kerken, evangelische gemeenten en zelfs rooms-katholieke parochies (bron: Alpha Nederland). Tot slot is duidelijk te constateren invloed van het liturgische concept van de evangelische *Great Awakenings* (de eerste was van 1730-1740 met onder anderen George Whitefield en Jonathan Edwards. De tweede was van circa 1790-1840 en gaf ook een grote aanzet tot de afschaffing van de slavernij. Bekende namen zijn Moody, Sankey en Charles Finney) in de USA op Nederland. Gebaseerd op de bijlagen 1 tot en met 11 en 14, dan is het geabstraheerde model: tijdsblok zang-tijdsblok preek- tijdsblok zang (deze is iets korter), ditzelfde model gebruikten de opwekkingspredikers Billy Graham en T. L. Osborn, maar ditzelfde model gebruiken ook de Amerikaanse evangelische megakerken waaronder WillowCreek. Dan rijst de vraag, waar zij dit vandaan hebben, en dat is direct terug te herleiden naar het gebruikte format bij de *Geat Awakenings*, zoals Miranda Klaver dat helder beargumenteert in hoofdstuk twee van haar proefschrift '*This is my desire*' (Klaver 2011).

⁵² Deze meeting in Ahoy heb ik persoonlijk bezocht, er waren 15.000 bezoekers.

⁵³ Op zaterdag 6 juni 2022 bezocht ik de EO jongerendag in Ahoy Rotterdam om lijfelijk te voelen hoe dat is om in een stadion met zo'n 10.000-15.000 personen een dienst (concert) mee te maken. Het was een bijzondere ervaring, maar roept ook de vraag af hoe je met zoveel mensen toch echt een kerk (=community, gemeenschap) kunt zijn.

⁵⁴ Zie voetnoot 40.

2.01.02 Conclusies: Al deze megakerken⁵⁵ hebben overeenkomsten die tot een soort standaard *format* te omschrijven zijn. Voor de volgorde van liederen en preek is de Opwekkingsdienst hiervoor leidend, technologisch zijn er duidelijke overeenkomsten op het gebied van *flow*, *energyline*, licht en geluidsconcepten. Deze audiovisuele toevoegingen garanderen de bezoeker een *experience* (Rakow 2020), waarbij *experience* aansluit bij de trend van *subjectivization*. (Roeland 2009) Roeland stelt dat in het verleden werd geargumenteed op basis van een objectief feit, maar de huidige samenleving reageert op basis van dat iets ‘goed voelt’ met naar mijn mening enorme uitschieters in de coronatijd over het verwerpen van objectieve dan wel wetenschappelijke argumenten. Bij de evangelische stroming zie je ook een duidelijke opkomst van het gevoel. Ik hoorde aanwezigen zeggen in een evangelische dienst: ‘dat voelt goed’; maar zeker is dat door het gebruik van *praise* en *worship*-muziek het gevoel een doorslaggevende rol heeft gekregen in zo’n evangelische dienst, want driekwart van een dienst is samen *praise* en *worship* doen. Wat ik problematisch acht, is dat de grote containerbegrippen niet altijd de lokale situaties recht doen en onvoldoende de enorme passie en inzet goed beschrijven. De Nederlandse evangelische megakerken volgen in het algemeen een eigen ontwikkeling, waarbij de afstand tot de Amerikaanse *evangelicals* steeds groter wordt vanwege het toegenomen trumpisme en nationalisme als vermenging met de evangelische basis doctrines. Maar waarbij het liturgische basisformat ontstaan in de *Great Awakenings* in de negentiende eeuw in de USA de *evangelicals* in de USA en in Nederland nog steeds verbindt.

2.02.01 Tweede deel: het format van de Nederlandse evangelische megakerken als identiteitsmarker

Zoals al opgemerkt zijn identiteitsmarkers onder andere de gebruikte taal, muziek, publicaties, inrichting van een gebouw, enzovoort. We beginnen met de marker: liturgie. Iedere kerkdienst heeft een bepaalde liturgie, om die te kunnen uitvoeren is er technologie nodig, daarnaast is de sequentie van de onderdelen van de liturgie van belang. Om dit bij megakerken te kunnen benoemen, was ook onderzoek nodig bij de traditionele pinkstergemeenten⁵⁶ en bij de gewone protestantse kerken (PKN),⁵⁷ waarbij de analyse van de verschillende liturgieën is op die participerende observaties van al die jaren gebouwd.

Al die observaties leiden tot een determinatie van het *format* van de evangelische megakerken. Dat is zo anders dat de volgende kenmerken van het format benoemd kunnen worden: *flow*, *energy*, *light*, *sound*, de begrippen⁵⁸ worden toegelicht:

Flow: Flow is hoe de verschillende onderdelen van een programma aan elkaar verbonden zijn. Valt er tussen de verschillende onderdelen een pauze, dan valt de aandacht weg. Goede tv-programma’s en goede pop-concertprogramma’s hebben een geweldige *flow*: alles vloeit van het een in het andere en brengt zo de luisteraar/aanwezige in een hoge staat van ‘*excitement*’; je wordt IN het programma, dus IN de beleving gezogen. Bij deze megakerken hebben hun programma’s een geweldige *flow*. Dat komt doordat ieder dienst na voorbereiding een hele strakke regie krijgt. Ter vergelijking: andere godsdienstige bijeenkomsten van de kerken hebben die strakke regie niet. Dus bij de evangelische megakerken is nergens ook maar een pauze en als er gechangeerd moet worden, dan neemt muziek je van het ene onderdeel naar het andere mee. Hoe anders is het in een protestantse kerk en een gewone

⁵⁵ Miranda Klaver noemt dit soort kerken: theaterkerken (Klaver 2011, hoofdstuk twee).

⁵⁶ Zie bijlage 12. De relevantie is dat ik vele jaren met die gospelgroep Discipel meereisde en zo in 25 jaar alle soorten kerken en hun liturgieën en hun verdere materiële kanten heb meegemaakt onder andere taal, muziek en bijbelgebruik.

⁵⁷ Zie bijlage 13. De relevantie is dat ik twee jaar lang een week lang per kerk intens met een tv-productieteam werkte in een serie van een vijftig verschillende kerken en andere gebedshuizen, en zo heel veel van binnenuit heb meegemaakt.

⁵⁸ Deze begrippen zijn afkomstig uit de wereld van muziek, radio, TV, theaterproducties. De eerste keer dat ik daarvan hoorde was in 1972 van Cam Floria, de grondlegger van The Continentals, USA. Het zijn algemeen bekende begrippen, die men tegenkomt in besprekingen, recensies, scripts, op de set, enzovoort.

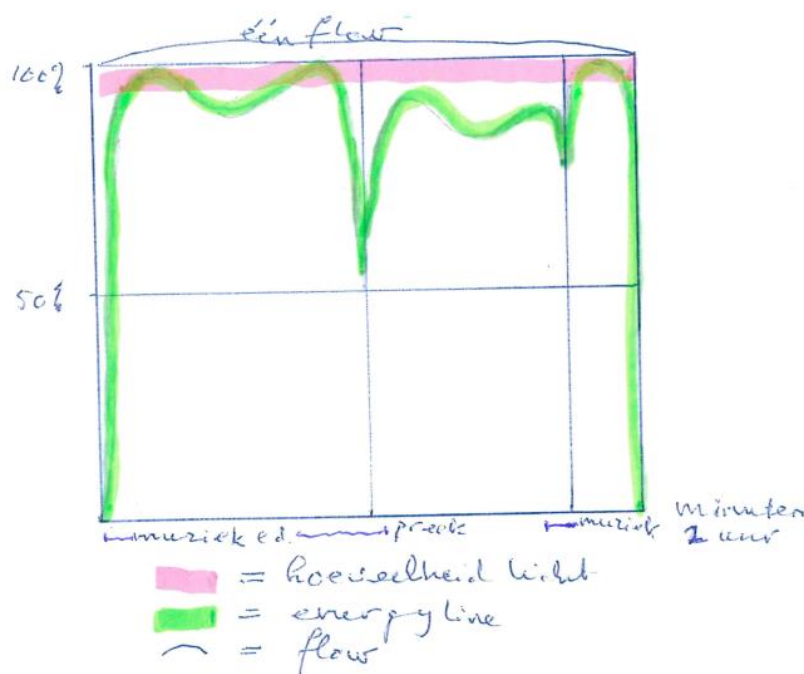
evangelische gemeente: na ieder onderdeel is er een korte pauze. Zo'n pauze kan soms oplopen tot tien seconden met als effect dat iedereen steeds tot rust komt en er zich nooit een grote energiepuls kan ontwikkelen. Objectief kan *flow* worden gemeten op basis van het aantal seconden tussen de verschillende programmaonderdelen (ook van een liturgie). Hoe meer seconden de interval, des te minder *flow*.

Energy line: Breng je kerkdiensten in kaart qua energie, dan blijkt dat ze allemaal een bepaalde curve volgen. Deze is bij de evangelische megakerken: bij begin *high energy* (dus *praise*⁵⁹) om je los te maken van alledag en je in de kerkbeleving te zuigen. Dan wat rustiger (*worship*⁶⁰), en dat genereert minder energie. Dan *praise* om je tot maximum energy te krijgen, dan *worship* om de brug te maken naar de preek. Soms speelt de muziek nog zachtjes door tot aan de schriftlezing. Voor het eind komt weer zachtjes muziek, de spreker doet een *challenge*, daarna begint gelijk een *praise song*. Het slotlied is eigenlijk altijd *praise*, *high energy*, zodat iedereen *happy* naar huis gaat.

Voor een deel is een objectieve meting heel subjectief, gebaseerd op een 'kippenvel'-gevoel. Desondanks is er toch een objectieve meting mogelijk, gebaseerd op het aantal decibels geluidssterkte. Het is op db-meters is te zien, dat bij *praise* de geluidssterkte toeneemt, maar ook aan het eind van de korte preek, wordt de stem van de spreker indringender, ook hier neemt de geluidssterkte iets toe.

Light en Sound: Alle evangelische mega-kerken gebruiken dezelfde soort licht en geluidsinstallaties, zoals je die in een goed theater of popzaal zult aantreffen. Zonder die *high-tech* is de muziek van deze diensten onmogelijk.⁶¹ Leg je de analyses van de kerkdiensten van de megakerken en Opwekking (Bijlagen 1 – 11) over elkaar, dan krijg je een soort ideaalplaatje hoe energy, flow en liturgie zouden moeten verlopen.

Het ideale liturgische profiel en format van een evangelische megakerk in Nederland:

⁵⁹ Een goed voorbeeld van een praise song is: Tienduizend redenen, Opwekking Nr. 733 (te beluisteren via You Tube).

⁶⁰ Een goed voorbeeld is Jezus, Overwinnaar, Opwekking Nr.832 (te beluisteren via You Tube).

⁶¹ Toen de Levende Steen, Spijkenisse hun nieuwe theaterzaal opende werd in twee collectes de benodigde 120.000 opgehaald om de TV, licht- en geluidsinstallaties te kunnen kopen (bron: de Levende Steen).

In bijlage⁶² 14 is uitgewerkt hoe de volgorde van de liturgische onderdelen is: bij een gewone protestantse kerk, en een gewone evangelische gemeente is na ieder onderdeel een korte brugtekst of een korte pauze. Dat is bij de megakerken heel anders. Wat meteen opvalt is de *flow* van de evangelische megakerken: het is één doorlopend geheel, door muziek bijeengehouden, dat een *divine experience* (Rakow 2020) veroorzaakt. Ook wordt zo duidelijk dat de liturgie van een traditionele pinksterkerk en een PKN-kerk veel brokkeliger is, door de al genoemde tussen ieder onderdeel vallende korte pauzes⁶³ danwel gebruik van een brugtekstje. Juist door die brokkeligheid kan er nooit een echte *flow* met een *high energy* ontstaan, wat juist zo kenmerkend is voor de evangelische megakerken.

Een liturgie maakt ook gebruik van identiteitsmarkers als taal, de Bijbel, muziekinstrumenten, liedboeken, heeft visies op de samenleving en iedere kerk heeft een bestuur. Uit de vergelijking van evangelische megakerken (Mega) met de traditionele pinkstergemeenten (Oud) komen opmerkelijke verschillen, die in kaart zijn gebracht⁶⁴ in bijlage 16. De belangrijkste zijn:

- gebruik van de allerlaatste Bijbelvertaling, gewoon taalgebruik uit het dagelijks leven en gebruik van een enkel Bijbelvers;
- muziek: begeleiding door een band, maar ook het gebruik van de allerlaatste opwekkingsliederen.
- Theologisch wordt bij Mega scherpshijperij duidelijk vermeden en men keert zich juist niet van de wereld af (wereldmijding). Er zijn kansen voor persoonlijke ontwikkeling door een eigentijdse spiritualiteit.
- Uiteraard speelt het hele gebeuren zich af in een gebouw, ook hier zijn enorme verschillen te zien. In de paragraaf rituelen en ruimten is al benoemd dat de kerkzaal van een evangelische megakerk een theater is, waarbij het liturgische centrum het podium is met de instrumenten van een popband. Ter vergelijking: bij de PKN-kerk is het de preekstoel, bij de traditionele pinkstergemeente is het de lessenaar en de preek. Het lijstje verschillen is voorgelegd aan twee deskundigen: Joop Gankema (JG), die vanaf het begin aan de Opwekking Pinksterconferenties heeft meegewerkt en ook jarenlang directeur was van Opwekking; en Jan Wolsheimer (JW), de directeur van Missie Nederland, dat is de fusieorganisatie van de Evangelische Alliantie en de Evangelische Zendingsalliantie en daarmee de koepelorganisatie bij uitstek van alles wat maar evangelisch is in Nederland, waarbij de meeste evangelische gemeenten zijn aangesloten. De volgende tekst is een letterlijke transcriptie en wordt gepubliceerd met hun instemming.

Bijbelgebruik:

JG: OUD: Er is niet altijd een specifieke vertaling dominant geweest De NBV werd vaak gebruikt, maar ook werd er vaak terug gegrepen naar de NBG51

JW: Ja, die ontwikkeling is herkenbaar. Geloven is holistische dan louter ‘de Bijbel zegt’. Oud evangelisch had nogal eens de neiging om het Woord te gebruiken los van de gelovige. NBG 51 was in die dagen natuurlijk ook de enige vertaling die breed werd gebruikt. Vandaag de dag zijn er veel meer opties. Als theoloog juich ik dat toe, het zijn per slot van rekening “maar” vertalingen.

Karakter van dienst:

⁶² Bijlage 14: Het overzicht geeft de liturgieën structuur van megakerken, traditionele pinksterkerk en een protestantse PKN-kerk.

⁶³ Die brokkeligheid is als *energy* en *flow* schema te zien in bijlage 15 en zal juist door die brokkeligheid minder communiceren.

⁶⁴ Het overzicht van de inhoudelijke verschillen tussen mega en ‘oud’.

JG: OUD: De samenkomsten waren vanaf het begin dynamisch en erg gericht op evangelisatie

JW: De connectiviteit via internet (global village) heeft ervoor gezorgd dat we veel sneller worden beïnvloed door andere tradities. Niet alles past bij onze cultuur. Jongeren slaan wel aan op de MEGA-variant. Ik vind verandering in beginsel geen enkel probleem. Als het maar leidt tot diepere navolging van Christus.

JW: Van belijdenis naar leven. Daarnaast vind ik het een zegen dat de themapreken heel wat minder zijn geworden. Gebruik weinig tekst en haal er slechts andere teksten bij als deze het punt versterken. De thematisch vorm met een diarree (sorry, term uit mijn theologische opleiding) aan Bijbelteksten leverde vaak hele beroerde theologie op. De eerste generatie evangelicals zaten erg op gedrag, net als de traditionele kerken. Een flink aantal van die voorgangers heeft de eindstreep niet gehaald (ik ken er verschillende) omdat de authenticiteit ontbrak. Daardoor werd het vooral buitenkant en gewenst gedrag. Hedendaagse voorgangers durven kwetsbaar en echt te zijn.

JW: Het vijanddenken (de wereld en de kerk) was weinig vruchtbaar. Christenen hebben geleerd dat we kennelijk nog wel een tijdje op aarde blijven in tegenstelling tot het escapisme van Hal Lindsey. Dan kun je beter diepe in de kerktraditie kijken en ontdekken dat God overal is. RKK, Oosters-orthodoxe theologie helpt daarbij. GNR (evangelisch radio station) is een hit en bereikt een zeer brede waaier van gelovigen, Family 7 een veel kleinere groep. Is nog echt ouderwets evangelisch in aanpak.

Leiderschap/bestuur:

JG: In grote lijnen mee eens.

JW: Meer gedeeld leiderschap, dat zie ik ook. Dat is een goede zaak om meer balans te krijgen in de kerk. De kerk is geen soloproject van een 'begeestigde' CEO, maar een lichaam waar oudsten gezamenlijk verantwoording dragen. Het oude model heeft best veel schade aangericht doordat wildgroei niet op natuurlijke wijze werd beteugeld. Ook de ruimte voor vrouwen vind ik theologisch een juiste keuze.

Men leze voor de volledigheid bijlage 16 en 17 achter elkaar. Samenvattend: hun commentaar⁶⁵ bevestigt de analyse en dat kan samengevat worden in de aantrekkingskracht van de evangelische megakerken.

2.02.02 Conclusies en problematiek

De evangelische megakerken staan met hun beleving en spiritualiteit midden in de samenleving en is aantrekkelijk voor jongeren, jonge gezinnen⁶⁶ met name de keuze voor eigentijdse muziek. Licht en geluid zijn daarbij van groot belang, waarbij Mozaiek Veenendaal de jongste megakerk is met een eigentijds bestuurssysteem, waarin vrouwen gelijkwaardig zijn.

Problematisch is dat deze megakerken mensen aanzuigen vanuit andere denominaties, die daardoor ledenverlies hebben, maar ook kaderverlies (Oosterhuis 2021). Hiertegenover staat dat kleine gemeenten weinig mogelijkheden hebben voor deelnemers om hun talenten te ontwikkelen en toenemend is het probleem van gebrek aan financiële armslag, waardoor ten slotte een kerk gesloten

⁶⁵ Integraal opgenomen als bijlage 17.

⁶⁶ In mijn twee wekelijkse bezoeken aan Mozaiek010 valt op dat er bijna niemand boven de 40 aanwezig is.

moet worden. Een tussenweg wordt gewezen door Tim Keller in New York,⁶⁷ die weigerde een megakerk te bouwen en toen zijn kerk te vol werd, ging men splitsen. Als resultaat bestaat zijn kerk nu uit vijf gemeenten. Omdat iedere gemeente eigen leiding nodig heeft, heeft hij voorkomen dat er een *celebrity*-cultuur⁶⁸ ontstaat en één persoon te veel te dragen en te zeggen heeft, wat het vraagstuk van *submission* en autoriteit aan de orde stelt (Klaver e.a. 2016) namelijk de superpastor die tenslotte van zijn voetstuk valt.⁶⁹ Interessant in het kader van deze scriptie is de opstelling van Tim Keller en de vergelijking met Mozaiek Veenendaal, die ook besloot geen grotere megakerk te gaan bouwen, maar besloot in 2019 te gaan splitsen.

⁶⁷ Tim Keller is oprichter en voorganger van de Redeemer Presbyterian Church in New York en heeft veel boeken geschreven, die ook in het Nederlands zijn vertaald. Zijn nuchterheid valt goed bij het Nederlandse publiek. Hij gaf zijn mening in een artikel in het Nederlands Dagblad van 12 april 2022.

⁶⁸ Zie voetnoot 40.

⁶⁹ Hetgeen gebeurde met Bill Hybels (Willowcreek) en Brian Houston (Hillsong).

Hoofdstuk 3: Mozaiek0318 Veenendaal nader bekeken

Om het ontstaan van Mozaiek in Rotterdam te kunnen duiden, moet eerst het ontstaan van de oorsprong, de moedergemeente Mozaiek0318 in Veenendaal, onderzocht worden. Dit hoofdstuk bestaat uit een algemene beschrijving van M0318 als eerste deel en als tweede deel een interview met de grondlegger Kees Kraayenoord waarna conclusies volgen.

3. 01 Eerste deel: Mozaiek0318

Voorgeschiedenis: Singer-songwriter Kees Kraayenoord reisde lang door het land met zijn eigen *praise*- en *worshipband*. Dat gaf geen voldoening meer en Kees zag als roeping om *praise* en *worship* als plaatselijke gemeente te gaan doen.⁷⁰ Hij stopte met toeren en begon met een zestig gezinnen de eerste bijeenkomst in 2011. De gemeente groeide snel, zodat het bestuur in 2013 besloot tot het bouwen van De Basiliek met daarnaast een grote parkeergarage, deze werd eind 2014 geopend.

Locatie: Van het begin in 2011 verhuisde de gemeente van zaaltje naar groter zaaltje. Met het nieuwe gebouw De Basiliek is iedereen bijzonder gelukkig, omdat het een volledig goed ingericht *high tech* theater is. Het gebouw is financieel ondergebracht in een aparte BV, waarbij Mozaiek0318 hoofdhuurder is. De grote zaal is een theater met 1500 zitplaatsen en heeft alle denkbare technische voorzieningen op het gebied van projectie, licht en geluid, en opnamefaciliteiten voor beeld en geluid. Het gebouw heeft verschillende bijzalen.

Bestuur: Het bestuur bestaat uit de voorgangers en de coördinatoren die leidinggeven aan de diverse onderdelen. De voorgangers (Kees Kraayenoord, Ido Buwalda, Johan Ravesloot en Melinda Troost) zijn verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding van de gemeente. Er is een Raad van Toezicht.

Kerkdiensten: Twee keer op een zondag is er dienst. Iedere dienst volgt het format als beschreven in hoofdstuk twee, format en is daarmee een *high experience*-gebeurtenis, die voor velen aantrekkelijk blijkt.

Gevolgen: Deze gemeente bleef groeien en kreeg steeds meer bezoekers uit andere delen van het land. Op basis van aantallen bezoekers uit een bepaald gebied besloot het bestuur om nieuwe afdelingen te stichten: in Nijkerk (M033, 2019) en Apeldoorn (M055, 2019). In 2021 werden opgestart: Mozaiek020 (Amsterdam-ZO), Mozaiek036 (Almere), Mozaiek071 (Katwijk/Leiden), Mozaiek0548 (Rijssen, Nijverdal, Holten) en ten slotte Mozaiek010 (Rotterdam).⁷¹ Deze M-gemeenten hebben allemaal hetzelfde profiel: een kunstwerk zijn van gebrokenheid, je mag zijn wie je bent. Centraal in de eredienst van alle M-gemeenten staat *praise* en *worship*.

Instroom: Om van bezoeker deelnemer te worden, moeten er twee introductieavonden meegemaakt worden. Je geeft je op via de website, na die introductie avonden kun je besluiten om je aan te sluiten en dat geef je aan via de mail. Zo heeft Mozaiek je gegevens en word je op de hoogte gehouden. Het concept van gemeente en het format van eredienst is aantrekkelijk.⁷² Dat zuigt mensen weg bij andere kerken en daar zijn die kerken niet blij mee. Dat ongenoegen is voor te stellen als gemeentelieden weglopen. Daarbij is het wel de vraag waarom die gemeentelieden weglopen. Het zegt vermoedelijk het nodige dat hun eigen vorm van gemeentezijn dan wel liturgie niet

⁷⁰ De artistieke geschiedenis van Kees Kraayenoord kende veel ups en downs, dat is beschreven in zijn boek: *Backstage* (2017). Hierin wordt ook uitgelegd waarom hij stopte met toeren en een eigen kerk begon.

⁷¹ In Bijlage 19 is pagina 49 van het kwartaalmagazine van Mozaiek nr. 25 met het actuele overzicht van de M-gemeenten.

⁷² In bijlage 20 een artikel uit het Nederlands Dagblad van 18 november 2021 die het aantrekkelijke van Mozaiek benoemt. Het aantrekkelijke van het evangelische zie ook: Volgers (2010), Ingals (2015), Klaver (2007, 2011 en 2015), Rakow (2020) en Oosterhuis (2021). Het Nederlands Dagblad volgt al langer met interesse de ontwikkelingen bij Mozaiek.

aantrekkelijk genoeg is.⁷³ Zie hiervoor de vergelijking van bijlage 14 waarin de diverse liturgieën in kaart gebracht zijn.

Communicatie: Mozaïek bedient zich van moderne middelen zoals een goed functionerende website met alle informatie die *up to date* wordt gehouden. Op de site is ook informatie te vinden over activiteiten waaraan men kan deelnemen. Gestimuleerd worden de ‘*grow*’-groepen voor wie de basis van Alphacursus gedaan heeft. Er zijn speciale activiteiten voor kinderen en jeugd (dat is de moeilijkste groep voor een kerk om vast te houden). Voor de diensten moeten belangstellenden zich opgeven via een soort ticketsysteem. Op die manier worden ook de gegevens van nieuwe inschrijvers bewaard. Er is een aanbod van literatuur en cd’s. Geïnteresseerden kunnen online de diensten meemaken, wat ik zelf heb gedaan. Wie zich ingeschreven heeft via het ticketsysteem bij M0318 of een andere M-gemeenten, kan aangeven of hij/zij ook het kwartaalmagazine Mozaïek (52 pagina’s) wil ontvangen.⁷⁴ Dat is een mooi glossy magazine: goed leesbaar, modern vormgegeven. Het bevat artikelen over geloofsofbouw en zinvolle onderwerpen en heeft ook advertenties. In het magazine wordt niet Kees Kraayenoord geprofileerd – juist anderen zijn aan het woord.

Veenendaal: De Mozaïekgemeente is gevestigd in theater De Basiliek op een industrieterrein van de gemeente Veenendaal. De stad heeft een kleine 63.000 inwoners. (bron: gemeente Veenendaal) Ter vergelijking: deelgemeente Rotterdam-Alexander, waar M010 van start is gegaan, heeft circa 100.000 inwoners (bron: COS). Veenendaal heeft om en nabij 36 kerken, waarvan 13 evangelisch(waaronder Mozaïek). Dit geeft een totaal ander beeld als Rotterdam-Alexander, waar er slechts dertien kerken zijn, waarvan vijf evangelisch.

3.02 Het interview met Kees Kraayenoord⁷⁵In bijlage 23 is het hele interview opgenomen, dat met Kees Kraayenoord werd gehouden, de grondlegger van Mozaïek. Het is een heel eerlijk verhaal waarin mogelijkheden en gevaren aan bod komen, maar ook de zorg over hoe alles verder zal gaan de komende tijd nu deze beweging blijkbaar zo hard groeit.

Een paar interessante quotes uit dat belangrijke interview, de volgende tekst is een letterlijke transcriptie en wordt gepubliceerd met zijn instemming:

Dus wat is het Evangelie dat wij brengen? Dan gaat het juist om de persoon en boodschap van Jezus zelf. Het goede nieuws is Christus, want Hij omarmt deze hele wereld met grote bewogenheid, het gaat dus ook om het hier en nu, om het herstel van deze wereld en niet straks in de hemel is alles goed. Het raakt dus ook gerechtigheid en recht in de samenleving, om het klimaat, en het raakt ons handelen met de schepping. Als we die breedte niet zien, ja, dan zijn we niet relevant voor de samenleving. Amnesty, Greenpeace en dergelijke hadden opgericht moeten zijn door christenen [...] net zoals William Wilberforce vanuit zijn geloof zijn hele leven streed in het Engelse parlement voor de afschaffing van de slavernij. Evangelicals moeten niet langer de aarde plunderen, want ‘wij gaan straks toch naar de hemel’. Er zit soms meer evangelie bij seculiere organisaties die zich zo inzetten voor het goed van allen. De kerk moet eigenlijk hier tot bekering komen [...] Ik las laatst dat iemand zijn werk in de verpleging opzegde om in ‘full time ministry’ te gaan. Verdorie, die persoon nam een verkeerde stap, want verpleging is al ‘full time ministry’. Als een voetballer tot geloof komt, moet hij vooral bij zijn club blijven en niet een

⁷³ In bijlage 22 de reactie van Ds. Jan Wessels uit Veenendaal die zijn beste musici en Alphagroepeliders zag vertrekken. Zijn andere kritiek over wijkgemeente zijn is een apart vraagstuk. Mozaïek was van het begin al een streekgemeente. Een kerkelijke gemeente hoeft niet per se een wijk oriëntatie hebben; dat is een traditioneel (PKN, RK) standpunt, want door kerksluiting worden ook steeds meer PKN en RK kerken streekgemeenten. Mijn eigen PKN-kerk: de Pelgrimsvaderskerk, Delfshaven is al vijftien jaar een streekkerk, blank, in een volledig multiculturele wijk.

⁷⁴ Bijlage 21 frontcover van het Mozaïek maart magazine van 2022.

⁷⁵ Alle interviews – ook dit – is met ieders instemming geplaatst, ook van Kees. Het is een letterlijke transcriptie.

christelijke voetbalclub gaan oprichten. Je moet dus in de samenleving zichtbaar zijn als kerk, zichtbaar zijn in de stad, dat is de locatie waar we zichtbaar moeten worden [...] Dus vanaf het begin van Mozaiek zijn vrouwen volledig gelijk in alle mogelijkheden, roepingen en functies. We zeggen het zo soms op een introductiecursus als hier een vraag over is: “mannen mogen in Mozaiek hetzelfde als vrouwen”. We zijn een echt inclusieve kerk, dus ook homo’s zijn van harte welkom in alle geledingen. Maar we streven naar een zodanige openheid en acceptatie, dat ook mensen die hier heel anders over denken, zich toch thuis kunnen voelen. Geven we elkaar dus ruimte? Accepteer je dat? Is er wederzijds respect. Ga je niet ingraven dat jij echt weet wat de Bijbel zegt of iets dergelijks. En als dat antwoord ‘ja’ is, dan kunnen we samen bouwen aan Mozaiek.

Uit dit interview spreekt een authentiek verlangen (het hele anderhalf uur durende gesprek waarin Kees Kraayenoord diep bevraagd werd en was beslist geen promotiepraatje) naar *worship* als gemeenschap, een gemeenschap waarin iedereen welkom is, zoals ‘je bent’ met al je gebrokenheid van dien. Dat verklaart tevens ook de naam van deze gemeenschap: een mozaïek is een kunstwerk van gebrokenheid; de onvolmaakte stukjes vormen samen een mooi geheel. Een wezenlijk stukje van het dna van Mozaiek is dat er diverse (theologische) opinies naast elkaar kunnen bestaan, waarbij er wederzijds respect moet blijven. Dat is van een direct belang in verband met een aantal bewuste keuzes die de leiding van Mozaiek heeft gemaakt zoals gendergelijkheid (vrouwen mogen ieder ambt vervullen), de relatie en participatie van anders georiënteerden (homo’s/LGBTQIA+ hebben gelijke mogelijkheden, kansen en participatie in de M-gemeenten), de centrale plaats van *worship* en niet prediking (waarbij aangetekend moet worden dat er een concreet beleid is voor Bijbels onderwijs in de evangelische traditie), een eigentijdse vorm van bestuur in plaats van een kerkenraad/oudstenraad, zodat er snel geschakeld kan worden, waarbij er ook protocollen en meldpunten en vertrouwenspersonen zijn voor een veilige omgeving. Mozaiek ziet zichzelf als een beweging, waarvan een uiting een plaatselijke gemeente kan zijn. Dat dit hele concept aanslaat blijkt uit de groeicijfers (bron: Kees Kraayenoord): 2012 eerste dienst 40 personen; 2013 400 personen; 2014 600 personen; 2015 1000 personen; 2016 1500 personen; 2017 2000 personen en zo groeide het verder tot in 2019 4000 personen en 1000 personen in Nijkerk en besloten werd verder te splitsen.

3.03 Conclusies en problematiek

De Mozaiekbeweging kan gekenmerkt worden als een verschijnsel dat in relatie staat met de ontwikkeling van de samenleving, die van hiërarchisch, dogma en doctrine georiënteerd, veranderde naar postmodern, subjectiviteit, *experience focussed*. Beyer (2007) stelt dat door de *globalization* juist een *glocalization* van religie plaatsvindt: mensen komen *localized* bijeen juist in herkenbare en hechte spirituele groepen als antwoord op die *globalization*; Casanova (2013) stelt dat het evangelicalisme een religieuze *urban* innovatie is; Dekker (2009) duidt in het kader van de analyse van godsdienst en samenleving juist het evangelische als vernieuwende stroming; Fedele en Knibbe (2020) argumenteren dat toenemende seculariteit ook een nieuwe vraag naar spiritualiteit schept als communicerende vaten. Hammer (2016) dat door de hele geschiedenis heen traditie altijd ook als tegenreactie een innovatie opriep, als zodanig is de evangelische stroming ook als innovatie te duiden. Roeland (2009) stelt het dilemma aan de orde van toenemende subjectiviteit en of dat niet te makkelijk leidt naar discutabele vormen van onderwerping, waarbij in 2010 een aanvulling komt die hij benoemt als het zoeken naar een nieuwe puurheid, zoeken naar authenticiteit. Woodhead (2010) stelt stevige vragen over het karakter van spiritualiteit: is dat nu alleen een vaag gevoel, of is het ook concreter als een vorm van religie en past in een zoeken naar spiritualiteit. Heelas en Woodhead (2005) stellen aan de orde dat de georganiseerde religie verstikkend kan werken en eigenlijk zo een voedingsbodem vormt voor mensen, die juist buiten de doctrines en systeemtheologie zoeken naar de essentie en zo tot spiritualiteit komen. Micklethwait (2009), stelt dat God terug is en dat er een

duidelijke wereldwijde groei in het besef van een God is, maar ook het zoeken naar authenticiteit. Klaver (2007) noemt in dit kader de opkomende evangelicalisering van de kerken en in 2017 bespreekt ze het tv-programma ‘God verandert mensen’ als narratief voor bekeringen, verdieping en veranderingen binnen de evangelische richting. Roeland (2010) beschrijft het zoeken naar echtheid en puurheid als zingeving, maar ook naar vernieuwende verbanden, *lived religion*. Vermeer (2019) beschrijft hoe enorm betrokken vrijwilligers van evangelische gemeenten zijn. Vlasblom 2017, die onderzoek doet wat geleefd geloof betekent. Volgers (2010) laat zien hoe evangelische gemeenten in ons land groeien. Wat is mijn reflectie op al die literatuur? Het is een aanmoediging om van nabij dat fenomeen mee te maken en dat is wat ik concreet heb gedaan en waar ik verslag van doe in deze scriptie. Want dat deze beweging aanslaat blijkt niet alleen uit de groeicijfers maar ook uit de leeftijdsopbouw: veel tieners en jeugdigen bezoeken de diensten, er zijn weinig ouderen boven de zestig. Daarbij wordt een vergelijking met een standaard PKN-gemeente interessant, want daar is de gemiddelde bezoeker veertig-plus en zijn er weinig jongeren/jeugdigen. De aantrekkingskracht heeft alles te maken met het *format* van een dienst en muziekstijl gericht op jeugd, waarbij *experience* centraal staat. Maar ook moet genoemd worden dat Mozaiek theologisch aantrekkelijk is, omdat de voorgangers bewust doctrine-scherpslijperij vermijden. Je mag komen zoals je bent, als stukje van elkaars gebrokenheid, zodat je met elkaar een kunstwerk kunt vormen. Een opmerkelijk theologisch ‘*selling point*’ is gendergelijkheid en inclusiviteit, want in deze kerk hebben vrouwen en LGBTQIA+-ers volledig gelijke posities en daarmee is Mozaiek progressiever als de meeste evangelische en pinkstergemeenten, die nog steeds worstelen met de positie van vrouwen (in het ambt) en de gelijkwaardigheid van bijvoorbeeld homoseksuelen.

Problematisch is dat de Mozaiekbeweging mensen bij andere kerken ‘weg zuigt’⁷⁶, terwijl dat duidelijk niet de intentie is. Mijn conclusie is dat dit alles te maken heeft met de elders toegepaste liturgieën en *formats*, die voor jongeren en jeugdigen niet meer van deze tijd zijn; melodieën van honderden jaren geleden hebben niet de neiging jongeren van nu iets te zeggen en verbinding te hebben met het eigentijdse levensgevoel danwel eigentijdse culturele uitingen. De aantrekkingskracht van Mozaiek houdt de kerken die klagen een spiegel voor, waarbij Mozaiek een aanvulling is op het aanbod dat kerken en andere evangelische gemeenten geven. Maar is het Mozaiekmodel een antwoord van kerk zijn voor iedereen? Ook Mozaiek318 kent zijn kerkverlaters,⁷⁷ doordat bijvoorbeeld voorstellen voor aanvullingen (waarom kunnen er bij de band geen strijkers, blazers of koor) worden afgewezen of dat men toch een soort ‘*inner-circle*’ ervaart zonder het gevoel te hebben daarbij te behoren. Op de lange duur is het interessant om te zien hoe de leiding gaat reageren op teleurgestelde mensen, maar ook op teleurstellingen in medewerkers, activiteiten en dergelijke.

Een beweging aansturen is een vak apart, daarom is in dit kader de keuze voor een modern bestuursmodel zonder kerkenraad/oudsten een interessante oplossing. De vraag is hoe dit op de lange duur blijft werken, want iedere beweging kent kritieke momenten: na 5 jaar (Mozaiek opende toen De Basiliek), na 9 jaar (Mozaiek ging toen splitsen), dan zijn er kritische fasen met 14 jaar, 19 jaar en 24 jaar, waarna de meeste bewegingen institutionaliseren en wellicht ligt daar in de toekomst de grootste uitdaging, omdat institutionaliseren en consolidatie botst met een beweging te willen zijn. In dit kader staat M010 aan het begin van zijn ontwikkeling. Een nieuw probleem kondigde zich aan door de publicatie⁷⁸ op 21 juni 2022, waarin voorman Kees Kraayenoord aangeeft zijn taken bij M0318 voor een paar maanden stil te leggen. Er is even rust nodig. Hij zegt:

⁷⁶ Zie ook krantenartikel bijlage 23-D.

⁷⁷ Personen bij Leen La Rivière bekend.

⁷⁸ Zie bijlage 23-E.

“Mijn vrouw Nicole en ik zijn Mozaiek tien jaar geleden begonnen aan de keukentafel en sindsdien is het een rollercoaster geweest. Er komen steeds meer verantwoordelijkheden bij. Voor ons is het goed alles even los te laten en te bidden om Gods stem.”

Wat de effecten van deze beslissing zijn, zal pas na de zomer van 2022 gezien kunnen worden. Om tien jaar lang als voortrekker en pionier zo’n kerk op te zetten kan uitputtend zijn, dat roept de vraag op of het tijdperk van pionier voorbij is. Hoe worden dan de voorgangers en bestuurlijke rollen geherdefinieerd?

Hoofdstuk vier: Mozaiek010

In het vorige hoofdstuk is de evangelische megakerk Mozaiek0318 te Veenendaal besproken om de vergelijking mogelijk te maken met de nieuwe dochterkerk Mozaiek010 in Rotterdam-Alexander, want dit moet een antwoord geven op één van de onderzoeksvragen, zoals gesteld in de inleiding: Hoe verloopt de het opstarten van moment nul. En: is M010 inhoudelijk en technologische te vergelijken met de moeder0318 en met bestaande evangelische megakerken in Nederland en heeft M010 de potentie ook een megakerk te worden? Dit hoofdstuk heeft de volgende indeling: 4.02 de situatie van Rotterdam-Alexander; 4.03 beschrijving van vorm, *format* en inhoud van M010 die teruggrijpt op de identiteitsmarkers van hoofdstuk 2; 4.04 bespreking van het veldonderzoek, gesprekken en interviews met betrokkenen; 4.05 interviews met vier initiatiefnemers en vier kerken; 4.06 interview met de voorganger Ies Maaswinkel en ten slotte; 4.07 conclusies.

4.02 De situatie van Rotterdam-Alexander

Rotterdam is een aparte stad, het oude hart dat op de binnenstad van Amsterdam leek, werd in 1940 volledig verwoest door de Duitsers met als resultaat (bron: gemeente Rotterdam) dat 24.000 huizen in de as werden gelegd. Veertien kerken, twee synagogen, winkels en bedrijven werden verwoest. 711 mensen kwamen om het leven, 2000 mensen raakten gewond en 80.000 Rotterdammers werden dakloos. De voormalige brandgrens is twaalf kilometer lang en is gemarkeerd met lampjes. Met de herbouw ontstond een totaal nieuw Rotterdam, ook wel 'Manhattan aan de Rijn' genoemd. Er worden nog steeds wolkenkrabbers bijgebouwd. Dat hele nieuwe hart geeft Rotterdam een totaal nieuw gevoel van kracht en uniekheid, ook door de bijzondere toegepaste architectuur. Het beeld 'man zonder hart' van Zadkine is een icoon van herinnering. Rotterdam heeft veertien deelgemeenten, waarvan de kleinste Rozenburg is en de grootste Rotterdam-Alexander. Het totale oppervlak van Rotterdam is 320 vierkante kilometer, waarbij de afstand van Oost (Nesselande) naar West (tweede Maasvlakte) ongeveer 65 kilometer is, de stad heeft een uitgebreid metronet. Na de Tweede Wereldoorlog gingen zich steeds meer migranten vestigen in Rotterdam, zodat in 2022 meer dan de helft van de bevolking een nieuwkomer (meer dan 170 nationaliteiten) is. Een groot deel is laaggeschoold. Rotterdam heeft het grootste aantal probleemwijken. Er zijn 90.000 moslims (bron: SPIOR) in Rotterdam (die zich hebben georganiseerd in veertig moskeeën en in de koepel SPIOR (met uitzondering van de acht Turkse Dyanetmoskeeën) en daarnaast zijn er ruim 100.000 migrantenchristen (zie voetnoot 33 voor het verschil tussen het COS en de feitelijke bezoekers gemeten door SKIN), die 200 migrantenkerken (die samenwerken in de koepel SKIN) vormen. Daarnaast zijn er een zestig 'gewone' PKN-RKK kerken (bron: Kerken010, welke samenwerken in

het Convent van Kerken⁷⁹) en vijftig evangelische/pinkstergemeenten (die samenwerken in het koepeloverleg voorgangers evangelische en pinkstergemeenten; bron: Koepeloverleg).

We kijken nu verder naar locatie en wijk. M010 vestigt zich in discotheek Blue (het voormalige Tomorrowland), naast intercystation Alexander in de wijk Rotterdam-Alexander, op de grens met deelwijk Ommoord.⁸⁰ Deze wijk Rotterdam-Alexander heeft circa 100.000 inwoners (bron: COS) en is verdeeld in een aantal wijken: Kralingseveer, Het Lage Land, Ommoord, Nesselande, Oosterflank, Prinsenland 's-Graveland en Zevenkamp. Het heeft een aantal winkelcentra, waarvan het grootse Alexandrium is, dat een landelijke uitstraling heeft. Er zijn bus-, metro- en treinverbindingen, en er is een snelwegaansluiting. De wijk ligt ongeveer tien kilometer van de stadsrand met daartussen het Kralingsebos. Aan de noordkant grenst het aan de Rotte en natuurgebieden als Rottemeren. Voor veel inwoners is deze wijk een slaapstad. Zijn er kerken in deze wijk en wat betekent M010 voor hen? Het Lageland heeft de Protestantse Alexanderkerk, een migranten Fire kerk, een rooms-katholieke Sint Caeciliakerk, een Gereformeerde Gemeente, een Eben Haëzerkerk en een Koreaanse kerk; Ommoord heeft een kleine evangelische gemeente en de Open Hof kerk (PKN/RK); Kralingseveer heeft een Hersteld Hervormde Gemeente, Apostolisch Genootschap; Nesselande heeft een Hervormde kerk; Oosterflank heeft het Leger des Heils; Zevenkamp heeft een evangelische gemeente De Terp. Voor zo'n grote wijk zijn dertien kerken niet veel en het is te verwachten dat het vestigen van M010 in deze wijk niet tot verdringing of 'sheepstealing'⁸¹ zal leiden. Ik kom hier later op terug.

4.03 Beschrijving van vorm, format en inhoud van M010 welke teruggrijpt op de identiteitsmarkers van hoofdstuk 2

De bijeenkomsten van M010 zijn vanaf het begin in februari tot begin juli 2022 als 'insider' (zie 4.04) gemiddeld twee keer per maand bezocht. De eerste dienst is op video opgenomen en kan via YouTube⁸² nog steeds bekeken worden. Uiteraard zijn er verschillen in die diensten te constateren, maar die hebben dan te maken met een andere functie van de respectievelijke dienst, zoals een avondmaalsdienst en de moederdagdienst. Die laatste gaf de gelegenheid om baby's en jonge kinderen op te dragen.⁸³ Op 29 mei was er geen *worship*-team (zangers en musici) en werd de *worship* mogelijk gemaakt door een slimme toepassing van youtube-films. Leggen we de overige diensten over elkaar, dan benadert het bijeenkomst model zeer dicht het 'ideale' model van bijlage 15B. Het gebruikte *format* van M010 heeft de herkenbare elementen van *flow*, *energy*, *light* en *sound*. De *flow* bij M010 is één geheel: er vallen geen pauze's. De *energy-line* verloopt via de liturgische sequens⁸⁴ *praise – praise – welkom/aankodiging/gebed* (waarbij de muziek blijft doorspelen) – *worship – worship – worship – preek* (van 20 minuten) – *challenge* met daaronder muziek – *worship – zegen* (met daaronder muziek) – *praise*.

Light en *sound* zijn hightech. M010 maakt gebruik van de nog aanwezige apparatuur van deze voormalige discotheek. Dan bekijken we de overige materiële identiteitsmarkers door M010 met bijlage 16 te vergelijken, waarbij M010 duidelijk in de kolom MEGA past qua Bijbelgebruik,

⁷⁹ Aangesloten zijn ook het Leger des heils, de koepel evangelische en pinkstergemeenten en Skin.

⁸⁰ Zelf woon ik sinds huwelijk in 1968 in deze wijk Ommoord en heb die hele wijk zien opbouwen.

⁸¹ Sheepstealing betekent: een kerk haalt leden bij andere kerken weg. Dat wordt zo bij pinkstergemeenten heel negatief geduid, daar het in de afgelopen jaren regelmatig is voorgekomen.

⁸² De link om deze te bezoeken is: <https://youtu.be/a05LS4XYHU>. Deze startdienst was afwijkend ten opzichte van de overige diensten.

⁸³ Het opdragen met gebed door de voorganger van een kind komt in de evangelische traditie in plaats van het dopen van een kind. Bij M010 werd ook gebeden voor de kinderen door een *ministry*-team, foto bijlage 27-C.

⁸⁴ Zie bijlage 14: de kolom van megakerken in vergelijking met een PKN-dienst en een gewone evangelische dienst.

karakter van de dienst, taalgebruik, muziekinstrumenten, muziekliteratuur, eschatologie, gebruik technologie, gebouw, artwork, visie en leiderschap/bestuur. Naast de eigen voorganger Ies Maaswinkel, spreken ook regelmatig andere voorgangers (waaronder de stichter Kees Kraayenoord) uit andere Mozaiekgemeenten en zo wordt een eenheid in verscheidenheid gewaarborgd. M010 is inhoudelijk en technologisch duidelijk een kind van moedergemeente M318 Veenendaal.

4.04 Bespreking van het veldonderzoek, gesprekken en interviews met betrokkenen

De vraag hoe zo'n kerk wordt opgestart is interessant voor de wetenschap omdat er door mij geen literatuur gevonden is, die beschrijven hoe zo'n hele *startup* in zijn werk gaat, dus vanaf punt nul. In de volgende tekst zal ik beschrijven wat er allemaal in deze eerste periode door de kerkleiding en vrijwilligers is gedaan om tot een nieuwe evangelische kerk te komen. Daarvoor was het nodig om volledig mee te gaan doen. Volgens de literatuur (Strausberg 2011, Martin 2017 en Chryssides 2014) moet er in het onderzoek een positie gekozen worden, namelijk die van *outsider* of *insider*. De in te nemen positie zal volgens de literatuur zeer bepalen hoe data verzameld worden en de waardering ervan. Om *contamination of data* zoveel mogelijk te vermijden pleit Martin voor een *outsiders*-positie. Het bezwaar daartegen is, dat veel betekenissen en intenties van handelen die door insiders worden opgepikt, je ontgaan je als outsider. Chryssides weidt een heel hoofdstuk aan deze problematiek en komt tot een andere conclusie: hij prefereert die van *insider* maar wel met een *critical distance* om zo voldoende afstand te bewaren en je waarnemingen niet te laten kleuren, maar waardoor je wel alle essenties meekrijgt en kunt benoemen. Strausberg (hoofdstuk 2.8) pleit voor *participant observation* en stelt dat dit het beste is om als veldwerk *lived religion* in kaart te brengen en daarbij ook interviews te gebruiken.

Ik besloot voor *participant observation*, dus als *insider* te werk te gaan⁸⁵ en wel duidelijke keuzes te maken om een *critical distance* te kunnen borgen. Dat was bijvoorbeeld een keuze om tijdens *worship* niet te gaan staan samen met alle andere deelnemers om er niet in gezogen te worden, en ook de keuze om niet deel te nemen aan een *connect*-groep (celgroep of bijbelstudiegroep), waar je alleen aan kunt deelnemen als je jezelf helemaal opent.

Het volgende is een datumverslag wat allemaal is gedaan om inzicht en data te verwerven. Dat betekende dat ik mij via de website van M010 aanmeldde om deelnemer te willen worden. Om deelnemer te worden moet je twee introductieavonden meemaken, waarna je een e-mail krijgt met de mogelijkheid je aan te sluiten. Na mijn aanmelding eind oktober 2021 ontving ik de uitnodiging voor de introductieavonden. Vanwege corona ging het allemaal wat ingewikkelder want de groepen konden niet te groot zijn. Zo was mijn eerste introductieavond op 3 november in de evangelische school De Passie in Rotterdam-Zuid. De avond werd geleid door Ies Maaswinkel, de voorganger, en nog een paar initiatiefnemers. Deelnemers werden enthousiast welkom geheten met koffie. Er kon niet gezongen worden vanwege corona en werd deze avond besteed om uit te leggen wat een Mozaiekgemeente is en doet. De aanwezigen konden alle vragen stellen en die werden uitgebreid beantwoord. Het hele verslag is te vinden in bijlage 24

De tweede introductieavond was op 24 november ook weer in De Passie in Rotterdam-Zuid. Ook deze avond werd geleid door Ies Maaswinkel met assistentie van initiatiefnemers. Uitgebreid werd stilgestaan bij het dna van Mozaiek en dat is een soort eenheid in verscheidenheid, waarbij men een evangelische pinkstergemeente is, zonder dogmatisch te zijn met andere woorden: kun je degenen die naast je zitten in de samenkomst accepteren en vasthouden ook al hebben ze een andere mening? Heel duidelijk werd dat LGBTQIA+ volledig welkom zijn en volledig geaccepteerd zijn en ook dat de genderverhoudingen gelijkwaardig zijn. Zo werd uitgelegd dat het de bedoeling is dat M010 ook een vrouwelijke voorganger krijgt. Ook werd het organogram uitgelegd, hoe een M-gemeente werkt

⁸⁵ Dat is ook gemeld aan de leiding van M010 en heeft hun instemming.

en dat dat anders is dan bij een gewone evangelische gemeente of kerk. Het organogram bleek al aardig ingevuld, duidelijk werd gemaakt waar er nog mensen nodig waren. Tevens kunnen 'leden' een eigen interessegroep opzetten binnen Mozaiek. Dat kan sport zijn of zending, of iets anders; het model van Mozaiek is dus heel open en transparant. Het hele verslag is te vinden in bijlage 25.

Een week later ontving ik de mail om me aan te sluiten, dat is positief beantwoord en als resultaat ontving ik daarna iedere week een mail met *updates* van alle activiteiten en waar ik aan kon deelnemen.

Op 9 januari zou de eerste dienst gehouden worden in de locatie Discotheek Blue (het vroegere Tomorrowland), maar door corona moest dat uitgesteld worden. In plaats van een dienst werd er een *drive thru* georganiseerd op het parkeerplein naast Discotheek Blue. Via de mail werd iedereen gevraagd aan te geven hoe laat hij/zij wilde komen. Ik reed langs een aantal kennismakingspunten, waar ik met medewerkers kon praten en zo elkaar kon leren kennen, er was zelfs een *ministry*-plek voor persoonlijk gebed en aan het eind van de route kreeg ik *goodie-bag*. Foto's ervan zijn opgenomen in bijlage 26.

Op 13 februari was dan uiteindelijk de eerste dienst. Dat werd een feestelijke gebeurtenis en om iedereen een plek te geven waren er die dag drie diensten na elkaar. Deze bijzondere start dienst is opgenomen en via *youtube* te zien via de link: <https://youtu.be/a05LSc4XYHU>; in bijlage 27 een paar foto's van die opening.

Vanaf 13 februari tot begin juli bezocht ik Mozaiek010 twee keer per maand om een goed beeld te krijgen van de bijeenkomsten, de dynamiek, gebruik van taal, muziek, technologie.

Voor en na de dienst was er koffie en dat was een mooie kans om met betrokkenen informeel te praten. Zo zijn er heel wat gesprekken gevoerd met een veertig willekeurige personen, die zo samen te vatten zijn, dat deze personen hier duidelijk had gevonden wat ze hadden gemist in hun voormalige kerk. Bij doorvragen werd dat concreet gemaakt in de volgende bewoordingen: hier is eigentijdse lofprijzing casu quo *worship*, preken zijn begrijpelijk en aansprekend, onze tieners voelen zich thuis.

Bijzondere diensten waren bijvoorbeeld de paasdiensten, maar ook op 8 mei (moederdag) een dienst waarin kinderen werden opgedragen en ook gezegend (foto bijlage 27-C) in plaats van de kinderdoop.

De laatste ontwikkeling is dat per 1 juli de kerk uit discotheek Blue moest, vanwege een schietpartij een dag ervoor (zie bijlage 37). Dat had als gevolg dat de gemeente Rotterdam de discotheek Blue sloot en alle activiteiten werden stopgezet, dus ook de kerkdienst moest eruit. Met vereende krachten zijn de bezittingen van M010 eruit gehaald en opgeslagen. Een aantal mensen is nu met groot enthousiasme op zoek naar een nieuwe locatie, waar men in augustus of uiterlijk begin september verder kan. Wat dit betekent voor het missionaire aspect voor de wijk Alexanderpolder is niet duidelijk. De voorgangers van M010 zullen binnenkort met een verklaring komen. Jammer is beslist dat een veelbelovende ontwikkeling op deze locatie moet stoppen.

Ondanks deze tegenslag werd er op 3 juli een doopdienst georganiseerd, waarin 25 personen werden gedoopt, die ontroerende getuigenissen gaven, dat deze doop een rite de passage was naar een nieuw leven, zie bijlage 39. Opmerkelijk is dat degenen die doopten, een man en een vrouw waren, waarmee nog eens de gendergelijkheid in Mozaiek duidelijk gemaakt werd. Dit is een opmerkelijk statement daar normaal in evangelisch Nederland alleen mannen de dopers zijn. Ook opmerkelijk was het aantal aanwezigen: er waren een duizend personen, kinderen meegerekend, en dus een verdubbeling ten aanzien van het aanvangsaantal in februari.

Het bestuursmodel

Het bestuursmodel is al even aan bod gekomen bij hoofdstuk 2.01 over de moederkerk M0318 in Veenendaal. Alle M-kerken, dus ook M010, hebben een platte bestuursstructuur. Dit is ook benoemd in bijlage 24 en 25 en de daarbij bijhorende foto van het organogram. De interne organisatie bestaat uit een aantal secties, bemenst door vrijwilligers. Secties zijn onder andere *hospitality* (gaat over koffie en catering), verkeer (verkeersregelaars, parkeren), *worship* (de musici, zangers en techniek), publiciteit, kinderwerk, jeugd, enzovoort, waarbij iedere sectie een coördinator heeft. De coördinatoren vormen samen met de voorgangers het feitelijke bestuur, waarbij de Raad van Toezicht letterlijk toeziet dat alles volgens het Mozaiek-dna verloopt. Dit is een geheel andere structuur als bij kerken en evangelische gemeenten, waarbij je een voorzitter hebt (de voorganger of iemand anders), dan het hele bestuur, dat bestaat uit de kerkenraad of raad van oudsten, waar iedereen een ‘portefeuille’ beheert en de daarbij behorende taken doet. Deze traditionele bestuursvorm werkt langzaam, zeker als er een grote groep van bijvoorbeeld twintig ouderlingen is. Bij Mozaiek gaat het niet om een portefeuille te beheren, maar om een goddelijke ervaren roeping voor een bepaalde taak. Er is in de eerste maanden dus gezocht naar heel bevlogen mensen voor taken en als coördinator. Er werd ook gescreend of de persoon naast iets als roeping ook geschikt zou zijn om die taak of coördinatie te kunnen doen. Deze platte organisatiestructuur maakt het mogelijk om ook heel snel te schakelen en in te spelen op veranderingen.⁸⁶ Deze moderne bestuursstructuur is beslist een uniek *selling point* van Mozaiek en aantrekkelijk voor jongeren, gezien de gemiddelde leeftijd (eigen observatie) van vrijwilligers en coördinatoren.

Waar komen deelnemers vandaan?

Allereerst een aanvulling op het begrip deelnemers, want dit kan tot verwarring leiden. Ter illustratie: een gewone kerk (PKN, RKK en dergelijke) heeft leden. De meeste evangelische gemeenten (behalve de baptistengemeenten) hebben geen leden, want dat wordt te kerkelijk gevonden; ze kennen bezoekers. Mozaiek heeft over deze kwestie nagedacht en kwam met een andere oplossing: na twee introductie avonden, kun je je via de mail opgeven als ‘deel’, want het totaal is een mozaïek van verschillende deelstukjes, net als de foto van het mozaïek van Christus Pantocrator op de voorkant; feitelijk wordt je dus ‘deel’ (=lid), ik gebruik verder het woord deelnemer.

Uit de deelnemersdata die M010 ter beschikking stelde (van 550 personen geanonimiseerd, maar wel de postcodes, bron: M010-database) is veel te distilleren. Het blijkt dat uit de vestigingswijk Rotterdam-Alexander maar weinig bezoekers komen (totaal 18 personen). Ook uit de stad Rotterdam zijn het maar naar verhouding weinig (een 39 personen). Veel deelnemers komen uit de randgemeenten, waarbij een paar clusters opvallen: Drechtsteden, Nesseland/Nieuwerkerk/Rotterdam Noord-Oost, Rotterdam Zuid-West, Krimpenerwaard, Delft/Lansingerland; hier zijn allemaal *meet-up* groepen van start gegaan waar deelnemers elkaar kunnen ontmoeten en bemoedigen. De bedoeling is het aantal *meet-up* groepen verder uit te breiden, zodra duidelijk is waar verdere clusters ontstaan.

Theologisch

In de observatieverslagen 24 en 25 van de meegemaakte introductieavonden kwam ook de theologie van Mozaiek aan bod. Geconstateerd kan worden dat Mozaiek tot de *mainstream* evangelisch behoort wat betreft de positie van de Bijbel, God, verlossing door Jezus, christelijke levensstijl en dergelijke. Hier ga ik niet verder concreet op in, anders wordt dit een scriptie praktische theologie. Wat beslist wel benoemd moet worden is de afwijkende positie in vergelijking met de evangelische

⁸⁶ Dit platte managementmodel van zelfsturende teams werd geïntroduceerd door Kenneth Blanchard met zijn managementserie: *the one minute manager* (1982) en aanvullende publicaties daarna.

beweging ten aanzien van de gelijkwaardige positie vrouwen in ambten en leiderschap en de gelijkwaardige positie van de LGBTQIA+ personen binnen Mozaiek, dat zijn ook *'unique selling points'* die Mozaiek aantrekkelijk maken en zijn wezenlijk anders als bij andere evangelische stromingen. Toch springt er theologisch iets nog uit en dat werd gesignaleerd door redacteur/predikante Kelly Keasberry⁸⁷ in een artikel in het ND (geheel te lezen in bijlage 41): ze noemt dat 'passie voor Jezus'. Juist deze passie, die je onder andere bij Mozaiek tegenkomt blijkt de brug te kunnen slaan naar de jongere generaties en waar dus de meeste gewone kerken daar juist niet in slagen, want zegt ze: 'Welke jongere krijgt vandaag nog een psalm uit zijn keel? Wie begrijpt nog de tale Kanaäns?'⁸⁸ Ze stelt de vraag of bij deze kerkverlatingscrisis de kerken niet te makkelijk de traditie heilig verklaren in plaats van naar een mogelijk nieuw plan van God te vragen. Haar constatering is: 'De duizenden jongeren die op zondag naar evangelische megakerken komen, komen bovenal uit passie voor Jezus en zijn boodschap [...] Als evangelische kerken erin slagen dat sprankelend en eigentijds te verkondigen, wekt dat bij traditionele kerken verwondering en stiekem ook een beetje jaloezie.' Ook dit inhoudelijke element van die 'passie voor Jezus' is een *selling point*.

4.05 Interviews met vier van de initiatiefnemers en met vier vertegenwoordigers van kerken, alle interviews zijn met ieders toestemming geplaatst en zijn letterlijke transcripties.

Om M010 goed te kunnen interpreteren is in december een aantal schriftelijke interviews gedaan met vier van de initiatiefnemers en met vier vertegenwoordigers van kerken. Deze interviews zijn herhaald in mei om de voortgang c.q. de zich ontwikkelende effecten te kunnen duiden. De vier mede initiatiefnemers zijn: Leanne van Goch, Judith van Dijk, Peter Noordzij en voorganger Ies Maaswinkel. De laatste kreeg meer vragen en dat geeft een uitgebreider antwoord. Interessant zijn hun motivaties om M010 te beginnen:

Leanne van Gogh:

“Tijdens de lockdown ten gevolge van Covid-19 zijn we online de livestream van Mozaiek0318 gaan kijken. Dit waren diensten die zowel ons als onze kinderen aanspraken door de aanbidding en de preken waar de vertaalslag vanuit de bijbel naar persoonlijk geloof en ons dagelijks leven werd gemaakt. De thema's bleken ook vaak thema's die sowieso al bij ons aan tafel ter sprake kwamen. Door gezamenlijke vrienden en door een vriend van Jan bij 4M, kwamen we in aanraking met een groep uit Lansingerland die al lid waren van Mozaiek0318 en het verlangen hadden gedeeld een Mozaiek in 010 te starten. Dit sloot aan bij ons verlangen naar een gemeente waar wij en onze kinderen ons thuis zouden voelen, wat we nog niet gevonden hadden bij Hillsong en Brandaris.⁸⁹ Het feit dat we van twee kanten werden benaderd mee te bouwen met een mooie groep mensen die al actief waren om dit op te zetten, was heel bijzonder. We hebben het ervaren als een trein die voorbijkwam en stopte bij ons station en waar we in mochten stappen. Vanuit ontspanning en vertrouwen bouwen aan een plek voor nog veel meer mensen binnen Rotterdam, die Hem willen groot maken en bij Hem willen horen”.

Het hele interview is te vinden in bijlage 28. Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

⁸⁷ Kelly Keasberry is predikante en redacteur van het Vlaamse christelijke opinieblad Tertio (RK), ze schrijft ook voor het Nederlands Dagblad.

⁸⁸ Onder de tale Kanaäns wordt verstaan het kerkelijke jargon, wat je als buitenstaander niet of nauwelijks zal kunnen begrijpen, tenzij je in zo'n kerk bent opgegroeid.

⁸⁹ Brandaris is een Rotterdamse evangelische gemeente in de wijk Delfshaven.

Judith van Dijk:

“In het kort... wat mij ontzettend aanspreekt aan Mozaiek: de visie is heel beknopt en duidelijk en het is heel helder welke houding er van je verwacht wordt. Daarnaast vind ik de plek die aanbidding heeft in de dienst heel mooi. Het is echt een warm welkom, je mag komen zoals je bent en dat is voelbaar. Daarnaast vind ik het ‘naar buiten gericht zijn’ heel belangrijk. Een mooi voorbeeld daarvan is het gebouw.”

Het hele interview is te vinden in bijlage 29. Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

Peter Noordzij:

“We zochten een kerk die toekomstperspectief biedt voor onze jongens. Nu zijn ze nog jong (2, 4, 6 en 8 jaar) en gaan ze automatisch met je mee naar de kerk maar als ze ouder worden wil ik graag dat ze echt onderdeel van een gemeenschap zijn. Daarnaast wil ik onderdeel zijn van een kerk die niet iedereen in hokjes plaatst. Bij Mozaiek is iedereen welkom zoals je bent. Theologisch gezien worden er geen harde standpunten ingenomen over kerkelijke dogma's. Het gaat om het luisteren naar elkaar en niet om het trekken van conclusies. Muziek is erg goed geregeld. Modern en vol passie. Sociaal is vooral naar buiten gericht. We willen onszelf laten zien in de stad waar we zijn.”

Het hele interview is te vinden in bijlage 30. Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

Ies Maaswinkel:

”Mozaiek (zonder trema op de i) heeft een voor mij ideale combinatie in huis van ruimte voor ondernemerschap, gezond leiderschap en een visie waar men voor staat en voor blijft staan, ook als het spannend wordt. Er is openheid en men neemt mensen mee maar er is geen poldercultuur met eindeloze inspraakrondes, besluiteloosheid en een keer die dus nergens naar onderweg is. Op deze manier blijft de kerk nog steeds een beweging die flexibel is, innoverend en moedig. Welke andere kerk geeft in Corona-tijd haar zegen aan zeven (!) start-ups?! ” [...] ‘We zijn een kunstwerk van gebrokenheid’, dat is onze **identiteit**. [Maaswinkel's accentuering] En door dat kunstwerk schijnen de grootheid en de liefde van God heen en worden we stap voor stap geheeld, worden we steeds meer de mensen die we bedoeld waren. Dat verklaart ook de keuze voor de term ‘deel’ in plaats van ‘lid’. Lid ben je van een sportclub of een andere vereniging. Deel uitmaken van het kunstwerk van gebrokenheid, deel zijn van het Lichaam van Christus vind ik een prachtige vondst.”

Het hele interview is te vinden in bijlage 55. Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

De samenvatting en duiding van deze interviews zijn in grote lijnen: zoeken naar geestelijke verrijking, een nieuwe spiritualiteit, een traditie die niet verder helpt waarvoor een overstap nodig is, zorg over tienerkinderen die in de oude situatie geen geestelijk huis hadden en nu wel, echte *praise* en *worship*, waarbij de voorganger Ies Maaswinkel wat dieper ingaat op de aantrekkelijke en praktische theologie. Na een halfjaar werd aan dezelfde personen de vraag voorgelegd of de stand van zaken overeenkomt met de verwachtingen en het antwoord is: het voldoet meer dan de verwachtingen waren (zie verder de bijlagen 28 tot en met 31).

Rond december zijn er vier voorgangers schriftelijk geïnterviewd en in mei is een vervolginterview gedaan met dezelfde voorgangers om mogelijke effecten in kaart te brengen; het betreft: Hans van

Dolder, predikant van de PKN Johanneskerk in Rotterdam-zuid-Lombardijen (bijlage 32). Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

‘De kritische vragen, die ik voor Mozaiek010 heb: hebben jullie ook echt missionaire impact? In hoeverre zijn jullie leden echt nieuwe leden van buiten de kerk? In Veenendaal gaven ze antwoord met het aantal dopelingen, maar dat zegt niet alles, omdat er ook overgedoopt werd.

Hoe heeft een regiokerk als Mozaiek lokaal impact? In mijn research voor Geloven in Spangen heb ik geleerd: veel mensen, die betrokken zijn bij regionale kerken (bijvoorbeeld migrantenkerken of evangelische gemeentes) hadden behoefte aan twee dingen: een christelijke gemeenschap die dicht bij hun leven en bij hun wijk stond. Veel traditionele kerk zijn dan wel niet groot, maar hebben wel een sterke geografische betrokkenheid. Waarin zijn jullie tot zegen voor de rest van het Lichaam van Christus in Rotterdam en omstreken (om de kerk zo in brede zin te benoemen)?

De lokale kerken moeten niet klagen over de komst van Mozaiek010. Ik hoop dat ze er ook van leren en zelf ook weer wakkerder en scherper nadenken over inhoud en vormgeving van hun kerkzijn.’

Karin de Schipper, directrice van SKIN-Rotterdam (de koepel van zo’n dikke 100 migranten- en internationale kerken, bijlage 33); Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

“SKIN-Rotterdam staat voor eenheid in verscheidenheid. Dat betekent voor ons dat iedere kerk er mag zijn en dat we alleen samen een krachtige positieve stem in de samenleving kunnen vormen. Mozaiek voldoet aan een behoefte van een grote groep mensen. Er zijn allerlei kanttekeningen te plaatsen bij het ‘kerkgehalte’ van Mozaiek en het risico van het ‘rondpompen der heiligen’ [...] Mozaiek raakt een snaar bij veel mensen door de professionaliteit van de worship en het eigentijdse karakter. Het is maar zeer de vraag of ze het voor onze jongeren waard zijn om hun gemeenschap voor los te laten. Ze kunnen wellicht aanvullend zijn om aan de behoefte aan eigentijdsheid van de jongeren te voldoen. Samenvattend vanuit de SKIN-Rotterdam visie is ook Mozaiek een aanvulling voor Rotterdam.”

Nico Rijdsdijk, voorganger Volle Evangeliegemeente De Schutse en tevens voorzitter van het voorgangersoverleg Pinkster en Evangelische gemeenten, bijlage 34) Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

‘Voor alle evangelische christenen geldt, dat het bekendmaken van het evangelie van Jezus Christus in de stad een belangrijk doel is en bijna alle evangelische gemeenten spannen zich daarvoor in. Maar Rotterdam is groot en arbeiders zijn er (te) weinig [...] Daarom juichen we het toe als er nieuwe initiatieven bijkomen. Uit dat oogpunt is de komst van een gemeente als Mozaiek010 een aanvulling en verrijking voor de stad [...] We werken in Rotterdam al jaren samen als evangelische gemeenten binnen het Voorgangers Overleg Rotterdam (VOR) om elkaar te bemoedigen, te ondersteunen en samen op te trekken. Wij zouden het op prijs stellen (en normaal vinden) dat nieuwkomers in de stad contact leggen met de bestaande gemeenten, zodat we elkaar kennen en van elkaar weten wat de plannen zijn, zodat we samen kunnen bouwen in Rotterdam. In het geval van Mozaiek010 is dat niet gebeurd. Daarom hebben wij zelf contact gezocht [...] Als je een nieuwe kerk begint, doe dat dan niet door andere kerken en evangelische gemeenten daarvoor de rekening te laten betalen. Als er nieuwe gemeenten bijkomen en door samenwerking en overleg wordt er iets toegevoegd van waarde aan de kerk van Rotterdam zullen wij dat zeker toejuichen.”

Niels de Jong, predikant van de PKN pioniersgemeente Noorderlicht, Rotterdam-Noord (bijlage 35). Dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en dit citaat zijn met toestemming gepubliceerd.

‘Ik denk dat Mozaiek010 wel een aanvulling is in Rotterdam. We kunnen in Rotterdam nog wel extra kerken gebruiken om al die (verschillende) Rotterdammers te bereiken, in mijn optiek. Als Mozaiek oppakt wat andere kerken hebben laten liggen (aan stijl, muziek, een bepaalde doelgroep bereiken, enzovoort), is dat winst. Op het eerste gezicht denk ik dus dat Mozaiek010 een aanvulling kan zijn op de bestaande kerken in Rotterdam. Maar of het ook daadwerkelijk een aanvulling zal zijn, moet natuurlijk wel blijken. Als Mozaiek alleen maar gelovigen uit de regio bereikt, is hun impact natuurlijk maar gering. Zullen ze ook echt ‘010’ zijn en ook echt iets willen betekenen voor ‘010’? Zullen ze missionair/diaconaal ook echt iets bijdragen in 010? En zullen ze samen willen werken/bidden met andere kerken voor de stad? Die vragen heb ik wel en ik hoop dat ze te zijner tijd allemaal met ‘ja’ beantwoord kunnen worden [...] Ik zou een gesprek willen over: ‘de ecologische voetafdruk’ als bijna iedereen met de auto komt (en je dat bijna lijkt te stimuleren). En hoe je verbinding en missionair-zijn beoogt als je zover uit elkaar woont (overigens - deze tendens zie je in veel gemeenten dat gemiddelde (reis)afstand van de leden tot ‘de zondagse vierlocatie’ toeneemt).’

De samenvatting van deze reacties is in grote lijnen: Rotterdam is zo groot, daar kan best een nieuwe gemeente bij, wel is er zorg over een mogelijk aanzuigend effect, hoewel dat eigenlijk nog niet is geconstateerd bij hun gemeenten, maar is elders (dat is buiten Rotterdam-stad) wel al bekend. De houding is soms heel laconiek: de Rotterdammer moet kiezen wat bij hem/haar past. Kritische vragen worden gesteld over wijk dan wel streekgemeente en ecologische voetafdruk en hier kom ik nog op terug bij conclusies (punt 2 B).

4.06 Interview met de voorganger Ies Maaswinkel

Met Ies Maaswinkel, de voorganger van M010 zijn de reacties van de voorgangers besproken en dat hele interview is te vinden als Bijlage 36; dit diepte-interview van anderhalf uur geeft een interessante inkijk in persoonlijke motivaties en omstandigheden die hebben geleid tot de start van M010, maar lees eerst het hele interview met Ies (bijlage 31) over zijn verwachtingen; het interview over de reacties gaat over de realiteit en over de vraag of de verwachtingen zijn uitgekomen, de belangrijkste stukken volgen hier; dit hele interview is een letterlijke transcriptie en dat en deze citaten zijn met toestemming gepubliceerd:

“M010 voldoet aan mijn verwachtingen, maar eigenlijk weet ik ook niet precies wat ik had kunnen verwachten. Met name als ik kijk naar de groei van het aantal mensen; andere M-gemeenten groeien, maar doen wij dat ook? Ik ben daardoor toch verrast. Aan de andere kant, hoe ervaar ikzelf M010 als een gemeenschap om deel vanuit te maken? Dat allerlaatste heeft helemaal mijn verwachtingen overtroffen, ik ervaar een geweldige vrijheid en voel mij ontzettend op mijn plaats, thuis. Ik kwam uit de Nederlands Gereformeerde Kerk en die is best vrij in een aantal opzichten en er was veel goeds, maar waar ik niet verder kwam was de structuur van het leiderschap, want ik heb ruimte nodig om te kunnen ondernemen in de zin van geestelijke activiteiten en een daarbij behorende leiderschapsstructuur en cultuur en daarin moet balans zijn. Dus geen eenhoofdige leiderschapspyramide, maar een leiderschapsteam dat snel kan inspelen op wat er speelt, en dat is wat anders dan soms eindeloos gepolder om maar iedereen binnenboord te houden. En dat zegt dus ook iets over mij, wat ik van leiderschap verwacht en ook van een kerk: meebewegen met wat er in de samenleving gebeurt. Ik verwacht van een kerk dat die ondernemend is en mensen in de samenleving wil bereiken en daarin ben ik binnen Mozaiek zeer op mijn plek [...] Belangrijk is hoe je met complimenten van mensen

omgaat. Daar mag je dankbaar voor zijn, maar je moet er altijd God mee eren en daarnaast heb ik een vrouw die mij altijd met beide benen op de grond zet. Hoe dan ook, ik realiseer mij dat ik als voorganger een bepaalde macht heb, en macht corrumpeert, dus is een goede bescherming ook om je hiervan altijd bewust te zijn [...] De ontwikkeling van M010: geestelijk gezien blijven groeien in bediening en missie, God aanbidden en van elkaar houden en hierin proberen we een breder theologisch frame neer te zetten als ‘Jezus Christus redt’. Aan de andere kant gaat het misschien soms iets te veel over ‘je mag komen zoals je bent en zijn wie je bent’. Dat mag niet ontaarden in mensen geestelijk pampieren; men moet geestelijk volwassen worden: volwassen christenen, die hun verantwoordelijkheid opnemen in de samenleving. Aan de andere kant wil je weer niet te theologische worden of de ‘*sense of belonging*’ verliezen en dus gemeenschapsvorming hebben [...] We zijn nu als voorgangers met zijn drieën, waarvan één vrouw (Eline) en ook zo iets is een heel proces. Zij kwam duidelijk bovendrijven vanuit de initiatiefgroep en zij had al deze roeping latent in haar leven aanwezig. Eline is dus zo gevonden, toen hebben wij gekeken naar wat zij en ik zijn en wat zijn wij niet, en daarvoor hebben wij een derde persoon gescout, die een geweldige aanvulling is om zo gezamenlijk een kerk te leiden, die ondernemend is [...] Hoe zie ik mijn toekomst? Ik kijk niet zo heel ver vooruit, want ik voel mij nu ontzettend op mijn plek en het is beslist geen straf als ik hier een aantal jaren mag vervullen. Ik sta er altijd open voor als God iets anders zou aanwijzen, maar dat is verder nu niet aan de orde.’

In dit interview reageert Ies ook heel constructief op de vragen van de vier voorgangers en heeft al contact met ze opgenomen of zal dat gaan doen, waarbij speciaal genoemd moet worden de vraagstukken van wijk- versus streekgemeente en de ecologische voetafdruk. Dat komt bij conclusies aan bod. Het hele interview ademt een sfeer van verwachting, daadkracht, mensen willen inspireren, maar roept ook een aantal problematische aspecten op, welke bij conclusies aan bod komen.

4.07 Samenvatting

M010 is als nieuwe evangelische gemeente gestart in Rotterdam-Alexander. De hoofdvraag was: hoe verloopt zo’n opstart van punt nul? De verslagen en data van alle stappen die genomen zijn om van vijfhonderd tot duizend deelnemers te komen, zijn bijzonder interessant omdat de kerkgroei ingaat tegen rapporten van kerkverlating. Maar de feitelijke data kunnen het enorme enthousiasme en betrokkenheid niet weergeven die ik deze maanden heb waargenomen bij leiding en vrijwilligers. Die bevologenheid imponerend. Uiteraard roept zo’n initiatief reacties op, want wat betekent dit voor het kerkelijk landschap? Uit de gegevens van bezoekers en reacties van gemeenten leidt het in Rotterdam niet tot verstoring van een status quo, in tegendeel: een nieuwe gemeente is van harte welkom, want Rotterdam is zo groot en er zijn naar verhouding weinig kerken. Voor de deelnemers aan M010 is de start de vervulling van een ideaal, waarbij na een halfjaar ieders enthousiasme en betrokkenheid niets aan zijn kracht heeft ingeboet. Er worden ook vragen gesteld aan M010; die komen aan bod bij 5. Conclusies. De eerste fase van een opstart heeft M010 met vlag en wimpel doorstaan. Uitdagingen liggen om bij groei vrijwilligers te mobiliseren, waarbij die antwoorden pas over een paar jaar gegeven kunnen worden. Ook uit eigen waarneming als participant (deelnemer) was dit halfjaar van bestudering en participatie een bijzondere ervaring. Daarbij is het zeer overtuigend om de betrokkenheid en enthousiasme van de vele jeugd op een zondagmorgen te zien, want het grootste deel van de deelnemers is onder de 40 jaar met veel jeugd/tieners, boven de 50 is er bijna geen deelnemer. Dit is inherent aan format en content van de liturgie: *pop-culture*, met als centrale beleving *worship*. M010 heeft net zoals M0318, Veenendaal *unique selling points* wat betreft bestuursmodel en theologisch over gendergelijkheid en een passie voor Jezus. Samenvattend kan gesteld worden dat er helder inzicht is verkregen hoe de *start-up* van deze evangelische kerk is verlopen en dat is een indrukwekkend verslag van betrokkenheid en enthousiasme.

5. Conclusies

Er is het nodige onderzoek naar de situaties van bestaande evangelische kerken. Hierbij moet zeker het onderzoek vanuit de VU genoemd worden. Maar er werd geen onderzoek gevonden vanuit een punt-nul-situatie. Met andere woorden: hoe gaat de opstart van een evangelische kerk in zijn werk, die wellicht een megakerk gaat worden. Het was een uitdaging en een voorrecht bij die geboorte aanwezig te zijn en er onderzoek naar, en verslag van te kunnen doen. Dat was mogelijk dankzij de welwillende medewerking vanuit M010, iedereen dank voor alle openheid en bereidwilligheid.

1. De eerste onderzoeksvraag is: Hoe verloopt de opstart van deze evangelische gemeente Mozaiek010?

In de wetenschappelijke literatuur is geen publicatie gevonden welke beschrijft hoe de opstart van punt nul nu eigenlijk in zijn werk gaat. In hoofdstuk 4.04 wordt verslag gedaan wat er allemaal gedaan wordt om zo'n opstart mogelijk te maken. Helder is dat de initiatiefnemers een duidelijk plan hebben zowel qua visie, organisatie, bestuur, theologie en *worship*. Stap voor stap worden vrijwilligers geworven en geïnstrueerd, coördinatoren aangesteld, voorgangers gevonden en een Raad van Toezicht bemenst. Hoe meer het organogram gevuld wordt, des te makkelijker kan groei gerealiseerd worden, waarbij de platte organisatiestructuur snel schakelen en groei zeer wel mogelijk maken. Maar los van de structuurvraag kan zo'n model alleen maar aantrekkelijk zijn als de hele geest, de *spirit* van zo'n *start up* dynamisch, aansprekend en veel te beleven geeft. Alle verslagen en waarnemingen bevestigen het grote enthousiasme, betrokkenheid, dynamiek die van de M-theologie en *worship* uitgaat, die nieuwe mensen aantrekt om deelnemer te worden. Het is de combinatie van een sterke interne organisatie gekoppeld aan een intense geloofsdynamiek.

2. Wat is het effect van de opstart van Mozaiek010 op het kerkelijk landschap van Rotterdam?

Allereerst het kerkelijk landschap, wat verstaan wij daaronder? Dat is voor Rotterdam helder in kaart gebracht in wetenschappelijke rapporten (Tel je Zegeningen 2008 en LBO 2020) en dus is bekend waar de kerken zitten, wat ze doen en bij benadering hoeveel personen daar komen. Maar dit is allemaal voordat M010 zich in Rotterdam vestigde. Voor een actuele update is dit uitgebreid onderzocht door middel van vraaggesprekken met voorgangers uit Rotterdam-Noord en -Zuid en Skin. Als het gaat om migratie naar M010 is daar eigenlijk geen sprake van, want de meeste bezoekers komen uit de regio en niet uit de stad, zo blijkt uit de adresdata van de deelnemers aan M010. Maar er zijn meer effecten als alleen migratie van personen, want er zijn indringende vragen gesteld (Bijlagen 32, 33, 34 en 35) over andere terreinen, zoals A. samenwerking, B. ecologische voetafdruk, C. *experience* contra content, D. concurrentie.

A. Samenwerking: uit de antwoorden van Ies Maaswinkel (bijlagen 31 en 36), voorganger M010, blijkt dat men duidelijk op weg is om collegiale contacten te leggen en dat zal nog geruime tijd doorgaan, want M010 is nog maar een halfjaar onderweg.

B. Deze vraag werd opgeroepen door een collega-predikant in bijlage 35: de ecologische voetafdruk: de ecologische voetafdruk is een ander verhaal waar over nagedacht wordt. Het is een relevante vraag voor een regio-kerk. Ook hier is één en ander onder de aandacht van de leiding van M010 en men hoopt in de loop van het jaar met concrete stappen te komen; bewust had men Blue als locatie gekozen vanwege de bereikbaarheid met openbaar vervoer. Hierbij wordt aangetekend dat het mooie ideaal van in iedere wijk een kerk (PKN, RKK) steeds minder haalbaar wordt. De oorzaak is afname van leden en bezoek, waardoor kerken sluiten en men noodgedwongen steeds meer regiogemeenten krijgt. M010 stelt vanaf aanvang: wij zijn een regiogemeente en als zodanig gaan wij er mee om ook doordeweekse activiteiten per regio te organiseren.

C. Experience contra content: in diverse literatuur wordt megakerken makkelijk verweten dat ze volledig *experience* georiënteerd zijn en feitelijk mensen zouden ‘betoveren’ met hun shows. Met andere woorden: het is allemaal maar gelikte oppervlakkigheid en het heeft geen diepgang. Het is een makkelijk argument, want als we de dienst analyseren lijkt het veel op een doorsnee popconcert met alle *high tech* van licht en geluid en beelden. Doorvragen leerde dat dit aspect als gevaar helder in beeld is en er speciale vorming wordt gegeven om alle musici, *worship*-teams en sprekers te doordringen van het bestaan van deze gevaren en ook leren hun medium op een authentieke manier toe te passen. Is het namelijk niet authentiek, dan gebeurt hetzelfde als op popconcerten, men heeft op zeker moment door dat het een kunstje is en haakt af, de wal keert dan ten slotte het schip. M010 is alert en kijkt kritisch naar het eigen functioneren en gebruikt die kritische blik om te verbeteren.

D. Concurrentie. De klacht ‘je trekt mensen weg’ is beslist in een aantal gevallen waar. Maar daarmee is niet alles gezegd, want de klager zal zich dan moeten afvragen hoe het komt dat hij bepaalde mensen niet kan vasthouden en dat die ten slotte weggaan. Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat overstappen voor een groot gedeelte te komen door het stroperige beleid van die kerk, een onveranderlijke traditie, het gebrek aan ruimte voor nieuwe initiatieven en een taal (gesproken, muziek, beeld) die niet van deze tijd is; met andere woorden: de klager kijkt in een spiegel.

3. Is zo’n opstartende Mozaiek010 inhoudelijk en technologisch te vergelijken met de ‘moeder’ Mozaiek0318?

Daarop is het antwoord een volmondig ja. Dit blijkt uit de weergegeven grafieken en *formats*. Dit is makkelijk voor iedereen na te gaan om een *lifestream* van M0318 te volgen en de eerste dienst van M010 te bekijken. Zelf heb ik iedere maand minimaal twee diensten van M010 gevolgd en het is volledig het profiel en *format* van M0318. Het is beleid van Mozaiek dat iedere ‘kloon’ begint met het *format* van M0318. Kees Kraayenoord is benieuwd hoe in de toekomst, als differentiatie gaat optreden, het Mozaiek-dna bewaard kan blijven. Hierover wordt onder andere gedacht aan de nieuwe M-vestiging in multicultureel Amsterdam-Z.O. met een voorganger uit een andere cultuur. Vergelijk je het hele profiel van M0318 en M010 met andere evangelische megakerken, dan lijkt de strak geregisseerde Hillsong-liturgie het meest op die van Mozaiek. Op dit moment staat Mozaiek in een eigen en unieke Nederlandse ontwikkeling. Hoe dat verdergaat in de komende jaren zal moeten blijken. Onder punt B van problematisch ga ik wat dieper op deze kwestie in.

Het tweede deel van deze derde vraag was: lijkt M010 op andere evangelische megakerken in Nederland.

Het antwoord hierop heeft te maken met de analyses van de diverse megakerken in Nederland uit hoofdstuk 2. Qua profiel en *format* lijkt onder andere Hillsong op de M-kerken. Toch staat de ontwikkeling van Mozaiek op zichzelf. Het is de laatst ontstane evangelische megakerk in Nederland. Deze ontwikkeling is niet gestimuleerd door een buitenlands fenomeen; het is heel authentiek ontstaan vanuit de persoonlijke overtuiging van Kees Kraayenoord om een gemeenschap te beginnen. Wat dat betreft is de M-ontwikkeling oer-Nederlands. De Nederlandse ontwikkeling is bovendien ook nog vergeleken met wat er elders in de wereld gebeurt, hierin zijn de ontwikkelingen in de USA en Australië maatgevend. De conclusie is dat de naam ‘evangelisch’ dan wel ‘*evangelical*’ gedeeld wordt, maar de verschillen alleen maar groter zijn geworden. Amerikaanse evangelische megakerken hebben hier eigenlijk geen afdelingen of ‘dochters’. En door het trumpisme onder *evangelicals* in de USA is het begrip zo besmet geraakt, dat steeds minder mensen ermee geassocieerd willen worden. Dat leidt ertoe dat het woord ‘*evangelical*’ steeds minder te horen valt in Nederland ten faveure van het woord ‘evangelisch’. Nu de leider van Hillsong Australië zich zo in diskrediet heeft gebracht, is het de vraag wat de komende jaren over zal blijven van hun invloed. Theologisch is Mozaiek beslist anders als het grootste deel van evangelisch Nederland vanwege de gendergelijkheid en de inclusiviteit ten aanzien van LGBTQIA+-ers, waardoor deze

kerk zeer aantrekkelijk genoemd wordt, deze gendergelijkheid en inclusiviteit kunnen beslist als *unique selling point* benoemd worden.

4. De vierde onderzoeksvraag was: Heeft Mozaiek010 de potentie om ook een megakerk te worden?

Puur naar de data kijkend is dat op deze onderzoekstermijn van een halfjaar niet te zeggen. Na de piek van de eerste dienst (februari 2022) waren er de eerste maanden er ongeveer vijfhonderd bezoekers en het is licht groeiend nu naar half juni 2022 naar een zeshonderd personen en begin juli een doopdienst met duizend personen. Daarmee behoort M010 wel gelijk tot de grote evangelische/pinkstergemeenten van Rotterdam. Uiteraard bestaat er vergelijkingsmateriaal met andere M-kloons, die blijken te groeien. De verwachting is dat M010 ook zal groeien, maar dat kan eigenlijk pas goed geconstateerd worden na een jaar. Groei zal het bestuur voor een probleem stellen: blijft M010 kerken in discotheek Blue? Als lapmiddel is een derde dienst mogelijk, waardoor een bezoekersaantal tot duizend personen gerealiseerd kan worden, maar daarna begint het te knellen. Er is een kleine groep medewerkers van M010 die zich nu al over die vraag buigt. Omdat de discolocatie Blue eind juni op last van de burgemeester gesloten werd vanwege een aantal beschietingen en dus ook Mozaiek eruit moest, komt er een onverwacht en abrupt einde aan de mogelijkheid om een goede prognose te maken, uitgaande van de gekozen locatie. Een indicatie is de doopdienst op een andere locatie begin juli, waar duizend personen aanwezig waren, hieruit blijkt groeiende interesse, maar pas op een nieuwe locatie begin september kan hier meer over gezegd worden. Projecteer het aantal bezoekers en locatie op de kerkelijke kaart van Rotterdam, dan is de enige evangelische megakerk op dertig kilometer afstand in Spijkenisse. Deze heeft een multiculturele achtergrond. Die megakerk staat duidelijk ook in een hele eigen ontwikkeling.

5. Problematiek

A. Kleine gemeenten hebben kleine problemen, grote gemeenten kunnen grote problemen krijgen. Als M010 verder groeit zullen het leiderschap, coördinatoren en RvT hierop voorbereid moeten worden. Uit gesprekken blijkt dat dit herkend wordt en dat er vorming en opleidingstrajecten zijn, die gevolgd worden, het is onontkoombaar om op de kwaliteit en verdiepingstrajecten te investeren.

B. M010 wordt zoals iedere kerk gerund door vrijwilligers. Er zijn nu veel vrijwilligers door het enthousiasme van het begin en opstart, want zo iets trekt aan. Maar hoe zal dat gaan over een jaar, of als deze kerk snel gaat groeien? Hoe vind je vrijwilligers voor de diverse taken en hoe houd je ze actief? Bekend uit divers onderzoek⁹⁰ is dat vrijwilligers zich steeds korter willen inzetten, wat betekent dat voor de *scouting* van M010? Hoe selecteer je, train je, faciliteer je? Hierop is M010 bezig te anticiperen en dat moet leiden tot een concreet beleid. Interessant is de voorlichting op de introductiedagen, waar wordt benadrukt dat M010 er alleen is als men zich zelf inzet. Het gaat niet van de leiding afhangen, die dus niet alles gaat doen... zet je gaven en talenten in.

C. Macht, manipulatie en autoriteit. Wat een mens ook doet, op het moment dat iemand op een podium staat en de microfoon heeft, is er gezag, autoriteit. Daar waar dat niet onderkend wordt, kan dat leiden tot machtsmisbruik en manipulatie. Evangelisch-pinksteren is berucht vanwege allerlei vormen van manipulatie, dus hoe gaat Mozaiek hier mee om? Uit de interviews met Kees Kraayenoord en Ies Maaswinkel blijkt dat zij zich hiervan zeer bewust zijn, dat is een eerste veiligheidsklep. Daarnaast worden er ook structuren gebruikt om *accountability* te organiseren, zoals maandelijks centrale bijeenkomsten met alle sprekers uit de M-gemeenten. Ook de musici hebben eigen vormingstrajecten, waar dit bespreekbaar wordt gemaakt.

⁹⁰ Het Sociaal Cultureel Planbureau over het werven, werken en vasthouden van vrijwilligers geven een toenemende problematiek aan (2009, 2017).

D. Identiteit en onderwerping. Verschillende auteurs zien het als problematisch als het zogenoemde ‘vrije *self*’ zich onderwerpt aan een externe macht of persoon. Dit moet nader bekeken worden, want is dat zo? Dan moeten eerst de bronnen van die autoriteit benoemd worden, dat kan een voorganger zijn. Indien dat zo is (want er zijn autoritaire voorgangers in evangelische gemeenten) dan is dat duidelijk dat dit leidt tot trauma’s. (Bruijne 2009) Het is overduidelijk dat dit juist in Mozaïek wordt bestreden. Het genoemde probleem kan ook ontstaan als de aanwezigen vanaf het podium gedwongen worden om mee te doen met de *worship*: ‘ga nu staan en doe mee...’, bij M mag je meedoen en wel of niet gaan staan.

In de literatuur is de maximale onderwerping de bekering. Vanuit het liberale ‘*self*’ wordt dat als een bedreiging gezien, maar is dat zo? Uit andere literatuur en ook uit gevoerde gesprekken blijkt dat bekering juist een bevrijding van het ‘*self*’ is. De bekeerling wordt verlost en daardoor kan de persoonlijkheid helemaal zichzelf zijn; Mozaïek legt hier grote nadruk op: Mozaïek is een plek waar jij welkom bent zoals je bent. In een persoonlijk gesprek met een bekeerling bleek dat zijn huwelijk op de klippen was gelopen en het allemaal niet goed ging, een bezoek aan Mozaïek trof hem, hij kwam tot bekering, waardoor hij herstelde en ook zijn huwelijk werd gered; in dat persoonlijke gesprek waren beide partners zichtbaar gelukkig. Niemand kan of moet iemand anders dwingend bekeren, dat werkt niet. Toch zijn er bij Mozaïek bekeerlingen naast migratie. Hier ligt de uitdaging bij M010: hoe en wanneer moeten ze missionair worden in de eigen wijk Alexanderpolder?, want voor een wijk als Alexanderpolder is het aantal kerken minimaal.

E. Gaven en talenten. Een interessante vraag is hoe een groeiend M010 de ontwikkeling en toepassing van gaven en talenten gaat organiseren. Dat staat nu in de kinderschoenen. M010 zal niet kunnen ontkomen om zaken te gaan organiseren als selectie en trainingen. Het is ook onontkoombaar om in te zetten op professionalisering als M010 echt gaat groeien, en dat kan weer een spanning opleveren ten aanzien van authenticiteit en echte betrokkenheid. Zo is de huidige bandbezetting bij de *worship* minimaal, en dat is een uitdaging om te komen tot een volledige vijfmans bandbezetting en nog mooier als er af en toe een blazerssectie en strijkerssectie mee zou kunnen doen. Daarnaast liggen er uitdagingen op andere terreinen van kunstdisciplines, bijvoorbeeld dans, theater, beeldend, media. Uiteraard kan niet alles in een halfjaar op de rails gezet worden, maar dit zijn interessante vragen voor de middellange termijn.

F. Geld en middelen. Uit de afkondiging in de dienst op 22 mei bleek dat men nu op vijftig procent zit van het noodzakelijke budget om alle activiteiten volledig te kunnen uitrollen. Hier ligt een andere uitdaging of men er in slaagt dit jaar het budget sluitend te krijgen. Het antwoord hierop kan pas aan het eind van het jaar verwacht worden.

G. Toekomst. Een onverwachte breuk met de ontwikkeling kwam door de sluiting van club Blue vanwege een schietincident (bijlage 37). De kerk is nu dakloos en zoekt naar een nieuw onderkomen. Nu zouden er vanwege vakanties in de maand juli geen kerkdiensten worden gehouden, maar naar de livestream van Mozaïek318 te gaan kijken. De eigendommen van M010 zijn uit Club Blue gehaald (bijlage 37-B) en zijn opgeslagen. Ondanks de sluiting van club Blue ging een geplande doopdienst op 3 juli gewoon door; 25 personen hadden zich voor de doop door onderdompeling opgegeven, hiervoor was een dooplocatie gehuurd bij de evangelische gemeente in Oud-Beijerland, waar een duizend personen aanwezig waren. De hele sfeer ademde hoopvolle moed om verder te gaan als kerk in Rotterdam. Het laatste nieuws is dat vanaf 1 september Mozaïek010 verder gaat in een sporthal in Capelle aan de IJssel, hemelsbreed 3 km van discotheek Blue.

H. Acceptatie. In het algemeen bestaat er in kerkelijke kring discussie over het nieuwe fenomeen evangelische megakerk. De diverse argumenten zijn al benoemd en kunnen ontkracht worden, waarbij het artikel van Hans Maat interessant is (directeur van het Evangelisch Werkverband in de

PKN) die in het blad de Nieuwe Koers duidelijk stelling neemt: ‘wen er maar aan, de megakerken zullen blijven’; dit artikel is in zijn geheel bijgevoegd als bijlage 38.

Samenvattend: M010 is een bijzondere nieuwe ontwikkeling in Rotterdam, die zo interessant is, dat het verdient een paar jaar qua onderzoek en duiding te volgen. Hierbij ga ik er van uit dat het onverwachte stoppen van de bijeenkomsten door de sluiting van locatie discotheek Blue geen breuk in de ontwikkeling zal geven qua verdieping en publieke acceptatie.

Nabeschouwend: wat maakt zo’n evangelische megakerk zo aantrekkelijk? Ik vraag het mijzelf nu al maanden af. Nee, er is geen vernieuwende theologie, want dat is in evangelische zin juist traditioneel. Wel bijzonder is het standpunt ten aanzien van gender en inclusiviteit; hier is Mozaiek juist heel progressief. Zeker is dat de kerkdienst een eigentijds, krachtig en goed geregisseerd *format* is, waarbij de passie voor Jezus eraf spat. Dat deed mij denken aan de uitspraak van filosoof en mediawetenschapper Marshall McLuhan: ‘*the medium is the message*’. Een uitspraak waarmee hij duidelijk wilde maken dat het medium waarin of waarop de informatie zich presenteert, bepalend is voor de beeldvorming en bewustwording. Hij zag media als een verlenging van de zintuigen die zowel het individu als de maatschappij beïnvloedt. In dat verlengde kan gesteld worden dat kerken als M010 een volkomen eigentijds fenomeen zijn, aansluitend bij de beleving van het nu.

6. Naschrift

M010 is zodanig interessant dat ik dit de komende jaren wil volgen door ieder jaar in februari een hoofdstuk bevindingen en ontwikkeling aan deze scriptie toe te voegen. Dat zal gebeuren op de website www.neo-evangelicals.nl, waarbij het ook de bedoeling om ieder jaar een opname van een dienst in februari toe te voegen. Op deze website zijn ook de papers te vinden over andere onderwerpen die ik (LLR) tijdens de masterstudie geschreven heb.

De voorkant van deze scriptie is het mozaïek van Jezus als overwinnaar. Graag sluit ik deze masterscriptie af met een lied 'Jezus overwinnaar' van Kees Kraayenoord, dat volgens bijlage 40 overtuigend nummer één is van de top-100 evangelische liederen; het is nummer 832 uit de Opwekkingsbundel:

*Waar U verschijnt, wordt alles nieuw,
Want u bevrijdt en geeft leven.
Elke storm verstilt door de klank van uw stem.
Alles buigt voor Koning Jezus.*

*U bent de held die voor ons strijd.
U baant de weg van overwinning.
Elke vijand vlucht, ieder bolwerk valt neer.
Naam boven alle namen, hoogste Heer.*

*Refrein:
Voor eeuwig is uw heerschappij.
Uw troon staat onwankelbaar.
Ongeëvenaarde kracht
ligt in uw grote naam,
Jezus, overwinnaar.*

*De duisternis licht op door U.
De duivel is door U verslagen.
Dood, waar is je macht,
waar is je prikkel gebleven?
Jezus leeft en ik zal leven.*

*De schepping knielt in diepst ontzag.
De hemel juicht voor onze Koning.
En de machten van de hel
weten wie er regeert,
naam boven alle namen, hoogste Heer.*

Refrein 2X

Naam boven alle namen (10X)

Refrein

*Ongeëvenaarde kracht
Ligt in u grote naam,
Jezus, overwinnaar.
(U bent) Jezus, overwinnaar.
(U bent) Jezus, overwinnaar.*

Tekst & Muziek: Kees Kraayenoord/ Eline Bakker/ Reyer van Drongelen © Thankyou Music/Integrity Music Europe, met toestemming geciteerd.

Bibliografie

- Abdalati, Hammudah et al. *Encyclopedie van de wereldreligies*. Zürich: Schädé/Concord Publishing, 2006.
- Ammerman, Nancy T. "Religious Identities and Religious Institutions." *Handbook of the sociology of religion*, edited by Peter B. Clarke, 207-224. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Beekers, Daan. *Young Moslems and Christians in a secular Europe: Pursuing religious commitment in the Netherlands*. London: Bloomsbury Publishing, 2021.
- Bell, Catherine, and Jens Kreinath. "Ritual." In *The Wiley Blackwell Companion to the Study of Religion*, second edition, edited by Robert Alan Segal, and Nickolas P. Roubekas, 382-399. Oxford: Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons, 2021.
- Beyer, Peter. *Globalization and glocalization, Religion in the context of Globalization*. London: Routledge, 2013.
- Braster, J. F. A., M. A. Zwanenburg, and A. C. Zijderfeld. *Geloof in Levensstijl, Nationaal onderzoek onder de Nederlandse jeugd*. Woerden: Christen Vandaag, 1998.
- Bruijne, Otto de, Peter Pit, and Karin Timmerman. "*Ooit evangelisch*". *de achterdeur van de evangelische gemeenten*. Kampen: Kok, 2009.
- Cammaert, P. A. G., and C.A. van Berg. *Congresboek van het Christelijk Sociaal Congres*. Kampen: Kok, 1991.
- Casanova, José. "The Religious Situation in Europe." In *Secularization and the World Religions*, edited by Klaus Wiegandt, and Hans Joas. 206-228. Liverpool: University Press, 2009.
- Casanova, José. "Religious Associations, Religious Innovations and Denominational Identities in Contemporary Global Cities." In *Topographies of Faith: Religion in Urban Spaces*, edited by Irene Becci, Marian Burchardt, and José Casanova, 113-127. Leiden: Brill, 2013.
- CBS. *God in Nederland*. Den Haag: CBS, 2020.
- Chryssides, Georg D., and Ron Geaves. *The study of Religion, an introduction to key ideas and methods*. London: Bloomsbury Academic, 2014.
- Coleman, Simon. "Christianity in Western Europe." In *Lamin Sanneh and Michael J. McClymond The Wiley Blackwell Companion to World Christianity*, edited by Catherine Cornille, 488-499. Oxford: John Wiley & Sons, 2016.
- Cooper, Britney. "How Sarah got her groove back, or notes toward a black feminist theology of pleasure." *Black Theology*, Volume 16, no. 3. Routledge, Taylor & Francis Group. (2018): 195-206.
- Dam, J. van. *Geschiedenis van het Baptisme in Nederland*. Amsterdam: Unie van Baptisten, 1970.
- Dekker, G. en H. C. Stoffels. *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de Godsdienstsociologie*. Kampen: Kok, 2009.
- Despland, Michel. *Tradition. Historicizing tradition in the study of religion*. Berlin: De Gruyter, 2005.
- Dijkhuizen, Laura, and Bakker, Henk. *Typisch Evangelisch, een stroming in perspectief*. Amsterdam: Ark Media, 2017.
- Fedele, Anna, and Kim E. Knibbe. "Spirituality, the third category in a gendered triangle." In *Secular Society, Spiritual Selves? The Gendered Triangle of Religion, Secularity*

- and Spirituality*, edited by Anna Fedele and Kim E. Knibbe, 1-29. London: Routledge, 2020.
- Fukuyama, Francis. *The end of history and the last man*. New York: Simon & Schuster, 1992.
- Fukuyama, Francis. *Trust*. New York: Free Press/Simon & Schuster, 1996.
- Fukuyama, Francis. *De nieuwe mens, onze wereld na de biotechnologische revolutie*. Amsterdam: Uitgeverij Contact/Olympus, 2002.
- Fukuyama, Francis. *After the neocons, America at the crossroads*. New Haven: Yale University Press, 2006.
- Ganeri, Martin. "Christianity and Interreligious Encounters." In *The Wiley Blackwell Companion to World Christianity*, edited by Lamin O Sanneh, and Michael J. McClymond, 282-301. Oxford: John Wiley & Sons, 2016.
- Guerra, Jorge Castillo. *Tel je zegeningen. Het maatschappelijke rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan de sociale cohesie*. Nijmegen: Kaski, NIM, 2008.
- Hammer, Olav. *Tradition and Innovation*. Oxford: The Oxford handbook of the study of Religion, 2016.
- Hazenbosch, Piet. *Voor het volk om Christus wil*. Hilversum: Passage 33, Verloren, 2009.
- Heelas, Paul, and Linda Woodhead. *The Spiritual Revolution. Why religion is giving way to spirituality*. Malden: Blackwell Publishing, 2005.
- Hefner, Robert. "Religion and Modernity Worldwide." In: *The Oxford Handbook of the sociology of Religion*, 1-25. Oxford: Oxford publishing, 2011.
- Hunt, Stephan. *Handbook of Megachurches*. Leiden: Brill, 2020.
- Huntington, Samuel P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*. London: Simon & Schuster, 1997.
- Ingals, Monique M., and Amos Yong. *The Spirit of Praise: Music and Worship in Global Pentecostal-Charismatic Christianity*. Philadelphia: Penn State University Press, 2015.
- Jaspers, Alison. "Christianity." In *Major World Religions*. Edited by Lloyd Ridgeon, 178-229. London: Routledge-Curzon, 2003.
- Kaski. *Het gebruik van gebedsruimten door migrantenkerken*. Nijmegen: Kaski, 2021.
- Kennedy, James C. *Een beknopte geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Prometheus, 2017.
- Klaver, Miranda, Johan Roeland, Peter Versteeg, Hijme Stoffels, and Remco van Mulligen. "God changes people: modes of authentication in Evangelical conversion narratives." *Journal of Contemporary Religion*, Volume 32 (2017): 237-251.
- Klaver, Miranda. *This is my desire*. Proefschrift (VU). Amsterdam: VU University Press, 2011.
- Klaver, Miranda. "Media technology creating 'sermonic events'. The Hillsong Megachurch Network." In: *Cross Currents* 65 (2015): 422-433.
- Klaver, M., S. Paas, and E. Staalduinen-Sulman. *Evangelicals and sources of Authority*. Amsterdam: VU University Press, 2016.
- Klaver, Miranda. *Hillsong church, expansive pentecostalism, Media and the global city*. Cham: Springer/Palgrave, 2021.

- Klaver, Miranda, and Peter Versteeg. "Evangelicalisering als proces van religieuze verandering." In *Praktische theologie*. (2007): 169-182.
- Knott, Kim. "Walls and Other Unremarkable Boundaries in South London: Impenetrable Infrastructure or Portals of Time, Space and Cultural Difference?" In: *New Diversities* 17(2), (2015): 15-34.
- Kraayenoord, Kees. *Backstage, met vallen en opstaan Gods liefde tegemoet*. Amsterdam: Ark Media, 2017.
- Laan, C. van der, and P. N. van der Laan. *Pinksteren in beweging, vijfenzeventig jaar pinkstergeschiedenis in Nederland en Vlaanderen*. Kampen: Kok, 1982.
- Laan, C. van der, and P. N. van der Laan. *Toen de kracht Gods op mij viel, 100 jaar Pinksterbeweging*. Kampen: Kok, 2007.
- Martin, Craig. *A critical introduction to the study of religion*. London, NY: Routledge, 2017.
- Marx, Karl. *Het kapitaal*. Bussum: Unieboek, 1972. (Nederlandse vertaling van het Duitse origineel van 1867).
- Meyer, Birgit. "Recycling the Christian Past, the heritagization of Christianity and national identity in the Netherlands", in *Cultures, Citizenship, and Human Rights*, edited by Rosemarie Buikema, Antoine Buys, and Ton Robben, 64-88. London: Routledge, 2019.
- Micklethwait, John, and Adrian Woolridge. *God is back, how the global rise of faith is changing the world*. London: Penguin Group, 2009.
- Moyaert, Marianne. "Scriptural reasoning as inter-religious dialogue." In *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*, edited by Catherine Cornille, 64-86. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell, 2013.
- Mock, Leon, and Eric Ottenheijm. "Dialoog en identiteit: Leren van grensverkeer." In: *Geloven in de dialoog*, edited by Eric Ottenheijm, Leon Mock en Simon Schoon, 51-62. Amsterdam: Amphora Books, 2010.
- Oosterhuis, Gertjan. *Met pijn in het hart. Onderzoek naar de overstap van leden van gereformeerde kerken naar evangelicale kerken*. Kampen: TU, 2021.
- Poorthuis, Marcel. "Rituals in interreligious dialogue: bridge or barrier?" In: *Cambridge Scholars Publishing*, edited by Marcel Poorthuis, 97-111. Cambridge: Cambridge Publishing, (2020).
- Rakow, Katja. "The light of the world: mediating divine presence through light and sound in a contemporary megachurch." In: *Material Religion*. Volume 16, no. 1. (2020): 84-107.
- Rivière, Leen La. *Finale. Bijbelse visie op muziek*. Rotterdam: Continental Sound/Christian Artists, 1986.
- Rivière, Leen La. *Bijbelse principes voor creativiteit en kunst*. Rotterdam: Continental Sound/Christian Artists, 1987.
- Rivière, Leen La. *Lofprijzing en aanbidders, Bijbelse principes*. Rotterdam: Continental Sound/Christian Artists, 2005.
- Rivière, Leen La. *Geloof in de publieke ruimte*. Rotterdam: Continental Sound/Christian Artists, 2012.
- Rivière, Leen La. *Up-to-Date*. Rotterdam: Continental Sound/Christian Artists, 1979.

- Roeland, Johan. *Selfation. Dutch evangelical youth between subjectivation and subjection*. Amsterdam: University Press, 2009.
- Roeland, Johan, Stef Aupers, Dick Houtman, Martijn de Koning, and Ineke Noomen. "The Quest for religious purity in New Age, Evangelicalism and Islam religious reditions of Dutch youth and the Luckmann legacy." In: *Annual Review of the sociology of religion, Volume 1: Youth and Religion*. Brill, (2010): 289-306.
- Rooden, Peter van. "Oral History en het vreemde sterven van het Nederlandse christendom." In: *BMGN*, 119, afl.4. (2004): 524-551.
- Selderhuis, Herman J. *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*. Kampen: Kok, 2006.
- Spickard, James V. "Religion in Global Culture: New directions in an increasingly self-conscious World." In: *religion, globalization and culture*, edited by Lori G. Beama, and Peter Beyer, 233-252. Leiden: Brill, 2007.
- Stausberg, Michael, and Steven Engler. *The Routledge Handbook of Research Methods in The Study Of Religion*. London/NY: Routledge, 2011.
- Stephenson, Barry. *Ritual, a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Stoffels, Hijme C. (redactie): *Religieuze bewegingen in Nederland*, deel 9, feiten en visies. Amsterdam: VU, 1984.
- Stoffels, Hijme C. *Wandelen in het Licht, Waarden, geloofsovertuigingen en sociale posities van Nederlandse evangelischen*. Kampen: Kok, 1990.
- Taylor, Charles. *Varieties of Religion Today*. Cambridge, USA: Harvard, 2002.
- Tweed, Thomas A. *Religion*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Vermeer, Paul, and Peer Scheepers. "Bonding or bridging? Volunteering among the members of six thriving evangelical congregations in the Netherlands." In: *Voluntas* no. 30 (2019): 962-975.
- Verwey-Jonker Instituut: *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam* (Jessica van den Toorn, Maarten Davelaar, Ahmed Hamdi, Leyla Reches, Milan van Keulen). In samenwerking met Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van Kerken. Utrecht: Verwey-Jonker, 2020.
- Vlasblom, Marijn. *Geleefd geloof en de gemeente, een onderzoek naar de betekenis van de geloofsgemeenschap voor het alledaags geloof van evangelisch-baptistische christenen*. Amsterdam: VU/eigen uitgave, 2017.
- Volgers, Marc. *Grote gemeenten in een klein land, een onderzoek naar de groei van evangelische kerken en megakerken in Nederland*. 's Hertogenbosch: eigen uitgave, 2010.
- Wiegandt, Klaus and Hans Joas. *Secularization and the World Religions*. Liverpool: Liverpool University Press, 2009.
- Woodhead, Linda, "Real Religion and fuzzy spirituality? Taking sides in the sociology of Religion." In: *Religions of Modernity: relocating the Sacred and the Self and the Digital*, edited by Stef Aupers, and Dick Houtman, 31-48. Leiden: Brill, 2010.
- Yaakov, Ariel. "Jewish-Christian Dialogue." In: *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*, edited by Catherine Cornille, 205-223. Oxford: Wiley Blackwell, 2013.

BIJLAGEN bij de scriptie van Leen La Rivière

SCHEMA BETHEL bijlage 1

DATUM: 12 dec		LOCATIE: Bethel Rapt	BANDBEZETTING: Full Band Theaterhal	lifestream	
TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	intro met zandkunstenaar over herst	projectie	Band		
1.37	aanbiddingsleider		Band		
6.34	lied <u>praise</u> telst projectie	stage	band		hoog
6.35	welkom				
	aankondigingen + mededelingen				
	benoeming oudsten				
	gebed + voorbeden				
17.58	aanbiddingsleider neemt raadloos over		band speelt al		
	ze leesbible telst				
20.33	lied <u>praise</u>				hoog
24.31	lied <u>praise</u>				hoog
27.12	lied <u>praise</u>				hoog
32.17	lied worship (rustig)				middel
37.00	gebed				
38.09	een tiener leest een psalm 98				
39.38	spreker Jacob Folheerts <u>preche</u>				
1.15.41	gaat bidden				
1.18.19	lied neemt gelte over worship				middel
1.23.35	spreker: collecte, aankondiging kerstacties				
1.27.07	de zegening				
1.27.32	slotlied <u>praise</u>				hoog
1.32.38	tot ziens				
	Kinderen bletid in eigen zalen/diensten kerk = high-tech-theater-hal				

SCHEMA DOORBREKERS bijlage 2

DATUM: 5 dec 2011 LOCATIE: midden Doorbreekers Barneveld Groot schermen projectie
BANDBEZETTING: veldedij + worship team

TIMELOG	CONTENT		LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	welkom, gelijke lied praise	engels	full theater veld	B+S		hoog
3.49	lied worship	engels				hoog
6.57	lied praise	engels				hoog
8.14	lied worship	engels				hoog
9.50	applaus voor God					hoog
10.05	lied gezongen geleefskelidam's worship	engels				hoog
15.12	Ilona Paauwe: Bijbel tekst → gebed → soort inleiding → gebedsverzoeken/kaarten					middel
19.39	video over komende kerstvieringen Doorbreekers					hoog
20.31	visie delen (Ilona) wat paasgebeuren + daarna wat zag de heer, Nu is het de tijd. Zonen en dochters moeten opstaan. Nieuwe gebieden ingaan → nieuw jaar → bidden en vasten					laag
26.26	Jordy kroon. Over campus midden Ned. + hoe e.o.a georganiseerd. Wiedaet wat. Teams. gastwijheid					
30.31	Maarten Haagen. licht rap wat toe n.a.v. enquête over 2 diensten op zondag					
32.05	Ilona vraagt aan decht van Cambridge kerstproject					
35.22	zelen radioclip horen op seculier station Wild FM					middel
37.36	kerstpakkettenactie outreach + cursus Basic + Alpha in jan					
40.15	Ilona. Geweldig wat God doet					

DATUM: LOCATIE: BANDBEZETTING: Doorbreekers ②

TIMELOG	CONTENT		LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
40.41	lied worship door duo	engels	ja	duo		middel
44.25	spreekwoord Peter Paauwe			— musical begint		
1.11.27	soort uitnodiging, muziek op achtergrond hoe is het met...? Wees een beïnvloeding wandelen in geloof. Nu je van Jesus poven					laag
1.18.48	lied worship	engels				middel
1.21.37	Ilona doet rap wat afschuldigingen + hoe naar buiten					
1.23.08	gezegende zondag + tot ziens					

SCHEMA VEZ (Vrije Evangelisatie Zwolle) bijlage 3

DATUM: 2021 19 dec LOCATIE: VE Zwolle BANDBEZETTING: full band Hallen		LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
TIMELOG	CONTENT				
0.00	lied full band first projectie	ja	full		hoog
4.14	Cees Scholten doet welkom in <u>leghal</u> i.v.m. corona 4 kaarsen aangeken. Huissetting				laag
6.50	Best neemt over. Introductie kerst offer heeft stempelaar na overleden vrouw. Waarvoor knijp denkbaar		speelt		
11.00	De data om te lezen komen in beeld				
12.20	Gebied door Cees Scholten				
13.53	Kindervormant Babbelbox Video meerp YouTube		Full		hoog
16.09	lied werkschip team Begint met 3.12.18				middel
16.53	lied werkschip				
21.20	lied werkschip				
27.51	lied werkschip				
32.19	lied a capella <u>Engels</u>				
32.50	Cees Scholten introduceert Priscilla doet Aptaver + bidt voor haar. legeraal. Speedie voor thuis				hoog
34.12	Priscilla spreekt				middel
1.04.17	Ze gaat bidden		gaat spelen		
1.05.50	lied van toewijding werkschip <u>Engels</u>				
1.12.20	Cees Scholten. Hoe reageren. Bedacht technisch, medewerker, Priscilla. Randel. Levenswerk + offer				
1.15.00	Priscilla heeft regen				
1.15.47	lied praise				hoog
1.20.00	was een goede zondag				

SCHEMA HILLSONG bijlage 4

DATUM: 2021 LOCATIE: Hillsong Amsterdam BANDBEZETTING: Fullband Theater Amsterdam
 21 Nov 2021 16.33 Danzigerkerk

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
00.25	Welkom iedereen. 2mc's praten een lang intro, info over van alles. Terwijl 2aal vult		zacht op achtergrond		low
11.33	video clip over Amsterdam en Kerk		—		middle
12.56	Welkom worship leidster				high
	lied praise				middle
17.26	lied worship				high
22.30	lied worship				middle
29.25	lied praise				high
32.42	spreker Richard van der Kolk noemt alle gebroeders. Alle te lezen op bannerstream (banners)		zacht		middle
36.29	hij gaat bidden				
37.32	noemt praise/dankzeggingen ook te lezen bannerstream op scherm				
40.02	opmerkingen, afkondigingen, Vertalingen ga elkaar bemoeiigen				
	1 minuut wordt afgeleid op scherm				
41.10	spreker praat weer op activiteiten				
42.40	wauw vertelt over sisters united				
43.55	clip over activiteiten van deze week				
44.49	spreker over doopgelegenheden, komende zondag kondigt sprake aan				
	een jonge vrouw kondigt collecte aan gaat heel clever				

DATUM: LOCATIE: Hillsong BANDBEZETTING:

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
51.33	lied praise				high
54.53	spreker Aleksandra Malovic komt op				middle
1.27.54	" " " " spreker door		band zacht		
1.29.20	ze laat iedereen staan voor toewijding				
1.29.39	lied worship toewijdingslied		full zacht		
1.31.28	spreker neemt over doet uitnodiging tot bed komen				
	laat mensen staan voor commitment				
1.37.00	hij bidt voor ze/wet ze/laat nabidden				
1.37.41	noemt wat online te vinden is/acties				
1.39.20	bedankt sprekerster een eltpaar bidt voor kerk + online's				high
1.40.07	lied praise				
1.42.45	wauw hui's				

SCHEMA KVDN (kerk van de Nazarener) bijlage 5

DATUM: 5/2/2021 LOCATIE: Kerk van de Nazarener Vlaardingen		BANDBEZETTING: Smallband		Theaterkerk	
TIMELOG	CONTENT eerste dienst	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.50	afspelen van video clip over kerkefactiesfeer	theaterlicht op podium Telust projectie	ja		middle
1.04	welkom worshipleider		X		middle
1.30	lied worship		ja		middle
5.48	welkom en wens te naar goede dienst		X		middle
6.45	kaars aansteken		X		middle
	videoverbinding met kinderen		X		middle
	kindermoment		X		middle
9.58	lied worship		ja		middle
18.05	collectieaanbidding		X		middle
18.50	sprekerster Ank Verhoeven		X		middle
	aanbiddingen dan Areek: de Wede van God		X		middle
46.36	lied worship		ja		middle
50.01	sprekerster gebod		X		middle
	voorboden		X		middle
	stil gebod		X		middle
55.08	lied worship		ja		middle
1.01.20	lied praise		ja		high
1.05.44	sprekerster: iedereen staan Zegenbede		X		middle
1.06.33	eindlijst praise		ja		high
	Traditionele Evangelische dienst				
	Weinig flow!				

SCHEMA CLC (City Life Church) bijlage 6

DATUM: 14 nov 2012 LOCATIE: CityLife Church Den Haag BANDBEZETTING: fullband Theaterkerk

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	clips welkom over alle activiteiten		speelt		
4.31	over lied praise worship team Nd Team is multicultureel Alles projectiedans				hijf
8.53	lied praise Engel				hijf
12.28	lied worship Engel				middle
16.58	Een mc komt op komt op avondmaal dan Dat wordt met elkaar gedaan		zacht		
21.44	lied worship		full		middle
23.41	mc bidden + danken anderwogen werden geprojecteerd iedereen kan mee bidden		zacht		
25.27	andere spreker over carnavals feven over kinderfeven + over collectie + feven				
28.45	paat bidden voor feven, ventweesterschap				
29.12	Mc weer ten vrouw Eva wordt geïntroduceert, Stichtings verhalen, sociaal- maatschappelijk werk in de sexindustrie De hark helpt hen met voedselpakketten en vrijwilligers				
34.29	Filmpje over Deborah, die eruit stapt				
37.02	Mc + Eva praten over steun de slaven Bedaanlt de slaven				

DATUM: 14 nov 2012 LOCATIE: CityLife Church BANDBEZETTING: fullband Theaterkerk 2

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
38.48	spreekers Ewald de Ridder (voorzanger) komt op. Thema Wraam's God in de alles				
40.26	lijf bilt				
40.41	spreekers paat door		Erst		
1.00.14	spreekers paat door				
1.02.53	2 dames bedanken voorzanger iedereen mag floor welkom in de kerk aanbidding dienst in pasacento				
1.07.06	pastor vald komt weer op challenge, David. Geft roep				
1.08.45	sloft liet		full		middle
1.14.00	Tu nakeshow wip				

SCHEMA BAPTISTEN GEMEENTE GRONINGEN bijlage 7

DATUM: 5/1/2014		LOCATIE: Rijkstheater	BANDBEZETTING: Orkest + elect. orgel + g.	TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
					voorganger Jeanet Duif				
					musicalteam = 3 andere zangers (1 m + 2 v)				
0.00					hemaal open febeurt niet				
11.27					musical begint				
					lied trad. heeklied				
13.56					spreekster J.D. welkom + inschrijvingen + verbede				
20.23					lied trad. heeklied				
22.34					over advent, haars aan stelen				
24.17					filmplaat van hinderen met liedje				
27.03					spreekster verder over hinderen				
28.20					hinderlied				
31.15					spreekster				
32.24					lied trad. heeklied				
34.32					spreekster weer				
34.44					lied trad. heeklied				
36.47					spreekster weer, bijbellesing				
40.17					spreekster kort bij lied van de maand aan = nieuw lied (een andere uit de kerk)				
40.47					afw. 520 lied				
43.10					spreekster doet overdenking				
57.23					lied trad. heeklied				

DATUM: 11/12/2022		LOCATIE: Dapt Goringe		BANDBEZETTING:				2	
TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY				
1.02.24	Spreekster weer								
1.02.36	opening van avondmaal + Vloering								
1.12.23	aankondigingen kerkgangers kunnen onderwerpen voor feedback geven beheelen								
1.24.44	lied (kerstlied)								
1.27.09	staan + zegen								
1.27.35	lied (kerst)								
1.31.05	tot ziens								
zeer traditionele evangelie dienst									

SCHEMA DE basis (CIRKEL, Apeldoorn) bijlage 8.

DATUM: 02-02-2011 LOCATIE: De Basis Apeldoorn BANDBEZETTING: Feul theaterkerke

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	introdutie dvd: clip				
0.22	lied praise Eyzels Performance stijl		Feul B.		hijg
4.00	spreker Peter en Weerd beamt op		X		middel
6.35	videorecording petruicens; jonge vrouw Eliza		Fe		
12.15	Peter gaat verder		X		
40.32	tweede deel petruicens; jonge vrouw E		Fe		
43.16	lied worship Ned.		Feul B.		
49.59	clip claps		X		
	jonge vrouw Eliza doet gedooft		X		
52.05	groot applaus van de kerke		X		hoog
52.55	Peter sprakel verder		X		middel
1.02.10	feul		X		
1.02.19	clip		X		

SCHEMA LEVENDE STEEN bijlage 9

DATUM: 5-12-2011 LOCATIE: Levensde Steen BANDBEZETTING: full band theaterkerk

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	kerk. Geachte deel gebouwd				
2.00	Lege - aftellen				
2.00	Tekst projectie				
2.00	spot voor meekyteam van die kerk onderdelen				
2.00	afroep voorwa. We staan in de kracht van God				
3.00	lied worship team = 4 dames praise				
3.00	worship leidster verbindende tekst / oproep				
3.00	lied gaat door				
3.00	zang leidster verbindende tekst				
3.00	lied worship Engels				
4.00	refrein herhalen				
4.00	zang leidster presentatie				
4.00	lied worship Engels				
4.00	loopt over in volgende lied				
4.00	catheder wordt geplaatst Lied loopt door				
5.00	pastor Edgard Holder neemt over				
5.00	sprekt over muziek heen bedrukt + trize				
5.00	hij bidt. Iedereen spreekt met God				
5.00	zang				
5.00	sprekt weer				
5.00	zang				
1.04.57	groet elkaar, heel elkaar welkom				
1.07.10	zang				
1.07.10	noemt overledenen en geboorte				
1.11.54	zang				
1.11.54	noemt de afdelingen. We gaan kijken naar				
1.11.54	kerk nieuws Video - clip / presentatie				
1.14.06	Daar oproep voor full. Nieuw voor alle				
1.14.06	ministries o.a. op SBS6				

DATUM: 5-12-2011 LOCATIE: Levensde Steen BANDBEZETTING: full band theaterkerk

TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
1.20.15	Bedankt technisch + worship team				
1.20.50	beginnd preke				
2.07.15	sprekt nog steeds Bandkantoor				
2.07.17	Daar oproep. Jerns nodigt je uit				
2.10.44	avondmaal wordt gevierd				
2.10.23	preke door				
2.10.23	zang zacht				
2.10.23	zang worship				
2.22.25	aankomst				
2.22.25	zang zacht				
2.22.25	zang gaat door worship				
2.22.25	zegen en tot ziens				

SCHEMA MOZAIEK Veenendaal bijlage 10

DATUM:	LOCATIE:	BANDBEZETTING:	Profi level	Lifestream	
7 okt 21	Basiliek Veenendaal	Fullband			
TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
0.00	welkom zangleidster	geluid in zaal	speelt		hoog
0.05	font docht over in praise song	"	piano		hoog
5.00	gebed kees kraayenoord	"	"		gemoed
5.15	goede morgen " "	"	"		
	elkaar begroeten " "	"	"		
	iedereen welkom elke 1/2 lifestream	"	"		
	mededelingen	"	"		
10.45	Nieuw project prayerroom 24/7	"	"		
10.45	Interview kees doet het maaswinkel (10.10)	"	"		
16.12	Gebed voor M.010	"	piano		
	Zegen voor M.010	"	"		
16.15	Band valt direct in worship type song	"	band		hoog
28.10	Volgende led gelyk een back-to-back. worship	"	"		
28.45	Zangleidster bill	"	piano		
29.10	schakelt de volgende worship song	"	band		laag
34.00	slot cooldown	"	"		
	Het maaswinkel spreker pakt naadloos op een bekende begin verhaal	op speaker geluid in zaal	"		gemoed
39.00	Bijbelgedachte + nities + toepassing taal: toegankelijk, betrouwen, macht het persoonlijke je kunt voor je laten bidden	"	"		

DATUM:	LOCATIE:	BANDBEZETTING:			
17 okt	Basiliek				2
TIMELOG	CONTENT	LICHT	MUZIEK	FLOW	ENERGY
	Spreek doot uitnodiging voor persoonlijk faktoren	"	15.30 band overla		hoog
09.00	band worship song	full			
10.4.00	kees kraayenoord komt op tijdens slot zang	↓	piano		gewoon
1.04.30	kees k over loyden Evangelio nogmaals. Slot uitnodiging ten ministry team staat klaar				
	collecte digitaal				
1.09	Zegen met Bijbeltekst	iedereen staan			hoog
1.10	band valt fel in praise song		band		
1.14	Danke dat je er was welthuis (Zangleidster)				
opm.	Alle teksten werden geprojecteerd liederen en bijbelteksten				
	De kerk de Basiliek is een high-tech theater!				
	kinderen hielden in eigen ruimtes/diensten				

Bijlage 11: Schema dienst Opwekking

PC 2019 - Opwekking hoofdprogramma - draaiboek zondagmorgen 9 juni 2019

Start	Duur	Eind	Wat	Wie	Bijzonderheden
7:30:00			Ochtendbidstond in nazorgtent	Didi Companjen	
7:45:00			Bidstond in gastentent	Bestuur & Programma- afdelingen	
8:00:00	1:00:00	9:00:00	Ontbijt		
8:30:00	0:30:00	9:00:00	Opwarmen en spacing	Dansers	
8:30:00	0:30:00	9:00:00	Opbouw schilderplek	Kunst	
8:50:00		8:50:00	Aanwezig backstage	Muziekgroep	
9:00:00			Instructie stewards in koffietent	Jacques, Henk, stewards	
9:00:00	0:30:00	9:30:00	Doorloop zondagmorgen	Muziekgroep, Dansers, Kunst	
9:15:00	0:15:00	9:30:00	Ontvangst spreker in gastentent	Marijke de Jong, Liesje Boerema, Jan van der Linden, Anne - Mieke Pol	
9:30:00	0:10:00	9:40:00	Gebed in muziektent	Muziekgroep, Dansers, Ruben, Jan, Marijke, Liesje, Nazorg	
9:40:00	0:15:00	9:55:00	Voorbereiding	Muziekgroep, Dansers, Kunst	
9:55:00	0:05:00	10:00:00	Op podium	Muziekgroep	
9:55:00	0:05:00	10:00:00	Naast podium	Dansers, Kunst	
9:55:00	0:05:00	10:00:00	Que geven aan Lars, GNR, F7	Marijke de Jong en Liesje Boerema	
9:55:00	0:05:00	10:00:00	Digitale aftelklok	Lars van der Ven	
10:00:00	0:00:00	10:00:00	Zangleider zet bij 'O' het eerste lied in		
10:00:00	0:10:00	10:10:00	809 Dit is Jezus 586 Hij is Heer	Marcel Zimmer	
10:10:00	0:05:00	10:15:00	Welkom, mededelingen + introductie spreker	Jan van der Linden	Schermafbeelding
10:15:00	0:02:00	10:17:00	Oproep medewerkers	Jan van der Linden	Schermafbeelding
10:17:00	0:03:00	10:20:00	Lecturaankondiging Op weg naar vrijheid – Danielle Strickland CD 43	Jan van der Linden	Schermafbeelding
10:20:00	0:05:00	10:25:00	KOpw 241 Van A tot Z	Marcel Zimmer	
10:25:00	0:05:00	10:30:00	Aankondiging collecte	Ruben Flach	Filmpje
10:30:00	0:10:00	10:40:00	Tijdens collecte zingen nr Nieuw en 766	Marcel Zimmer	
			Hemelhoog Evt. al 766 De wind steekt op	Marcel Zimmer	
10:37:00	0:01:00	10:40:00	Que geven aan Elisa	Marijke de Jong en Liesje Boerema	
10:40:00	0:15:00	10:55:00	766 De wind steekt op 565 Geest van God - Herstel mijn eerste liefde	Marcel Zimmer	
10:55:00	0:45:00	11:40:00	Prediking in 4 delen 'Brand het vuur nog in je hart?' Prediking a: Hoop Zingen: 702 - De God die eeuwig leeft Prediking b: Openbaring 689 Spreek o Heer: couplet 1 en 3 Prediking c: Relatie 484 Ik wil altijd zijn waar U bent couplet 1 en refrein OF 737 Aan uw tafel couplet 1 en 2 Prediking d: Vervulling	Ruben Flach, Marcel & Lydia Zimmer, Martina Tak	
11:35:00	0:05:00	11:40:00	Que geven aan Daniel	Marijke de Jong en Liesje Boerema	
11:40:00	0:10:00	11:50:00	Uitnodiging	Ruben Flach	
11:40:00	0:10:00	11:50:00	548 De muziek vervaagt 633 Agnus Dei	Marcel Zimmer	
11:50:00	0:03:00	11:53:00	Afsluiting en evt. slotlied	Jan van der Linden	
11:53:00	0:05:00	11:58:00	404 Laat de vlam weer branden	Marcel Zimmer	
11:58:00			Einde dienst		

Totaal
10 min

Bijlage 12:

Van 1974-2000 had onze organisatie de gospelgroep Discipel op de weg, die ieder jaar van oktober – juni optredens gaf in het hele land. De relevantie: regelmatig ging Leen La Rivière mee en kreeg zo alle liturgieën mee die usance waren in pinkstergemeenten, evangelische gemeenten, protestantse kerken, katholieke parochies, enzovoort. Zo werden de meeste pinkstergemeenten van Nederland bezocht. Van alle concerten en kerkdienst werden verslagen geschreven in een logboek. Die logboeken zijn een interessante bron van informatie.

Bijlage 12: De Discipel bus

Bijlage 13: Observaties bij Protestantse kerken

Van 2013 – 2015 maakte Leen La Rivière een serie van een dikke 50 TV documentaires over gebedshuizen in Rotterdam in opdracht van de stad. Dit werd uitgezonden via de kabel onder het motto: gebedshuis van de week. Alle uitzendingen zijn nog steeds te zien op www.station-R.nl zo werden er 16 verschillende protestantse kerken (PKN) bezocht; om iedere uitzending mogelijk te maken waren we een week in zo'n kerk aanwezig. Zo werden er ook 11 traditionele pinkster- en evangelische gemeenten bezocht, maar ook 4 RK parochies, de orthodoxe kerk, een tempel, een synagoge en een aantal moskeeën. De relevantie is dat Leen en team een week aanwezig was in zo'n geloofsgemeenschap en uit de eerste hand ook alle liturgieën meemaakte. Dit is het openingsbeeld van de website; klik erop en je komt bij de documentaires.

Bijlage 14: de diverse liturgieën uitgewerkt:

Megakerken:

- welkom
- een praise lied, up-tempo, high energy
- nog een praise lied
- eventueel welkom plus afkondigingen, instrumentale muziek speelt door
- en dan een paar worshipliederen (deze zijn wat rustiger)
- voor de preek: altijd een wat rustiger worship lied
- preek, half uur maximaal 45 minuten
- challenge (tijdens challenge instrumentale muziek)
- één of twee praise liederen
- zegen (instrumentale muziek speelt door)
- nog een praisesong

Protestantse kerk (x=een aantal seconden pauze):

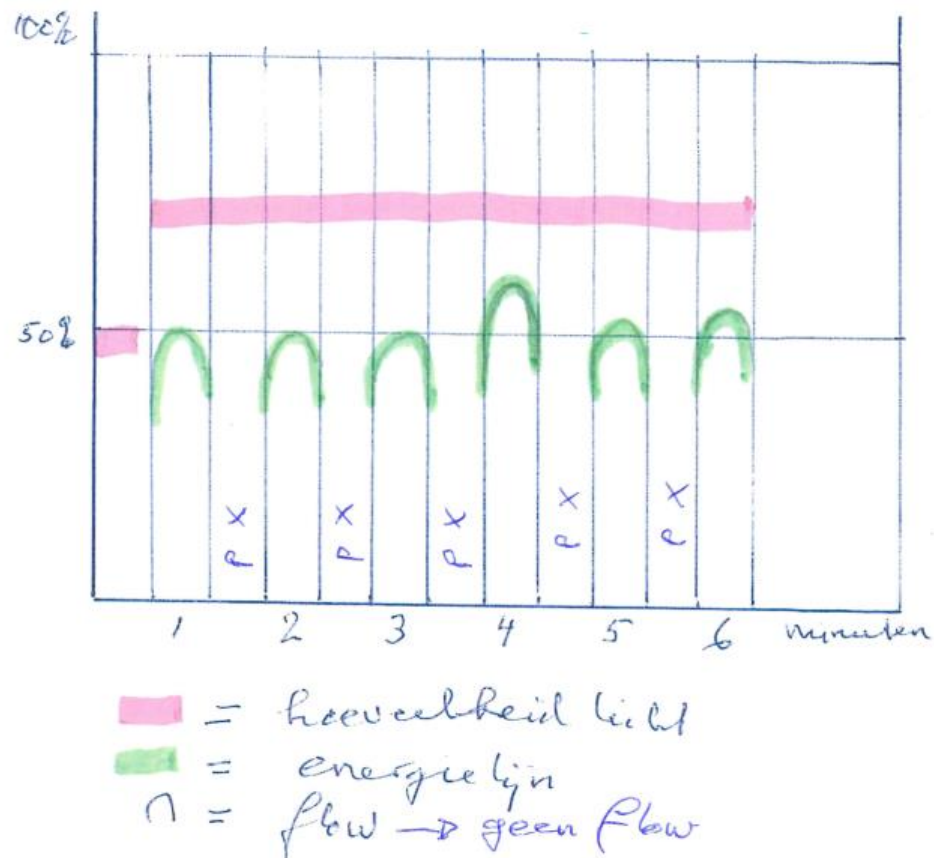
- welkom
- stil gebed (staande), plus gebed predikant
- bemoediging en groet (staande)
- x
- zingen een psalm (staande) met orgelbegeleiding, daarna zitten
- x
- kindermoment en zingen kinderlied (met bandbegeleiding)
- x
- Gods richtlijnen, een korte tekst gelezen door de predikant
- x
- gebed
- x
- lezing uit de Bijbel. Dit bijbel gedeelte dient als set up voor de preek. Deze lezing doet iemand uit de gemeente.
- x
- zingen van een gezang met orgelbegeleiding
- x
- preek door de predikant
- x
- zingen een antwoord, meestal een evangelisch lied uit Opwekking, met bandbegeleiding
- x
- gebed door de predikant, stil gebed voor iedereen, dan gezamenlijk afsluiten met het Onze Vader
- x
- collecte
- x
- zingen een slot lied (psalm of gezang), staande, met orgelbegeleiding
- zegen, uitgesproken door predikant, gemeente antwoord met gezongen Amen, alles staande
- afsluitend orgelspel, men gaat koffiedrinken/bijpraten/naar

Gewone evangelische gemeente

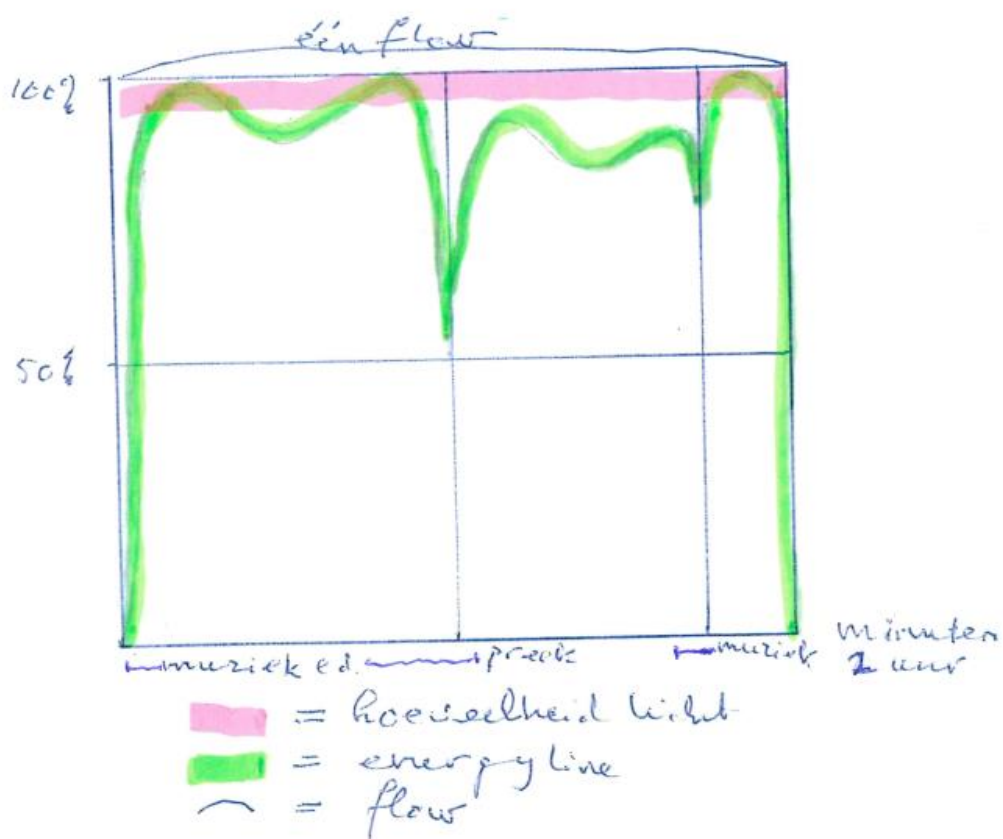
- (p=een korte gesproken overbruggende tekst door zangleider/ster; er is dan geen muziek
- welkom + gebed
- praise song
- P
- worship song
- P
- worship song
- P
- worship song
- P
- gebeden (gemeenteleden kunnen luid bidden/ (aan)biddingsmoment)
- worship song
- bijbellezing -preek
- P
- worshipsong
- collecte aankondiging, collecte, collectelied
- slotlied
- zegen

Bijlage 15: traditionele eredienst: gefragmenteerd, na iedere activiteit is er een korte pauze (p).

Bijlage 15 het ideale format van een evangelische megakerk: flow en high energy.

Bijlage 16

ODU (pinkstergemeenten)

Bijbelgebruik:

Voorliefde voor vertaling 1951

Nadruk op het 'Woord'

persoon

Karakter dienst

Rustig voortkabbellend

Taalgebruik

Afstandelijk

Gij/u

Top-down (voorganger is hoger)

Vaak vermanend

Exclusief (je hoort er alleen bij
als Jezus je persoonlijke Verlosser is)

God als oordeel

Preek heeft veel bijbelverzen

Vaak doctrine gerelateerd

Preek duurt 45 minuten

Muziek instrumenten

Piano

Soms met hammondorgel

Soms gitaar

Zangleider/ster

Muziekliteratuur

Bundel Johannes de Heer(1904)

Bundel Glorieklokken(1962)

Het oudere deel van Opwekking

Na nr.500 worden de liederen 'ongeestelijker'

Eschatologisch

Jezus komt spoedig

Invloed boeken van Hal Lindsay/dreiging

Israël is teken aan de wand(1948,1967)

Antichrist is de paus, of communisme

Heb je zekerheid over het hiernamaals

Gebruik van technologie

Tegenwoordig een website

Gebruik van een enkele microfoon

Wat simpele geluidszuilen

Materiële religie (gebouw)

Zaaltjes van ca.250-400 personen

MEGA (evangelische gemeenten)

Bijbelgebruik:

NBV

Woord is middel tot persoonlijke ontwikkeling,
dus ook om lichaam en geest van die

Karakter dienst

high energy

Experience

Performance georiënteerd

Grote dynamiek

Taalgebruik

dichtbij

je/jij/wij

gelijkwaardig niveau

bemoedigend

inclusief (dankzij Gods genade hoor je
er altijd bij)

Jezus als vriend

Preek een enkel bijbelvers

richting meer authenticiteit

Preek ca. een half uur

Muziek instrumenten

full band

soms met extra blazers

soms zelfs strijkers

worshipteam

muziekliteratuur

Opwekking

aanvulling praise & worship wereldwijd

ook eigen composities

Eschatologisch

Jezus zal komen

dreiging van big brother

Israël minder toonaangevend

Antichrist is global network, of AI (arti-
ficial Intelligence), the great reset

Leven gaat ook om hier en nu

Gebruik van technologie

hebben een flitsende website

Volledig professioneel P.A.systeem en

Lichtstelsel als in een theater

Materiële religie (gebouw)

high tech theaterzalen of hallen

Matige verlichting (TL)	excellent uitgelicht en ingedeeld
Kleuren: veel bruin	kleuren van theaters
Stoelen/interieur jaren 60/70	Artwork door professionals
<i>Visie op politiek/middenveld</i>	<i>visie op politiek/middenveld</i>
Houd je verre van de wereld,	de wereld is van God
Politiek is vijand	steun de Christen Unie (eventueel CDA)
Vakbeweging is een bedreiging	lidmaatschap van CNV of RMU kan
Lid van de EO (als correctie op liberale NCRV)	Lid van EO, kijkt naar Family7 en luistert naar Groot Nieuws Radio
Kinderen gingen/gaan naar een Christelijke school (met de Bijbel)	kinderen gaan naar evangelische school
Nadruk op de eigen gemeente en institutie	Nadruk op gemeenschap, en daarin het Individu en ieders persoonlijke
ontwikkeling	
<i>Leiderschap/bestuur</i>	<i>Leiderschap/bestuur</i>
Pioniers mentaliteit. Pionier is de baas	team als leiderschap, soms ook een RVT
Oudsten ondergeschikt aan voorganger	in leiderschapsteam gelijkwaardigheid:
Vrouwen niet als oudste	vrouwen gelijkwaardig in leiderschapsteam
Wel ruimte voor een vrouw met een gave, Of roeping of speciaal talent(kinderwerk)	Het gaat altijd om gaven en talenten niet om man/vrouw
Nadruk op autoriteit	het gaat om lid als individu en diens keuzes
en	
	ontwikkeling

Bijlage 17

Op deze lijst van bijlage 16 is commentaar gevraagd van twee deskundigen welke de evangelische wereld als geen ander kennen: *Jan Wolsheimer* (JW), de directeur van Missie Nederland (de fusie koepel van de Evangelische Alliantie en de Evangelische Zendingsalliantie) en *Joop Gankema* (JG), voormalig directeur van Opwekking:

Bijbelgebruik:

JG: OUD: Er is niet altijd een specifieke vertaling dominant geweest De NBV werd vaak gebruik, maar ook werd er vaak terug gegrepen naar de 51

JW: Ja, die ontwikkeling is herkenbaar. Geloven is holistische dan louter ‘de Bijbel zegt’. Oud evangelisch had nogal eens de neiging om het Woord te gebruiken los van de gelovige. NBG 51 was in die dagen natuurlijk ook de enige vertaling die breed werd gebruikt. Vandaag de dag zijn er veel meer opties. Als theoloog juich ik dat toe, het zijn per slot van rekening “maar” vertalingen.

Karakter van dienst:

JG: OUD: De samenkomsten waren vanaf het begin dynamisch en erg gericht op evangelisatie

JW: De connectiviteit via internet (global village) heeft ervoor gezorgd dat we veel sneller worden beïnvloed door andere tradities. Niet alles past bij onze cultuur. Jongeren slaan wel aan op de MEGA variant. Ik vind verandering in beginsel geen enkel probleem. Als het maar leidt tot diepere navolging van Christus

Taalgebruik:

JG: De MEGA kolom is voor Opwekking de realiteit geweest en is nu nog zo. DE preektijd bleef 45 min

JW: Ja we zijn opgeschoven in de tijd, dus ook het taalveld is ingrijpend veranderd. Evangelische kerken staan daardoor steeds dicht bij de cultuur en kunnen door het taalveld makkelijker een brug slaan dan andere tradities. Je scheiding tussen exclusief en inclusief vind ik wat te scherp. In de misbiologie is veel veranderd - van het in/out denken naar zwerm denken. Dat past bij ontwikkelingen in de cultuur. Van belijdenis naar leven. Daarnaast vind ik het een zegen dat de themapreken heel wat minder zijn geworden. Gebruik weinig tekst en haal er slechts andere teksten bij als deze het punt versterken. De thematisch vorm met een diarree (sorry, term uit mijn theologische opleiding) aan Bijbelteksten leverde vaak hele beroerde theologie op. De eerste generatie evangelicals zaten erg op gedrag, net als de traditionele kerken. Een flink aantal van die voorgangers heeft de eindstreep niet gehaald (ik ken er verschillende) omdat de authenticiteit ontbrak. Daardoor werd het vooral buitenkant en gewenst gedrag. Hedendaagse voorgangers durven kwetsbaar en echt te zijn.

Muziek:

JG: voor Opwekking, ook hier is de MEGA kolom van toepassing

JW: Deze is herkenbaar, de redenen daarvoor schetste ik al eerder

Muziekliteratuur:

JG: Vanaf het begin werd er al veel gebruik gemaakt van liederen vanuit met name de Engelstalige wereld. Veel vanuit de zuidelijke Baptisten en later veel uit Engeland, maar veel gewone evangelische pinkstergemeenten zingen uit het oude deel van Opwekking, de laatste worden te modern.

JW: MEGA heeft meer ruimte voor een breder scala aan liederen. Theologisch is dat soms wel een dingetje. Gevoelsmatig veel meer antropocentrisch dan in mijn jeugd.

Eschatologisch:

JG: In de omschrijving in beide kolommen kan ik niet Opwekking herkennen

JW: Logische ontwikkeling. Oud evangelisch zat kort op de Tweede Wereldoorlog, Koude Oorlog en nucleaire dreiging. Dat kleurt je eschatologie. Ook de vorming van de staat Israël was bijzonder en werd heel sterk geduid als Gods werk. Inmiddels zien we ook dat het recht wat hoort bij dat volk ook met voeten wordt getreden richting de Palestijnen. Een deel van de mega's zijn daardoor minder uitgesproken. Het wordt tijd dat de evangelische beweging wat volwassener wordt als het gaat om de eschatologie. Veel te veel focus op het kwaad (antichrist) en veel minder op de eigenlijke bedoeling van bijv. de Openbaring, namelijk hoop geven in een donkere tijd. De tijd is ook anders: we gaan een nieuwe technologische revolutie ervaren die erg spannend is, geen wonder dat de Paus heeft plaatsgemaakt voor AI. Ik ben erg blij dat de encyclieken van de Paus door veel evangelische leiders worden gelezen en gewaardeerd. De evangelische beweging was natuurlijk een reactie beweging, dan ga je je afzetten tegen alles wat anders is. Normaal pubergedrag, nu tijd voor volwassen gedrag en ook in de andere tradities waarde leren zien.

Gebruik van technologie:

JG: Mee eens

JW: Ja, meer geld, meer mogelijkheden.

Materiële religie:

JG: Mee eens

JW: Dit geldt aan de MEGA kant maar voor een zeer beperkt aantal kerken. De gemeentegroei beweging van de 90's is echt voorbij. Enkele grote regiogemeenten hebben nog succes maar ik vraag me af voor hoelang? Een event is prachtig, maar niet elke week. Sleutelwoorden zijn participatie, verbinding en echtheid. De kleine zaaltjes komen terug, naast enkele (mega)theaterkerken.

Visie op politiek/middenveld:

JG: Ik denk dat beide kolommen te zwaar zijn aangedikt

JW: Herkenbaar. Het vijanddenken (de wereld en de kerk) was weinig vruchtbaar. Christenen hebben geleerd dat we kennelijk nog wel een tijdje op aarde blijven i.t.t. het escapisme van Hal Lindsey. Dan kun je beter diepe in de kerktraditie kijken en ontdekken dat God overal is. RKK, Oosters-orthodoxe theologie helpt daarbij. GNR is een hit en bereikt een zeer brede waaier van gelovigen, Family 7 een veel kleinere groep. Is nog echt ouderwets evangelisch in aanpak.

Leiderschap/bestuur:

JG: In grote lijnen mee eens

JW: Meer gedeeld leiderschap, dat zie ik ook. Dat is een goede zaak om meer balans te krijgen in de kerk. De kerk is geen soloproject van een 'begeestigde' CEO, maar een lichaam waar oudsten gezamenlijk verantwoording dragen. Het oude model heeft best veel schade aangericht doordat wildgroei niet op natuurlijke wijze werd beteugeld. Ook de ruimte voor vrouwen vind ik theologisch een juiste keuze. Toen ik voorganger was werd ik met Jan aangesproken. Soms was dat iets te nabij, maar ik ken ook kerken in Nederland waar ik pastor Jan zou heten. Het aardige is dat juist buiten de kerk er veel waardering is voor het ambt - meer dan binnen de kerk. Ik werkte twee jaar als pionier in Amsterdam-Oost en de mensen daar (niet kerkelijk!) gaven mij de naam buurtdominee.

De Pinksterconferentie van Opwekking: de sing-in

Opwekking 2022

Bijlage 18: Artikel maart 2022, Opwekking: nr.673, maart 2022, dit is de eerste keer dat deze centrale spreekbuis van de evangelische pinksterbeweging een artikel publiceerde over de

gelijkwaardigheid van de vrouw ten aanzien van alle ambten: een *gamechanger* en dus bijzonder relevant.

Opwekking nr. 673
maart 2022

ODE AAN DE STERKE VROUW

MAARTJE DEKENS

Op 8 maart is het Internationale Vrouwendag. Koning Lemuel schreef al duizenden jaren geleden zijn prachtige ode aan de sterke vrouw.

24

In Spreuken 31 staat het bekende loflied op de sterke vrouw, in het Hebreeuws: 'eshet chayil'. Een gedicht dat koning Lemuel schreef over een vrouw, vol wijsheid, met invloed en aandacht voor anderen. Een bijzondere vrouw, die niet alleen veel betekenis had voor de eerste lezers van het Bijbelboek Spreuken, maar die ook ons mag inspireren.

Koning Lemuel begint zijn gedicht met een vraag: "wie zal haar vinden?!" Het klinkt bijna retorisch. Wie is deze vrouw die meer waard is dan edelstenen, de vrouw die haar echtgenoot verspoed en aanzien geeft?

ESHET CHAYIL

In het Hebreeuws staat hier: eshet chayil. Twee woorden die in het Nederlands vaak wat flets werden vertaald als 'degelijke huisvrouw' of 'deugdelijke vrouw', maar die in het Engels al wat meer kleur krijgen in het 'woman of valor': een vrouw van kracht.

'ESHET CHAYIL' IS IN HET NEDERLANDS VAAK WAT FLETS VERTAALD ALS 'DEGELIJKE HUISVROUW'

Allereerst het woord eshet, dat komt van de stam van het Hebreeuwse woord ishah wat vrouw betekent. Het tweede woord, chayil, is rijk aan betekenis. Want hier ontvouwt zich een prachtige gelaagdheid. Het kan gaan over rijkdom, competenties, overwinning, moed, dapperheid en macht. Maar het ademt ook iets van militaire kracht, doordat het zo dicht aanligt tegen het Hebreeuwse 'chayal', dat 'soldaat' betekent.

Deze vrouw is een moedige strijder. Daarbij zegt chayil in deze context niet zozeer iets over haar fysieke kracht, maar veel over haar hart, overtuiging en karakter.

HAAR HANDEN STREKKEN ZICH UIT

De opbouw van het gedicht in Spreuken 31 is vrij gemakkelijk te ontdekken: de 21 verzen kun je in vier stukken verdelen. De eerste twee en de laatste twee verzen vertellen iets over de waarde van deze vrouw: in de eerste twee verzen wordt haar waarde voor haar man genoemd; die gaat boven robijnen uit, hij vertrouwt haar volledig en hij leunt op haar. En in de laatste twee verzen wordt ze geprezen door de buitenwacht, de mensen in de poorten.

Maar het spannendste deel bevindt zich in het midden. De verzen 13-27 zeggen namelijk iets over haar activiteiten. Allereerst in haar huis of landgoed. Uit de tekst maken we op dat ze ondernemer is, ze verwerft akkers, maar is ook leider en draagt zorg voor haar gezin en haar dienstmeisjes. Ze kookt, wast, maakt kleding en dekens.

Maar let op de draai die de dichter maakt in het midden van dit gedicht. Waar in vers 19 staat dat ze haar handen uitstrekt naar haar spinnewiel en weefspoel, strekt ze diezelfde handen in vers 20 uit naar buiten. Ze strekt zich uit naar de armen, behoeftigen en de ellendigen. Ze heeft niet alleen oog voor haar huis en akker, maar ook voor haar omgeving.

Een tweeluik als het ware, waarin de dichter twee helften naast, maar ook tegenover elkaar plaatst. Heel typerend voor de Hebreeuwse poëzie, omdat het nadruk legt op haar werk voor haar gezin én haar sociale activiteiten. De spil in vers 19 draait als het ware de focus van binnen naar buiten.

Naast deze bijzondere symmetrie is de tekst ook opgebouwd als acrostichon: net als ons Wilhelmus begint elk van de verzen met een letter van het Hebreeuwse alfabet. Van A tot Z, of in het Hebreeuws: van Aleph tot Tav. Een toonbeeld van perfectie en volmaaktheid.

ZE IS STERK

Deze vrouw is sterk, sociaal en bekleed met kracht en glorie. In de geschiedenis hebben veel Bijbeluitleggers en theologen zich afgevraagd over wie dit nou gaat. Over wie schreef Lemuel? En wie had zijn moeder in gedachten toen zij haar zoon raad gaf? Sommige theologen zagen in deze eshet chayil de Thora, de wet, of de Shekinah, de aanwezigheid van de glorie en grootheid van God. Maar ook zag men in de beschrijving van eshet chayil de ziel, de wijsheid of de kerk en gemeente van Christus.

TEGENWOORDIG ZIJN THEOLOGEN HET EROVER EENS DAT HET OVER EEN ECHTE VROUW GAAT

Tegenwoordig zijn theologen het erover eens dat het over een echte vrouw gaat. Tegelijkertijd vormt het beeld van de sterke vrouw ook een mooie parallel naar Spreuken 9. Hierin stelt de dichter twee vrouwen tegenover elkaar: Vrouwe Wijsheid en Vrouwe Dwaasheid. Vrouwe Wijsheid geeft leven, vreest de Heer, zorgt voor haar dienstmeisjes en geeft te eten, iets wat ook klinkt in Spreuken 31. Maar Vrouwe Dwaasheid is onrustig, dom en onverstandig en lokt voorbijgangers op de weg die naar de dood leidt, het leven waar God niet is. Door dit contrast ontvouwt zich in het Bijbelboek iets van de wijsheid die altijd hand in hand gaat met het vrezen van God. *Het begin van wijsheid is ontzag voor God* (Spreuken 1:7).

ZE IS BIJZONDER

Het is opvallend dat de woorden eshet chayil maar drie keer voorkomen in het Oude Testament, want er lopen immers eindeloos veel vrouwen door de Bijbelverhalen die ook wijs en verstandig waren en vol ontzag voor God. Maar de enige vrouw die

- naast Spreuken 12:3 en Spreuken 31 - als eshet chayil wordt aangeduid, is Ruth. In de woorden die Boaz over haar spreekt, wanneer zij in de nacht bij hem komt en hem vraagt om als losser op te treden: *daarom dochter, ik zal doen wat je van mij vraagt; iedereen immers weet dat je een bijzondere vrouw bent* (Ruth 3:11 NBV).

Hierin proeven we iets van het karakter van deze vrouw: ze is krachtig, loyaal en leeft naar Gods wet. Het leven van Ruth opent de toekomst van Gods volk, doordat uit het huwelijk van Boaz en Ruth veel later koning David - en in die geslachtslijn uiteindelijk ook Christus - wordt geboren (Mattheüs 1:5).

ESHET CHAYIL VOOR NU

In de kerk wordt de tekst in Spreuken 31 vaak gelezen op moederdag, als tekst om vrouwen te eren die voor hun kinderen zorgen, het thuisfront draaiende houden en die ook in sociaal opzicht hun handen uit de mouwen steken. Maar als je dieper kijkt dan zie je dat het bij eshet chayil niet zozeer iets is wat deze vrouw dóet, maar veel meer hoe ze ís. Eshet chayil zegt iets over haar identiteit. Een goddelijke stem spreekt hier over vrouwen en hun diepe waarde.

Het zegt iets over vrouwen die gaan staan op de positie die ze hebben, waar dan ook. Of je nu thuis voor je kinderen zorgt, als mantelzorger voor je ouders of burens zorgt, een bedrijf of organisatie leidt, spreekt, schrijft of biddend om mensen heen staat. Als je leeft wie je bent dan sta je gewoon op je eigen plek.

Al in de kerk van de eerste eeuwen hadden vrouwen een bediening en lezen we dat ze als leider, apostel, kerkplanter en investeerder in het missionaire werk van Jezus actief waren. Samen, in de gemeente, als bouwers van het koninkrijk, volwaardig en dienend op de plek die God hun gaf in de kracht van de Heilige Geest. Iets waarover Joël al profeteerde: de Geest zal worden uitgestort op alle mensen, oude en jonge

mensen, mannen en vrouwen (Joël 2:28). Die lijn kunnen we doortrekken naar vandaag. En hoewel we als hedendaagse vrouwen misschien niet per se in de nacht opstaan om ons gezin te eten te geven (vers 15), akkers te kopen (vers 16), wijngaarden te planten of kleding te naaien (vers 19) – uiteindelijk hebben ook wij onze taken en verantwoordelijkheden.

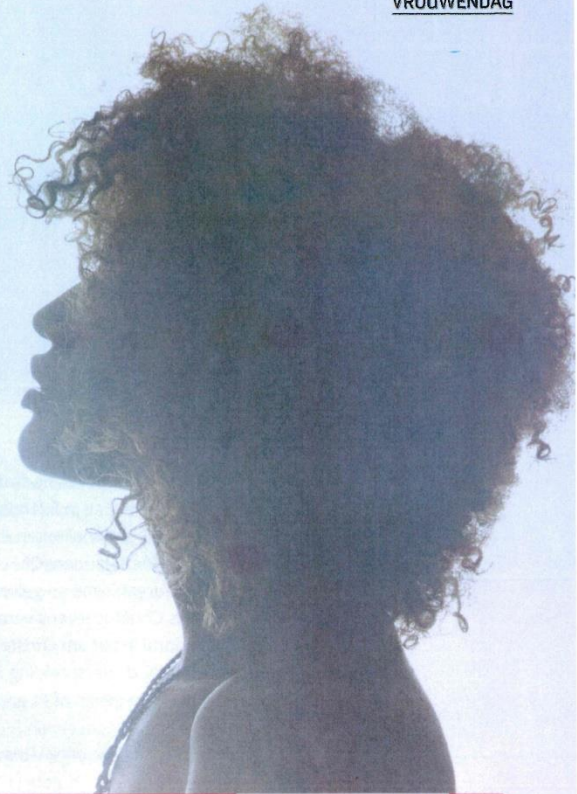
Er kan veel op je afkomen en alles wat je moet doen kan aanvoelen als een puzzel met veel te veel puzzelstukjes. Voor mij wel tenminste. Ik heb net als de vrouw in Spreuken 31 verschillende rollen. Ik ben echtgenote, moeder, werk als teamleider bij Opwekking, doe daarnaast een deeltijdstudie, zit in een bestuur, sluit aan bij de bidstonden van mijn gemeente en wordt daarnaast steeds vaker gevraagd om ergens te spreken of aan mee te schrijven.

Het kan soms aanvoelen als een grote berg. En wanneer koning Lemuel schrijft dat de lamp van eshet chayil in de nacht niet dooft (vers 18), moet ik eerlijk bekennen dat mijn lampje vaak wel dooft.

GEKLEED IN DE KRACHT VAN GOD

Maar dan geeft de dichter een inkijkje hoe deze vrouw haar planning op orde houdt, haar berg werk verzet en ze tot zegen is van haar gezin en omgeving. Want, schrijft koning Lemuel: *kracht en glorie zijn haar kleding*. Ze kleedt zich in de kracht van God. En ik geloof dat daar de sleutel ligt die de dichter van het boek Spreuken ons wil aanreiken in deze tijd.

Ware wijsheid ligt in het ontzag voor de Heer. En een vrouw die ontzag heeft voor de Heer zal worden geprezen (vers 30). Want in het licht van zijn aangezicht, aan de voeten van de Koning, daar ontvangt de zwakke nieuwe kracht, daar worden je handen weer sterk, daar ontvang je shalom, daar krijgt de strijder haar wapens, daar maakt Hij de krijger in je wakker, daar heeft je waarde geen getal. Je hoort alleen nog maar de stem die je diep vanbinnen overtuigt: "Kom maar. Je bent waardevol, eshet chayil." •

INTERNATIONALE VROUWENDAG

Op 8 maart is het Internationale Vrouwendag. Een dag die in het teken staat van gelijkwaardigheid, solidariteit en vrouwenrechten. Hoewel Internationale Vrouwendag ook in Nederland al 110 jaar gevierd wordt, is er nog veel werk te doen. "Als Opwekking geloven we, ook naar aanleiding van de belofte van de uitstorting van de Heilige Geest, dat God door iedereen heen werkt en dat vrouwen een volwaardige plek hebben in het plan van God met zijn gemeente. Met gaven en bedieningen en door hun plek in te nemen in de gemeente en in de maatschappij," zegt Ruben Flach.

Of met de woorden van Danielle Strickland, spreekster tijdens de Pinksterconferentie 2018: "De kerk kan het zich niet veroorloven om de helft van het leger thuis te laten."

OVER MOZAIEK

MOZAIEK0318

VOORGANGERSTEAM

Martha Jansen van Rensburg, Kees Kraayenoord, Johan Ravesloot en Nelinda Troost.

RAAD VAN OPZIEIERS

Jop en Ellen Douma, Mariska Gerritsen, Herman Heres, Petri Stalenhoef en Freek Twilt.

POST- EN BEZOEKADRES

Moziek Centrum, Storkstraat 33, 3905 KX Veenendaal.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek0318.nl | 0318-734900 (dinsdag t/m vrijdag) • www.mozaiek0318.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in De Basiliek, Wiltonstraat 56 in Veenendaal.

MOZAIEK033

VOORGANGERSTEAM

Arjen ten Brinke en Emiel Hop.

RAAD VAN OPZIEIERS

Jaap de Graaf, Joost Westerink, Larisa van Ginkel en Eddy van den Berg.

POSTADRES

Drie Morgenland 9, 3863 ZG Nijkerk.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek033.nl | 033-3038800 (di en vrij-morgen) • www.mozaiek033.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in Sporthal Corlaer, Henri Nouwenstraat 4 in Nijkerk.

MOZAIEK055

VOORGANGERSTEAM

Joël Treuren en Job Vink.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek055.nl • www.mozaiek055.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in het Stichting DAP-gebouw, Schorpioenstraat 6 in Apeldoorn.

MOZAIEK071

VOORGANGERSTEAM

Jarno Zange en Martijn Rutgers.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek071.nl • www.mozaiek071.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in Kruispunt, Schoolstraat 2 in Voorschoten.

MOZAIEK010

VOORGANGERSTEAM

Jan-Willem Bosman, Ies Maaswinkel en Eline van de Woestijne.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek010.nl

www.mozaiek010.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in Club Blu, Prins Alexanderlaan 37 in Rotterdam.

MOZAIEK020

VOORGANGERSTEAM

Joël Boertjens en vacant

INTERIM LEIDERSCHAPSTEAM (ILT)*

Ari Boersma, Dwight en Althea Braam, Asger Frederiks, Benjamin en Teri van Essen, Sydney & Ruth Blom, Joël en Marjoke Boertjens.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek020.nl

www.mozaiek020.nl

SAMENKOMSTEN

Wekelijks op zondag in CSB Amsterdam, De Cuserstraat 3 in Amsterdam.

MOZAIEK0548

INTERIM LEIDERSCHAPSTEAM (ILT)*

Arno en Joke Hofman, Ruben en Sanne ter Harmsel, Herman en Anneke Prinsen, Wim en Marije Breukink.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek0548.nl

www.mozaiek0548.nl

MOZAIEK0521

INTERIM LEIDERSCHAPSTEAM (ILT)*

Jaco Bos, Marjke Bos, Karsten en Adrienne Rook, Diederik Stoorvogel en Peter van der Mark.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek0521.nl

www.mozaiek0521.nl

MOZAIEK036

INTERIM LEIDERSCHAPSTEAM (ILT)*

Hans Bennis, Tonneke Bijker, Annemarie ten Brinke, Danielle en Jonathan van Es, Frank en Linda Terlouw en Eudie Winia.

CONTACTGEGEVENS

contact@mozaiek036.nl • www.mozaiek036.nl

Iedere zondag is er een online kidsdienst met Ollie en Sophie om 9.00 uur en een livestreamdienst vanuit Mozaiek0318 om 11.00 uur. Actuele informatie over onze diensten en het bijwonen daarvan is te vinden op onze websites.

* Startende Mozaiek gemeentes hebben een interim leiderschapsteam (ILT) totdat er minimaal twee voorgangers zijn benoemd.

Visie maakt Mozaiek aantrekkelijk

De evangelische gemeente Mozaiek groeit explosief. Steeds meer mensen weten de digitale weg te vinden naar de zondagse livestreams. Ook worden nieuwe gemeenten door het land geopend, waarbij nieuwe leiders worden aangesteld.

► VEENENDAAL

'Wat is het met al die voorgangers die overstappen naar Mozaiek?', klinkt het op Twitter. Wat maakt deze gemeente populair onder voorgangers? Zijn het de volle zalen? Het platform? De muziek? De visie? Of een combinatie? Vreemd is het niet dat Mozaiek drie voorgangers achter elkaar heeft aangenomen. Komende periode zullen er nog meer volgen. Om nieuwe kerken te openen is er simpelweg leiderschap nodig. Mozaiek is bezig zes nieuwe gemeenten te starten, onder meer in Amsterdam, Rotterdam en Leiden. Voor die drie locaties zijn de afgelopen maanden nieuwe voorgangers aangesteld: Joël Boertjens in Amsterdam, Ies Maaswinkel in Rotterdam en Martijn Rutgers in Leiden.

traditie

Mensen uit onder andere de gevestigde kerken worden voorganger bij Mozaiek. Zo komt Maaswinkel uit de Nederlands Gereformeerde Kerken en Rutgers uit de Christelijke en Nederlandse Gereformeerde Kerken. Je zou daaruit kunnen concluderen dat ze ontrouw zijn aan hun eigen traditie, maar is dat terecht? De kerk in Nederland is aan het veranderen door onder meer vergrijzing en krimp.

In traditionele kerken is het niet langer vanzelfsprekend dat predikanten aanblijven binnen het eigen kerkgenootschap. Voor veel dominees is het een eenzaam bestaan, waarbij hoge druk en verwachtingen kunnen leiden tot burn-out en omscholing.

Voor een nieuwe generatie dominees is het aantrekkelijk om zich bij Mozaiek aan te sluiten. Mozaiek staat voor meervoudig leiderschap, met een focus op teamverband, persoonlijke relatie en vriendschap. Ook wordt ingezet op iemands

Wat maakt Mozaiek populair onder voorgangers? Zijn het de volle zalen? Het platform? De muziek? De visie? Of een combinatie?

kerncompetenties en talenten. Daar wordt in gevestigde kerken al lang over gesproken, maar dat komt niet overal goed van de grond.

De evangelische kerk heeft een ander bestuursmodel dan een traditionele gemeente. Predikanten willen vaak veranderen, maar een kerkenraad wil dat niet altijd. Dat speelt bij Mozaiek niet, omdat zij geen kerkenraad heeft. Wel een raad van opzieners, maar de voorgangers leiden de gemeente. De lijntjes zijn kort. Dat maakt de gemeente wendbaar, maar ook kwetsbaar. Als je een bepaalde visie

en manier van werken hebt, kun je eenvoudig je eigen beleid bepalen.

Iedereen welkom

Wat Mozaiek verder populair maakt onder voorgangers is dat de gemeente een plek is waar iedereen welkom is, ook met gebrokenheid. Die visie klinkt bij sommige voorgangers als (aanbiddings)muziek in de oren. Het lijkt niet te gaan om de volle zalen en het online bereik. De nieuwe gemeenten zijn pioniersplekken, nieuwe leiders komen niet in een gespreid bedje. Het wordt hard werken. Ze doen een

stap in het onbekende. Een stap in geloof, in evangelische termen. Vanaf het platform wijzen voorgangers, en sprekers, altijd naar boven. Er wordt niet gepronkt met hoe succesvol Mozaiek is, omdat het daar niet om gaat. Kees Kraayenoord, die de kerk startte, zegt vaak vanaf het podium: 'Het gaat om Jezus.' Blijkbaar trekt een eigentijdse kerk met een helder geluid en duidelijke visie niet alleen veel nieuwe kerkgangers, maar spreekt het ook voorgangers uit andere kerken aan. Het is nu wachten op de eerste vrouwelijke voorganger van kleur.

Bijlage 22: commentaar predikant uit Veenendaal (letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Wat Mozaïek betreft: ja, wij hebben veel goede betrokken gemeenteleden zien vertrekken. Ons muziekteam van 35 mensen was op een gegeven moment gehalveerd. Bijna al onze leiders van de Alpha, de kinderdiensten, ouderlingen en diakenen vertrokken. Vaak omdat hun kinderen zich meer thuis voelden in het hoog-podium-gehalte muziekgebeuren van Mozaïek. Ook tijdens Corona hebben we het idee dat veel mensen erg aangetrokken werden door de veel geliktere 'shows' van Mozaïek, al heeft zich dat nog niet vertaald in grote aantallen mensen die over zijn gegaan. De Bethelkerk heeft gewoon nog een heel trouwe 'inheemse' kern van families die al vanaf de Afscheiding (in 1836 is de Bethelkerk ontstaan) bij de Bethelkerk horen. Wat dat betreft is Mozaïek veel meer een kerk van mensen die niet oorspronkelijk Veenendaals zijn. Op de NGK Veenendaal heeft Mozaïek minder invloed gehad. Er zijn niet veel mensen vertrokken in de beginjaren van Mozaïek, misschien ook wel omdat het ook een meer diverse evangelische gemeenschap is, die vooral rond de vorige voorganger is gegroeid. Hij heeft daar 21 jaar gestaan. (Daarom was het ook goed om een interim-predikant in te zetten en ik was beschikbaar.)

Als toch een beetje een buitenstaander (ik heb nooit echt in Veenendaal gewerkt, behalve dan die laatste anderhalf jaar tijdens de Corona pandemie): Mozaïek heeft niet echt bijgedragen aan de groei van het Koninkrijk. Het zijn met name mensen uit alle kerken in Veenendaal en in de verre omtrek die naar Mozaïek zijn gegaan. Het positieve is misschien dat het voor jongeren aansprekend is en dat veel jongeren daardoor bij de 'Kerk' zijn gebleven. Maar het heeft ook veel spanning in andere gemeenten opgeleverd, die geleid hebben tot overspanning van predikanten en ambtsdragers. Vooral in de PKN en in de GKV. Het heeft ook een ander aspect als het gaat om het onderwerp van jouw studie: de betrokkenheid van kerk en samenleving is er anders door geworden. Door het hoge podium gehalte van Mozaïek wordt de nadruk op de prachtige belevenisdienst nog duidelijker en de betrokkenheid bij de 'wijk' (Mozaïek staat in een industrieel gebied) minder.

Jan Wessels, CG Bethelkerk, Veenendaal en NGK Veenendaal.

Bijlage 23 Interview Kees Kraayenoord op 28 mei 2022 te Veenendaal (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Eén van de zaken die mij beziggehouden is of en hoe het Evangelie relevant is en de kerk relevant kan zijn in de huidige samenleving. Dat is verbonden met de vraag hoe Jezus relevant is, hoe afweziger geloof c.q. kerk in de samenleving is, hoe relevanter Jezus wordt. Zeker nu de samenleving volop in beweging is door de oorlog in Oekraïne, de opkomst van extreemrechts, dan moeten we goed nadenken over de relevantie van de boodschap van Jezus, ik vind dat bijvoorbeeld in de 'zaligsprekingen' en wat Jezus daar zegt is ook relevant als je geen christen bent. Dus hoe vertalen wij dat. Te lang hebben we gedacht 'Gods kerk heeft een missie', maar misschien moeten we het omdenken en ons afvragen wat Gods missie is met de kerk, wat is Gods plan. En dat moet geplaatst worden in alle maatschappelijke ontwikkelingen. Evangelicals zijn bekend van allerlei acties, maar we moeten goed nadenken wat en hoe we zaken brengen. Een evangelische kerk in de USA had een kunstexpositie, maar een kunstwerk met een quote van Gandhi moest verwijderd worden, want dat was niet 'born again'. Kijk zo moet het dus juist niet: dommigheden etaleren. We hebben te vaak het Evangelie versmald tot de trits: ellende – vergeving – dankbaarheid voor verlossing. Ook al is dit waar, het is niet alles, want het begint met Gods schepping, we zijn allemaal geschapen naar Gods beeld en vanuit dat perspectief staan we allemaal naast elkaar en veroordelen we hen niet en zien we ze als per axioma als 'verloren'. Dus wat is het Evangelie dat wij brengen? Dan gaat het juist om de persoon en boodschap van Jezus zelf. Het goede nieuws IS Christus, want Hij omarmt deze hele wereld met grote bewogenheid, het gaat dus ook om het hier en nu, om het herstel van DEZE wereld en niet straks in de hemel is alles goed. Het raakt dus ook gerechtigheid en recht in de samenleving, om klimaat, en het raakt ons handelen met de schepping. Als we die breedte niet zien, ja, dan zijn we niet relevant voor de samenleving. Amnesty, Greenpeace e.d. hadden opgericht moeten zijn door christenen...net zoals William Wilberforce vanuit zijn geloof zijn hele

leven streed in het Engelse parlement voor de afschaffing van de slavernij. Evangelicals moeten niet langer de aarde plunderen, want 'wij gaan straks toch naar de hemel'. Er zit soms meer evangelie bij seculiere organisaties die zich zo inzetten voor het goed van allen, de kerk moet eigenlijk hier tot bekering komen. We behoren smaakmakers te zijn van het dagelijkse en publieke leven, het zout in de pap zijn, dus niet dat alles zout wordt, dan is het vergif. Het is niet de bedoeling om van iedereen een christen te maken, maar om te zorgen dat iedereen zijn bestemming vindt. We moeten als zaad de akker in en niet als zaad gezellig bij elkaar te blijven. Ik las laatst dat iemand zijn werk in de verpleging opzegde om in 'full time ministry' te gaan, verdorie, die persoon nam een verkeerde stap, want verpleging is al 'full time ministry'. Als een voetballer tot geloof komt, moet hij vooral bij zijn club blijven en niet een christelijke voetbalclub gaan oprichten. Je moet dus in de samenleving zichtbaar zijn als kerk, zichtbaar zijn in de stad, dat is de locatie waar we zichtbaar moeten worden. Ik zie hier duidelijk een taak voor voorgangers en predikanten, want een groot probleem is, dat ze als academisch gevormden niet echt weten wat er in de samenleving speelt, eigenlijk zou men na een theologische studie eerst eens enige tijd in een fabriek moeten gaan werken. Een ander probleem bij de theologische opleiding is dat men niet onderwezen wordt in leiderschap.

Ongeveer elf, twaalf jaar geleden groeide de visie in mij voor gemeente zijn als de plaats voor aanbidding. Ik stopte met touren met mijn band en settelde in Veenendaal. Daar was toen één evangelische gemeente en een baptistengemeente naast de vele kerken, maar hier had ik geen klik mee, bovendien kon mijn gezin daar geen echte plek krijgen: mijn vrouw en dochters waren als vrouw overal uitgesloten van taken en ambten en dat viel niet te rijmen met onze visie op gemeente, waar iedereen deel van moet kunnen zijn. Zo begonnen we een eigen gemeente met dit open en charismatisch profiel. De roeping die we al hadden uit onze toertijd wilden wij gaan toepassen en waarmaken in een lokale setting, waarbij we een school voor aanbidding wilden zijn en dat was voor geen mogelijkheid in te passen in bestaande kerken en evangelische gemeenten. We zijn dus iets extra's naast al het andere.

De naam Mozaïek vond ik een geweldig concept, een beetje 'gepikt' van de Mosaic Church in LA. Deze kerk begon in een nachtclub, zoals nu M010 bij jullie in Rotterdam, de arts speelden een belangrijke rol en niemand in Nederland kende die kerk, dus waarom niet deze naam gebruiken voor de set up in Veenendaal, niet wetende dat er een landelijke uitrol zou komen en wellicht gaan we over de grenzen heen. Hoe dan ook, we zijn een kunstwerk in gebrokenheid. Jouw en mijn gebroken leven komen samen en vormen een kunstwerk, denk aan de mozaïeken in de oosters orthodoxe kerken, dichtbij zie je de kapotte stukjes, en op afstand zie je opeens het kunstwerk b.v. het gelaat van Jezus, zo willen wij als kerk zijn.

Groei: de eerste dienst hadden we ongeveer 40 personen, na 1 jaar 400 personen, na 2 jaar 600 personen, na 3 jaar 1000 personen, na 4 jaar 1500 personen, na 5 jaar 2000 personen en zo groeien wij door. In 2019 zaten we op 4000 personen (dus dubbele diensten in Veenendaal) en al 1000 in Nijkerk en besloten we verder te gaan splitsen. In de beginjaren ging het van zaaltje naar groter zaaltje totdat dit eigenlijk niet meer ging, in 2015 is daarom De Basiliek gebouwd.

Bestuursmodel: Ja, dit is anders als in de kerken en andere evangelische gemeenten. Het is gebaseerd op ervaring en voortschrijdend inzicht. Een kerk heeft bijvoorbeeld 20 ouderlingen en men krijgt daar een portefeuille, waarbij eigenlijk niet wordt gekeken naar bedieningen en/of roeping, dus gaat besluitvorming en innovatie heel langzaam. Datzelfde zie je in een evangelische gemeente met bijvoorbeeld acht oudsten, daar heeft men ook portefeuilles en wordt er niet naar roeping en bedieningen gekeken, het is duidelijk dat die bestuursvormen niet passen bij Mozaïek als beweging. Bij ons gaat het erom of mensen tot een taak geroepen zijn, of men een echte bewogenheid heeft voor zo'n taak in de gemeente c.q. mensen. We zoeken dus mensen met een specifieke bewogenheid, verlangen en de vaardigheden, dus geen portefeuillehouders (ambtelijke en bureaucratische

benadering). De leiding van Mozaïek ligt dus bij voorgangers en coordinatoren, die daar dus zitten vanuit roeping en bewogenheid. Dan hebben wij een Raad van Toezicht die alles in de gaten houdt qua visie op de lange termijn en daarop alles toetst.

Gender: al tijdens mijn opleiding (Pinksterbijbelschool/ Azuza VU) raakte ik ervan overtuigd dat vrouwen ook een taak en opdracht hebben in de kerk. We laten anders 50% van ons potentieel liggen. Dus vanaf het begin van Mozaïek zijn vrouwen volledig gelijk in alle mogelijkheden, roepingen en functies. We zeggen het zo soms op een introductiecursus als hier een vraag over is: “mannen mogen in Mozaïek hetzelfde als vrouwen”. We zijn een echte inclusieve kerk, dus ook homo’s zijn van harte welkom in alle geledingen. Maar we streven naar een zodanige openheid en acceptatie, dat ook mensen, die hier heel anders over denken zich toch thuis kunnen voelen, geven we elkaar dus ruimte, accepteer je dat, is er wederzijds respect, ga je niet ingraven dat jij echt weet wat de Bijbel zegt of i.d. En als dat antwoord ja is, dan kunnen we samen bouwen aan Mozaïek.

We leren ook van debacles van anderen zoals van Hillsong en Willowcreek, zeg nooit dat het bij jou niet kan gebeuren. Die ellende komt niet door de organisatie, maar wat zit in de harten van mensen, machtsmisbruik kan dus voorkomen, en daar zul je open en eerlijk naar moeten kijken, één van onze manieren is daarom meervoudig leiderschap. Daarnaast moet iedereen die in leiderschap komt een gedragscode ondertekenen, hoe gaat men om met macht en manipulatie, het gaat dus niet alleen om seksualiteit. Wij zijn dus totaal niet georganiseerd zoals megakerk Hillsong, daar was de seniorpastor Houston een soort CEO en de afdelingen over de wereld werkten via een soort franchise en waar niet gereageerd werd op klachten. Daarnaast hebben wij meldpunten zowel intern (vertrouwenspersonen) als extern, we zijn ook aangesloten bij SEM (Stichting Evangelisch Meldpunt). En zo proberen wij een veilige plek te zijn. Je moet dus met iedereen doorlopend het gesprek voeren, stel dat er een gereede klacht is met de slachtoffers en ook met daders. Ook zijn we alert op manipulatie, want zeker bij ons evangelisch pinksteren komt zoveel manipulatie voor, omdat te makkelijk mensen ‘namens God’ gaan spreken.

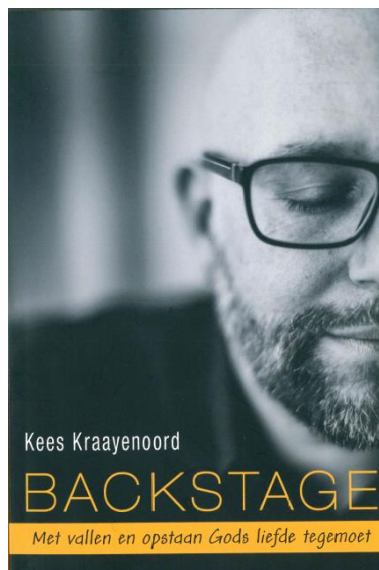
Wij willen ook niet een ‘celebrity-cultuur’ zoals gesignaleerd door Miranda Klaver in haar onderzoek naar Hillsong (Amsterdam, Londen) zijn. In het begin werden wij de ‘Kees Kerk’ genoemd. De bestrijding van zoiets is meervoudig leiderschap, daarnaast zijn de nieuwe M-kerken autonoom, ik ben ook niet senior-pastor of zoiets in de M-gemeenten. Ieder systeem is kwetsbaar, ook het onze, toch geloven we in ons DNA, met de groei van ons aantal kerken, word ik steeds minder het gezicht en dat moet ook.

Aanzuigende werking: ja dat hebben wij en dat bezien we met enige gêne en is ook niet de bedoeling, maar het komt voor dat musici en alpha leiders zich bij ons aansluiten. Maar daarvoor zijn we niet opgericht. Aan de andere kant ligt er dan de vraag op tafel: hoe komt het dat die kerk deze mensen niet kan vasthouden? De klacht van vertrek van goede mensen is gelijk ook een spiegel ten aanzien van het eigen functioneren als kerk. Er zijn zo ook aardig wat voorbeelden van jongeren die zo graag bij ons naar de kerk willen en niet hebben of beleven in hun eigen kerk. Iemand noemde ons laatst ‘stofzuigerkerk’, maar dan zou ik willen opmerken, waarom gaat die dominee dan niet in zijn eigen kerk stofzuigen? Maar daar loopt zo iemand vaak aan tegen de structuur dat ouderlingen geen vernieuwing of andere aanpak specifiek gericht op jeugd willen. Zo hadden wij hier laatst een predikant uit Zeeland die graag een aanpak voor jeugd wilde á la Mozaïek, maar liep helemaal kapot op zijn kerkenraad van een 30 man. Ja dat is het niet raar dat er op zeker moment een nieuwe M-kerk van start gaat in Zeeland.

Toekomst: ik hoop dat we een beweging zijn en blijven. Tot nu toe zijn we dat. We zijn een beweging van ondernemende plaatselijke kerken en dat blijft groeien, niet als concurrentie ten aanzien van anderen, maar juist als bijzondere aanvulling. Ik hoop dat het een kerk blijft die creatief is en een kerk waar ieder mag zijn zoals men is. Ik denk ook na over mijn eigen toekomst. Er zit

spanning tussen artiest/kunstenaar zijn en voorganger/episcopos (met anderen samen uiteraard). Als onderdeel daarvan is het investeren in nieuw leiderschap die verantwoordelijkheid dragen.

Kees Kraayenoord in actie als spreker in M010. Voorkant van zijn boek. Daaronder artikel in het ND naar aanleiding van het tienjarig bestaan van Mozaïek0318

MARINA DE HAAN *titel: Mozaïek0318* BEELD MOZAÏEK / KREATIONS FOTOGRAFIE

Mozaïek oogst in tien jaar tijd applaus en kritiek

NEDERLANDS DAGBLAD
DINSDAG 18 JANUARI 2022

Mozaïek is jarig. De evangelische kerk is in tien jaar uitgegroeid van huiskerk tot megakerk met drie lokale gemeenten in Nederland, en ministers zes gemeenten in de opstartfase.

...Mozaïek heeft een vorm waar het om Christus draait, maar die ook ruimte laat voor verschillende opvattingen.

» VEENENDAAL
Wat nogal stamfelend en soms zelfs smekend begon in een huiskerk is nu een gemeente die tien jaar bestaat, schreef voorganger en oprichter Kees Kraayenoord zaterdag op Instagram. Het is tien jaar geleden dat Mozaïek0318, een evangelische gemeente in Veenendaal, haar eerste dienst had in woongebouw De Steltter. Afgelopen zondag werd Mozaïek verjaardag gevierd tijdens een onlinedienst in eveneens huiskerk De Basiliek.

Kraayenoord zei op Instagram: 'Tien jaar hoogpunten, maar ook echt moeilijke momenten, strijd en zorg, voorzetting en overwinning, wijsheid en verdriet, kritiek en applaus, maar in alles Gods trouw. Hij liet ons nooit los.' Ook benadrukte Kraayenoord in de livestream dat Mozaïek 'naar een heel klein stukje kerk is'. 'We zijn verbonden met de kerk van Nederland.'

verbondenheid
Mozaïek0318 is inmiddels uitgegroeid tot een megalierk met onder meer conferenties, album-opnames, doopdiensten, een podcast en een magazine. Tijdens de pandemie is het bereik van de lokale kerk online significant gegroeid, met geregeld tienduizenden kijkers. Mozaïek is al lang niet meer enkel een kerk in Veenendaal. Er zijn ook gemeenten in Nijmegen en Apeldoorn, en er zijn concrete plannen voor zes nieuwe kerken, zoals in Leiden, Rotterdam en Almere. Kraayenoord: 'We staan aan de vooravond van nog meer gemeenten in dit land.'

Mozaïek is een kerk waar niet iedereen het met elkaar eens heeft. Het stelt hoogleraar antropologie Mirinda Klaver: 'Ze bieden een vorm waar het om Christus draait, maar die ook ruimte laat voor verschillende opvattingen. Dat sluit aan bij een breder

Mozaïek is jarig. Oprichter Kees Kraayenoord zal afgelopen zondag in de feestelijke dienst: 'We willen kerk zijn midden in de samenleving.'

ontwikkeling van evangelische christenen. Je hoeft elkaar niet te vertellen. Bij Mozaïek ligt een sterke nadruk op verbondenheid.' Toch krijgt de 'kleine ED-kerk' telkens de nodige kritiek als ze een nieuwe lokale kerk aankondigen. Klaver: 'De groei van evangelische kerken zorgt altijd voor kritiek die voornamelijk van gelovigen uit andere kerken komt. Dat is een feit. Maar een feit is ook dat Mozaïek meer dan een gevestigde kerk ook in

staan is om nieuwe niet-gelovige mensen aan te trekken.' Waar steeds meer kerken sluiten, blijft Mozaïek groeien, zegt spreker Jan Pool. Hij is geregeld gastspreker in diensten van de kerk. 'Deze groei geeft mij de hoop en verwachting dat de kerk van Nederland weer tot bloei kan komen. Je kunt niet afgemeten aan de groei kijken, of je juist laten inspireren. Hij noemt de voorbeeldfunctie van de kerk. 'Ik vind ze een voorbeeld, omdat ze bewaart hebben

hebben voor meervoudig leiderschap. Ze laten daaraan zien hoe je nog een kerk kunt zijn.' Biddend en protestant schreef het seel een visie voor wat nu Mozaïek is. Het moest volgens hen een gemeentelijke kerk zijn waar alle mensen mogen komen zoals ze zijn. 'Want echte aanbidding begint daar waar we God ontmoeten in onze gebrokenheid.' En: 'God aanbidden, van elkaar houden en onze omgeving dienen.' Mozaïek is bekend geworden door de

aankondigingsmuziek. 'Aanbidding is een belangrijke pijler binnen de kerk. Ze geloven in de kracht van worship', vertelt zangeres Elise Bakker. Zij schreef onder andere samen met Kraayenoord de nummers 'Jezus Overwinnaar' en 'Alpha en Omega'. 'Maar de liedjes worden niet alleen voor Mozaïekers geschreven. Het deel van veel nummers is om de kerk van Nederland te bemoedigen.' In 2018 werd Mozaïek0318 een huiskerk in Veenendaal. De eerste officiële

dienst was 15 januari 2012. 'Tien jaar geleden begonnen we de eerste dienst met de proclamaatie 'What's in a name?', omdat God ons niet alleen heeft. Een naam geven is waarde toevoegen', zei Kraayenoord zondag in de livestream. 'Wij wilden elke zondag uitdagen waarom we Mozaïek heten. We zijn allemaal een geëngementen stukje. Op zichzelf staand denk je: wat heb je eraan? Maar als het samengevoegd wordt door de kerkenaar ontstaat er een kunstwerk. Dan zie je Gods liefde, goedheid, herstel en genade. Samen zijn we één, het is de verwijzing naar de grote liefde van God.'

Jarno De Witte van Leuzen en zijn maai Jos herkennen de liefde bij Mozaïek. 'Het is voor ons als huiskerk altijd spannend hoe wij horen we zijn in een kerk. We konden Kees Kraayenoord nog uit zijn tijd als gospelsinger. Hij bracht het open armen evangelie van Christus toen al in de praktijk. Dus we dachten: laten we naar de kerk van Kees gaan. We wilden ons als stel en als gezin met twee kinderen meteen welkom.'

Vorig jaar is binnen de gemeente een libel-groep gestart, waarin het echtpaar een trekkerrol heeft. Op het vlak van acceptatie valt nog vooruitgang te boeken binnen de kerk. vonden ze: 'Jezus was niet karig met zijn regn. We hopen dat veel mensen de open armen van Jezus zullen herkennen in de opstelling van Mozaïek.'

toekomst
Kraayenoord kijkt vol 'verwondering en verwachting' uit naar de toekomst. 'We willen een kerk zijn met hermeke autoriteit om hemel en aarde aan elkaar te verbinden. Ik denk aan gewaard, herstel, bevrijding, maar ook aan het doen van recht', zei hij in de dienst. 'We zijn onderweg. We hebben het nog niet bereikt. Een voorjaardag is een gezins om terug te kijken, te viert, misschien zelfs vergroting te wagen voor wat er is misgegaan. En anderzijds om vooruit te kijken in verwondering en verwachting – dat God nog meer in en door ons wil doen.'

Ook had hij: 'Hier, behoud ons er voor dat Mozaïek 'Mozaïek' wordt. We willen kerk zijn midden in de samenleving, een plaats van herstel zijn in gebrokenheid.' <

Bijlage 24 Observatie verslag 1ste introductieavond M010 op 3 november 2021 in Evangelische school De Passie, door Leen La Rivière

Voor deelname moet je je registreren via een up-to-date registratiesysteem. Ze hebben dan gelijk je gegevens voor een nieuwsbrief. Je kunt pas lid worden als je 2 informatieavonden gevolgd hebt. Men wil je grondig informeren om problemen achteraf te vermijden. Dan weet je waarvoor Mozaïek voor staat. Op de stoelen ligt een modern magazine over Mozaïek. Men wordt hartelijk welkom geheten om 19.30 en met koffie en koekjes. Sprekers straks op het podium. In de zaal een inspreekmicrofoon voor vragen. Tegen 20.00 is de zaal gevuld met ongeveer 100 personen. De meesten in de leeftijdsgroep 20-35 jaar.

20.00 begint een jonge vrouw Léanne van Goch. Ze heet iedereen welkom. Daarna vertelt ze dat een groepje eind februari van dit jaar is begonnen met God aanbidden en zoeken naar leiding. En dat resulteerde in deze voorbereidingsavonden voor geïnteresseerden.

Gebod

20.15 Een man neemt het over. Het gaat deze avond om de aanwezigen uit te leggen wat het DNA/de cultuur is van Mozaïek. Dus luister ook met je hart. Als je het allemaal niks vindt is het verder prima.

20.30 We splitsen op in groepjes. Opdracht: hoe/waarom ben je hier gekomen. In mijn groepje een echtpaar en 2 dames. LLR neemt de neutrale positie in als geïnteresseerde. De anderen zijn gekomen omdat hun eigen kerk niet meer bevredigt. En zeker niet voor hun tienerkinderen (dat noemden ze allemaal).

20.40 terugkoppeling. Sommige groepjes meldden zich. Wat gelijke geluiden als in ons groepje. Daarna gaat spreker verder en vraagt waar mensen vandaan komen qua afstanden. 1/3 is de stad en directe omgeving. 1/3 is 20 minuten rijden. 1/3 is van verder (iemand uit ons groepje is zelfs Lopik. Rotterdam is dichterbij als naar Veenendaal rijden. Spreker gaat verder: Mozaïek is ook elkaar leren kennen. Dan een stuk geschiedenis. Het begon met de roeping van singer-songwriter Kees

Kraaijenoord in 2008. Hij kreeg opdracht van God om te gaan settelen en niet langer rond te reizen en aanbidding te gaan doen in/als plaatselijke kerk. Dat werd een heel proces tot de geboorte van Mozaïek Veenendaal: één: waar iedereen welkom is, komen zoals je bent. Twee: visie als 'school' van aanbidding. Drie: geloven in het dienen van onze omgeving. In 2012 op 1 januari was de eerste dienst in Veenendaal. Langzaam gingen steeds meer mensen komen uit de omgeving. Er tekende zich een hele groep uit Nijkerk af. Die gingen daar samenkomen met een lifestream verbinding met Veenendaal. Die toegankelijke lifestream heeft de interesse uit het hele land aangezwengeld en dat nam zo toe, dat er nu meerdere Mozaïek vestigingen geopend zijn dan wel zullen worden. Iedere Mozaïek heeft een meervoudig leiderschapsteam, dat bestaat overal uit mannen en vrouwen. De toelichtingen worden met powerpoint, ook foto's ondersteund.

21.50 Ies Maaswinkel de beoogde voorganger voor M010 neem het over. Hij begon 3 jaar geleden in Lansingerland met een groepje. Ze pendelden ook als groepje naar Veenendaal. Er kwamen meer groepjes in deze regio. Dat leidde tot een samengaan van die groepjes en waren ze met 17 personen. Ze ontwikkelden een M-visie. En dat leidde om Rotterdam als een pionierslocatie te zien. Dat werd steeds concreter. Tenslotte kon de oprichtingsakte getekend worden. M010 is geen one man show. Er zijn taakstellingen voor vele betrokkenen en coordinatoren kunnen aan de slag. Vraag uit de zaal: er zijn toch genoeg kerken in Rotterdam? Antwoord: iedere kerk bedient zijn eigen doelgroep, waar men zich dus thuis voelt. Via lifestream is aangetoond dat er een groeiende groep in Rotterdam interesse heeft voor een M-gemeente. Mozaïek heeft een eigen DNA, een eigen bediening. En ze trekken geen mensen weg. Dat is niet de bedoeling. Ze staan naast de andere kerken. Het begin van de M-identiteit is Joh.19/12-16. Jezus staat op Gabbatha = het mozaïek terras. Een gebroken kunstwerk. Jezus zelf werd ook gebroken voor ons heil. Zo kan gebroken glas een schitterend raam worden, waardoor Gods licht schijnt

21.00 weer een rondje bijpraten. Nu over M-identiteit/cultuur en onze visie erop. Daarna terugkoppeling.

21.10 Daarna worden vragen weer beantwoord. Daarna gaat spreker verder over de cultuur van M. Je bent welkom zoals je bent. Vraag komt voor conclusie. Begrijpen gaat voor begrepen worden. Ontmoeting komt voor standpunt. Relaties zijn dus belangrijk. En dat betekent samen: Jezus volgen. Wil je dus bijdragen aan deze cultuur? Want als lid moet je dat gaan doen.

21.30 weer rondje bijpraten

21.40 terugkoppeling. Vragen beantwoorden. Op een vraag hoe divers het leiderschapsteam kan zijn c.q. kunnen homo's daar ook in? Is het duidelijke antwoord: Ja.

22.00 Afronding. Afsluiten met gebed. Daarna is er nog wat te drinken en nootjes en kan men eventueel napraten

De introductieavond op 3 november 2021

Bijlage 25 observatieverslag Mozaïek010 introductie 2 op 24 november 2021

Tweede introductieavond om mee te gaan doen met Mozaïek010

Locatie opnieuw de evangelische school De Passie in Rotterdam-Zuid

Vanwege corona is deze avond gesplitst, daarom waren er nu maar 50 personen. Leeftijd van de meesten 25-35 jaar.

8.00 welkom door Ies Maaswinkel

We gaan ook niet in groepjes uitsplitsen in verband met corona

Vandaag praktische kant toelichten

Er wordt een Bijbelgedeelte voorgelezen uit Colossenzen 1 plus uitleg. Groei als proces. Voorbeeld voor kerkzijn.

8.10 gebed, ook voor andere kerken in de regio

8.12 Johan. Herhaalt kort de vorige keer: de visie, de cultuur, het DNA van Mozaïek: God dienen, van elkaar houden, handreiking naar buiten, gemeenschap dienen.

Vanavond een blik achter de schermen en stel je vragen.

Vraag: wat is het theologisch beleid? De geloofsbelijdenis? Antwoord: het gaat om Jezus, als Heer van de kerk.

Dan verder praktisch: een kerk in/als beweging. Er is leiderschap & verantwoordelijkheden. Er is een voorgangersteam voor onderwijs en de dagelijkse leiding. Er is een Raad van opzieners die visie bewaken en ook de roeping, die geven support aan de voorgangers en hebben ook de financiële verantwoordelijkheid.

Daarnaast een coordinatoren team, de leidinggevendenden aan de diverse pijlkers/bedieningen met/van alle vrijwilligers. Er is een vertrouwenspersoon. Er is een secretariaat, ondersteunend aan VT en gemeenteactiviteiten. De organisatie is dynamisch om mee te kunnen bewegen en te kunnen groeien onder Gods leiding. Inzet van gaven van alle vrijwilligers: iedereen een plek, die bij hem/haar past. Voor Rotterdam is er nu een interim-management-team om alle sop te starten, dit wordt te zijner tijd opgeheven.

Vraag: hoe ga je om met de sacramenten? Antwoord: avondmaal wordt regelmatig gevierd. Dat kan ook in kleine groepen. Kinderen worden opgedragen, er is geen kinderdoop, wel volwassendoop. De belijdenis elders gedaan wordt geheel gerespecteerd.

Iedereen kan dus een plek hebben in M010. Kerk-zijn doe je met elkaar.

8.35 huidige organogram wordt getoond met foto's van personen en namen en wat ze nu al doen.

Ook wat nog niet is ingevuld. Het blijft voorlopig in beweging

8.55 koffie

9.00 filmpje over Mozaïek Veenendaal hoe het daar gaat. Dit was een speciale drive-in kerkdienst in verband met corona, werd uitgezonden naar alle auto's. Dit was om de lockdown te omzeilen.

9.10 verdere toelichting over de dynamiek van de kerk: zie je de ander staan? Het is allemaal enthousiast en enthousiastmerend.

9.15 Ies vertelt over de nieuwe kerklocatie BLUE (het vroegere Tomorrowland) discotheek vlak naast station Alexander. Toelichting hoe dit gegaan is, als Gods leiding.

Ies ziet het als zijn taak om anderen maximaal tot ontplooiing te brengen.

Het draait dus niet om de voorganger. Verantwoordelijkheid ligt bij gemeenteleden zelf. De kerkleiding gaat dan ook niemand achterna lopen. Nadruk ligt op eigen initiatief. Kerkleiding faciliteert.

Alpha cursus is heel belangrijk. Wordt aangeraden voor iedereen om dat te volgen. Wordt door M breed gepromoot. Wordt tijdens corona online (Zoom) gedaan.

9.30 het Kenia project wordt geïntroduceerd. Dat gaat in samenwerking met Compassion. Ze houden daar acties voor.

9.35 Ies weer: vertelt wat er de komende maanden gaat gebeuren.

Hoe word je deel van M010: twee introductieavonden volgen. Je krijgt dan na een week een formulier om deel te worden van M010. Die mail komt maar één keer. In die mail geef je een en ander aan. Belangrijk is als je in M010 stapt, dat je zorgvuldig omgaat met je huidige gemeente.

Tot slot: Er wordt financieel niets voorgeschreven of geëist. Draag bij naar draagkracht

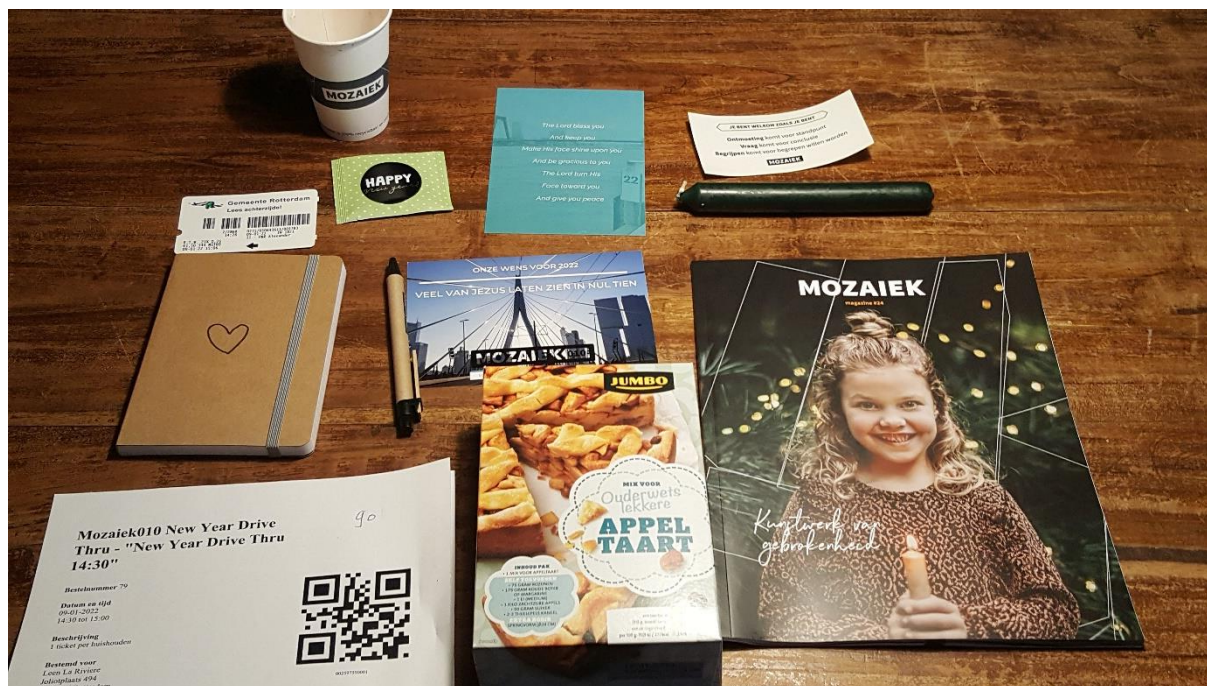
9.45 vragen worden beantwoord, onder andere over Israël, kinderwerk, sportgroep

9.55 Ies komt met afsluitende opmerkingen daarna dankgebed.

Foto van de introductieavond op 24 november 2021. De foto toont het organogram van M010 met reeds gevulde posities en waar men nog medewerkers zoekt.

Bijlage 26 de inhoud van de Goodie bag van 9 januari

Foto's van de drive thru op 9 februari 2022, de goodie bag

Observatieverslag zondag 9 januari 2022, de drive thru kennismaking

Het was het plan om op deze zondagmorgen de eerste kerkdienst te houden in discotheek BLUE (het vroegere Tomorrowland). Door corona kon dat niet plaatsvinden.

In plaats daarvan werd er die middag een *Drive Thru* georganiseerd op het parkeerterrein van BLUE.

Je moest je van te voren aanmelden via de website van M010.

Dan kreeg je een ticket en timeslot.

Met de auto op die tijd bij de parkeerplaats; bij de ingang werd je welkom geheten door de voorganger Ies Maaswinkel en zijn vrouw.

Daarna reed je door en reed je in een carré op ieder punt stond een medewerker je welkom te heten en een praatje te maken. Ook kon je met de auto naar een *ministry-team* voor gebed, als je dat wilde.

Aan het eind van de rit kreeg je een kop chocola, koekje en een goedgebagg. Zie foto voor de inhoud.

Er waren ongeveer een 90 aanmeldingen voor de *drive-thru* kennismaking.

Het was goed georganiseerd en men was heel hartelijk.

Via de mail zal men op de hoogte gehouden worden van de verdere ontwikkelingen

Bijlage 27 Ies Maaswinkel spreekt op de eerste M010 bijeenkomst op 13 februari 2022

Worshipteam op 13 februari 202

Kinder zegening op 8 mei 2022

Bijlage 28

Reactie van Léanne van Goch, 49 jaar op 13 december 2021(letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Levensloop:

Geboren in Wageningen, tussen 2 en 18 jaar gewoond in Zoetermeer, Moerkapelle, Papendrecht en Epe. Vanaf 18 jaar studie Pedagogische Wetenschappen aan RUL in Leiden. Lid CSFR. 1997 getrouwd met Jan en gaan wonen in R'dam. Lid van Hervormde Gemeente Delfshaven. Tussen 2001 en 2009 vier kinderen gekregen. Tussen 1997 en 2014 werkzaam als GZ-psycholoog bij Bavo-RNO en in het Sint Franciscus Gasthuis. Vanaf 2014 eigen praktijk voor Kinder- en Jeugdpsychologie binnen de GGZ. Sinds 2018 woonachtig in Pijnacker.

Waarom c.q. waardoor heb je je bij Mozaïek aangesloten?

Sinds 2017 regelmatig op bezoek bij andere kerken zoals Hillsong R'dam en Brandaris naast het deelnemen aan de diensten in onze eigen kerk. Tijdens de lockdown ten gevolge van Covid-19 zijn we online de livestream van Mozaïek0318 gaan kijken. Dit waren diensten die zowel ons als onze kinderen aanspraken door de aanbidding en de preken waar de vertaalslag vanuit de bijbel naar persoonlijk geloof en ons dagelijks leven werd gemaakt. De thema's bleken ook vaak thema's die sowieso al bij ons aan tafel ter sprake kwamen. Door gezamenlijke vrienden en door een vriend van Jan bij 4M, kwamen we in aanraking met een groep uit Lansingerland die al lid waren van Mozaïek0318 en het verlangen hadden gedeeld een Mozaïek in 010 te starten. Dit sloot aan bij ons

verlangen naar een gemeente waar wij en onze kinderen ons thuis zouden voelen, wat we nog niet gevonden hadden bij Hillsong en Brandaris. Het feit dat we van twee kanten werden benaderd mee te bouwen met een mooie groep mensen die al actief waren om dit op te zetten, was heel bijzonder. We hebben het ervaren als een trein die voorbijkwam en stopte bij ons station en waar we in mochten stappen. Vanuit ontspanning en vertrouwen bouwen aan een plek voor nog veel meer mensen binnen Rotterdam, die Hem willen groot maken en bij Hem willen horen.

Waarin verschilt Mozaïek van andere kerken casu quo evangelische gemeenten? Dat kan zijn theologisch, of muziek, of spiritualiteit, of sociaal (dus als gemeenschap), of als diaconaat, of als kader voor gaven/talentontwikkeling, of technologie, of bestuurlijk, enzovoort. Of in al deze aspecten? Graag alles benoemen/toelichten.

- muziek meer Nederlandstalig

- gericht op groei (Grow) door eigen onderwijsprogramma's met thema's die dicht bij de mensen staan. Bijvoorbeeld "hoe alleen samen verder" na echtscheiding om in goede harmonie voor kinderen te blijven zorgen of over Identiteit.

- opbouw van diensten waar Welkom, Worship en Woord verkondiging alle drie even belangrijk zijn

- waarden staan in alles wat Mozaïek doet centraal: 1e begrijpen voor begrepen worden, 2e vraag komt voor conclusie 3e ontmoeting komt voor standpunt. Het is mooi dat het gaat over gedrag en dat vanuit de bijbel steeds weer de slag naar ons gedrag als christenen wordt gemaakt.

- sterk gericht op de omgeving door bijvoorbeeld kerstpakketten actie, samenwerking met de Voedselbank, de pijler Serve die ook in te zetten is voor mensen uit de wijk die geen deel zijn van Mozaïek

- open staand voor nieuwe ontwikkelingen en keuze voor het leveren van hoge kwaliteit

Redenen (het waarom) om in Rotterdam een Mozaïek kerk te starten.

Alle betrokken mensen die nu in het kernteam zitten, komen uit deze regio en verlangden allemaal naar een plek zoals Mozaïek0318 in Rotterdam.

Wat hoop je te bereiken? Na 1 jaar, na 5 jaar?

We bouwen in vertrouwen verder. Er zijn hoge verwachtingen maar geen concrete doelen, behalve dat we een plek willen zijn waar iedereen zich welkom mag voelen.

De keuze voor blue (Tomorrowland) als startlocatie, waarom;

er zijn ruim 30 locaties bekeken, maar bleken of te klein, of te weinig parkeergelegenheid, of te lastig bereikbaar. Ook bleek hier voor langere tijd, structureel gehuurd te kunnen worden. De centrale ligging voor zowel OV als ook snelweg en daardoor goed bereikbaar. Toen deze plek eenmaal een mogelijkheid bleek, werd het in meerdere opzichten een mooie plek. Een plek waar veel eenzaamheid en gebrokenheid is, waar mensen zijn gekomen met tranen die niet worden gehuild, die iets zoeken maar het niet vinden in onder andere dance. In deze gebrokenheid, heelheid brengen en Jezus overwinnaar laten zijn op die plek.

Reactie van Léanne op 22 mei 2022:

Ons verlangen was een plek van aanbidding waar wij met worship heel dicht bij Onze Vader kunnen komen. Een plek waar door muziek, gebed en de verkondigingen onze kinderen en vele jongeren zich thuis zouden voelen, graag naar toe gaan en Zijn aanwezigheid kunnen ervaren. Een plek waar mensen zich welkom voelen en waar de boodschap dat hoe we ons ook voelen, waar we ook zitten in ons leven, Zijn geliefde kinderen zijn. Ik ervaar heel veel dankbaarheid op deze punten. Ik blijf alert op deze punten, omdat ze het belangrijkste zijn in het bewaren van de Mozaïek cultuur.

Praktisch gezien is er al veel dankbaarheid, maar zijn er nog grote punten waar we naar toe bewegen. Een eigen locatie waar we ook door de weeks blij elkaar kunnen komen. Waar bijvoorbeeld spreekkamers zijn voor Care, waar een 24/7 prayer room is, waar de kinderenactiviteiten plaats kunnen vinden. De love2meet-groepen die nu heel voorzichtig op gang komen, maar waar praktisch gezien echt uitdagingen liggen, zeker omdat de regio zo groot is.

Bijlage 29

Reactie van Judith van Dijk, 28 jaar op 21 december 2021 (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Ik ben geboren in Leiden, vervolgens verhuisd naar Kruiningen en later naar Maassluis, waar ik nu nog steeds woon. Ik kom uit een christelijk gezin met 5 kinderen. Mijn vader is dominee in de PKN, het was voor mij vanzelfsprekend om elke zondag naar de kerk te gaan. In Maassluis heb ik de Havo gedaan, daarna heb ik gestudeerd aan de Pabo in Rotterdam. Zes jaar heb ik voor de klas gestaan, met veel plezier, maar wel altijd met het gevoel dat er nog iets anders op mij wachtte. Inmiddels heb ik, met een aantal anderen, twee winkels. Een kringloopwinkel en een tweedehands winkel. Hier kan ik mijn passie voor duurzaamheid en het ontmoeten van mensen in kwijt.

Zoals eerder genoemd, voor mij was het vanzelfsprekend dat ik elke zondag naar de kerk ging. Ik heb dat ook nooit als vervelend ervaren. Wel merkte ik dat ik in de PKN waar ik heen ging weinig leeftijdsgenoten had. Dat vond ik een groot gemis. Rond mijn 17de ben ik op bijbelstudie geweest. Ik zie dat als een belangrijke markering in mijn geloofsleven. Ik ervaarde hoe dichtbij God kon zijn en hoe waardevol het is om het geloof te delen met leeftijdsgenoten. Eenmaal terug in Maassluis ben ik op zoek gegaan naar een kerk waar ik meer aansluiting vond. Zo ben ik bij een Nederlands Gereformeerde Kerk terechtgekomen. Daar ontmoette ik veel jonge mensen en ben ik gegroeid in mijn geloof.

Waarom casu quo waardoor heb je je bij Mozaïek aangesloten?

Mozaïek kende ik al van naam en af en toe keek ik, tijdens de verschillende lockdowns, de livestream. Via Ies en Ingrid Maaswinkel kreeg ik het een en ander mee van Mozaïek010. Ik merkte gelijk een enorm enthousiasme bij mezelf. Het proces om een kerk los te laten en je aan te sluiten bij een andere gemeente vond ik niet makkelijk. Het heeft me heel wat tijd gekost. In het kort wat mij ontzettend aanspreekt aan Mozaïek: de visie is heel beknopt en duidelijk en het is heel helder welke houding er van je verwacht wordt. Daarnaast vind ik de plek die aanbidding heeft in de dienst heel mooi. Het is echt een warm welkom, je mag komen zoals je bent en dat is voelbaar. Daarnaast vind ik het 'naar buiten gericht zijn' heel belangrijk. Een mooi voorbeeld daarvan is het gebouw voor Mozaïek010. Het is geen kerkgebouw, dat kan voor buitenstaanders soms een hoge drempel zijn. En zoals Ies het al een keer verwoordde, nu is het misschien voor sommigen van ons een drempel om

Club Blu binnen te gaan, maar we hebben liever dat het voor ons een drempel is dan voor alle anderen. Dat vind ik een heel duidelijk beeld van hoe Mozaïek is.

Waarin verschilt Mozaïek van andere kerken casu quo evangelische gemeenten? Dat kan zijn theologisch, of muziek, of spiritualiteit, of sociaal (dus als gemeenschap), of als diaconaat, of als kader voor gaven/talentontwikkeling, of technologie, of bestuurlijk, enzovoort. Of in al deze aspecten? Graag alles benoemen/toelichten.

Deze vraag vind ik moeilijk te beantwoorden, omdat ik eigenlijk andere evangelische gemeenten niet goed genoeg ken. Ik zie wel grote verschillen met mijn vorige kerk (NGK). De vorm (hoe een dienst is opgebouwd, de muziek/band, het gebouw) is al totaal anders. De NGK is veel traditioneler en wat stijver (ik besef me ook dat dit subjectief is, maar zo ervaar ik het wel). Daarnaast ligt in Mozaïek veel minder vast, ten minste dat is wat ik nu denk. In een meer traditionele kerk zijn er veel geschreven en ongeschreven regels, wat soms dingen (onnodig) ingewikkeld maakt.

Redenen (het waarom) om in Rotterdam een Mozaïek kerk te starten.

Ik geloof dat er in Rotterdam (en op veel andere plekken) heel veel licht gebracht mag worden. En ik denk dat Mozaïek, naast vele andere kerken, daar iets in mag betekenen.

Wat hoop je te bereiken? Na 1 jaar, na 5 jaar?

Ik moet zeggen dat ik nog niet echt over doelen heb nagedacht. Maar ik hoop (en geloof ook eigenlijk wel) dat deze gemeente gaat groeien. Niet alleen in aantal. Ook in het gemeente zijn. Nu zijn we nog zo aan de start van de gemeente, we kennen elkaar nog niet zo goed. Het is heel mooi om te zien hoe de verschillende teams zich nu aan het vormen zijn. Daarnaast mogen we ook de stad leren kennen en ontdekken waar we ons voor mogen inzetten.

De keuze voor blue (Tomorrowland) als startlocatie, waarom?

Ik heb zelf geen invloed gehad op deze keuze, maar als ik het verhaal zo hoor, dan is dit een gave getuigenis. Daarnaast haalde ik net het gebouw al even aan en vind ik het een hele mooie keuze.

Reactie van Judith van Dijk op 20 mei 2022 (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Mozaïek voldoet zeker aan de verwachtingen. Het is gaaf om met elkaar een gemeente te bouwen. Het enthousiasme en de verbondenheid is groot.

Het krijgt steeds meer vorm, steeds meer activiteiten worden opgestart. Het is goed en fijn om elkaar te ontmoeten. Ik kijk uit naar dat wat nog gaat komen!

Bijlage 30

Reactie van mede-initiatiefnemer Peter Noordzij, 37 jaar op 14 januari 2022 (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Levensloop. Ben de 4e van 5 kinderen. Mijn vader werkte en mijn moeder was thuis bij ons. Na het VWO, economie gestudeerd in Utrecht en begonnen met werken. 4 jaar bij de overheid en daarna overgestapt naar het bedrijfsleven. In de tussentijd getrouwd en vader geworden van 4 jongens.

Waarom casu quo waardoor heb je je bij Mozaïek aangesloten? We zochten een kerk die toekomstperspectief biedt voor onze jongens. Nu zijn ze nog jong (2,4,6 en 8jr) en gaan ze automatisch met je mee naar de kerk maar als ze ouder worden wil ik graag dat ze echt onderdeel van een gemeenschap zijn. Daarnaast wil ik onderdeel zijn van een kerk die niet iedereen in hokjes plaatst. Bij mozaïek is iedereen welkom zoals je bent.

Waarin verschilt Mozaïek van andere kerken dan wel evangelische gemeenten? Dat kan zijn theologisch, of muziek, of spiritualiteit, of sociaal (dus als gemeenschap), of als diaconaat, of als kader voor gaven/talentontwikkeling, of technologie, of bestuurlijk, enzovoort. Of in al deze aspecten? Graag alles benoemen/toelichten. Theologisch gezien worden er geen harde standpunten ingenomen over kerkelijke dogma's. Het gaat om het luisteren naar elkaar en niet om het trekken van conclusies. Muziek is erg goed geregeld. Modern en vol passie. Sociaal is vooral naar buiten gericht. We willen onszelf laten zien in de stad waar we zijn.

Redenen (het waarom) om in Rotterdam een Mozaïek kerk te starten. Omdat er een grote behoefte is aan een kerk waar iedereen welkom is. Mozaïek staat voor al onze gebrokenheid samen en dat bij elkaar bij Jezus brengen. En er is nog zoveel gebrokenheid in Rotterdam.

Wat hoop je te bereiken? Na 1 jaar, na 5 jaar? Hopelijk een groeiende gemeente waarin we naar elkaar omkijken en open blijven staan voor iedereen in Rotterdam en zo Jezus licht mogen laten schijnen in Rotterdam.

De keuze voor blue (Tomorrowland) als startlocatie, waarom? Praktische insteek, willen graag starten en zijn op zoek naar een tijdelijke plaats totdat we precies weten wat we nodig hebben.

Reactie van Peter Noordzij op 13 mei 2022 op de vraag: we zijn nu een half jaar verder en Mozaïek 010 is stevig op weg, voldoet M010 nu aan al je verwachtingen? Ja het voldoet zeker aan mijn verwachtingen. Meer dan dat zelfs. De passie en energie die iedereen erin stopt gecombineerd met het samen één gemeente zijn bevat heel goed. Iedereen draagt actief mee.

Bijlage 31

Reactie van Ies Maaswinkel (55), voorganger op 14 december 2021 (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Na een carrière in het bedrijfsleven (ik heb 12,5 in de Tax Free-handel gewerkt, waarvan het grootste deel bij een internationale handelsfirma) maakte ik, via een omweg van enkele wat korter durende dienstverbanden, de switch naar werken in de kerk.

Dat deed ik van najaar 2005 tot begin 2010 als kerkelijk werker naast een studie theologie in deeltijd. En van februari 2010 tot 1 juli 2021 als predikant in de Nederlands Gereformeerde Kerk in Maassluis.

In die kerk ervoer ik uiteindelijk te weinig vrijheid om uitvoering te kunnen geven aan mijn ideeën over kerk zijn in Nederland in de 21e eeuw en hoe aan zo'n kerk leiding te geven. In zusterkerken van hetzelfde genootschap zou dat niet veel beter en anders zijn en daarom besloot ik mijn ambt in die kerken neer te leggen om mijzelf ruimte te geven te zoeken naar andere wegen.

Mozaïek (zonder trema op de i) heeft een voor mij ideale combinatie in huis van ruimte voor ondernemerschap, gezond leiderschap en een visie waar men voor staat en voor blijft staan, ook als het spannend wordt. Er is openheid en men neemt mensen mee maar er is geen poldercultuur met eindeloze inspraakrondes, besluiteloosheid en een keer die dus nergens naar onderweg is.

Op deze manier blijft de kerk nog steeds een beweging die flexibel is, innoverend en moedig. Welke andere kerk geeft in Corona-tijd haar zegen aan 7 (!) start-ups?!

Mozaïek heeft wel degelijk standpunten in een aantal zaken maar kiest ervoor die tot een minimum te beperken. En sowieso komt ontmoeting altijd voor standpunt en hoef je niet eerst van alles te

onderschrijven en na te leven voordat je Deel mag worden. 'Ontmoeting komt voor standpunt', 'vraag komt voor conclusie' en 'begrijpen komt voor begrepen willen worden' dat is onze **cultuur** in drie zinnen die ons helpen die cultuur met elkaar vorm te geven.

'We zijn een kunstwerk van gebrokenheid' dat is onze **identiteit**. En door dat kunstwerk schijnen de grootheid en de liefde van God heen en worden we stap voor stap geheeld, worden we steeds meer de mensen die we bedoeld waren. Dat verklaart ook de keuze voor de term 'Deel' in plaats van 'lid'. Lid ben je van een sportclub of een andere vereniging. Deel uitmaken van het kunstwerk van gebrokenheid, Deel zijn van het Lichaam van Christus vind ik een prachtige vondst.

De doop op geloof wordt gepraktiseerd maar er is veel ruimte om in (bijna alle) bedieningen actief te zijn als je als kind gedoopt bent en het daar bij wilt laten. Van opzieners en voorgangers wordt wel gevraagd op geloof gedoopt te zijn.

Aanbidding is één van de belangrijkste pijlers van Mozaiek. Onze **visie** is 'God aanbidden, elkaar liefhebben en onze omgeving dienen'. Daarom wordt er naar een hoge kwaliteit worship gestreefd en wordt daar ook stevig in geïnvesteerd.

De onderlinge liefde en zorg voor elkaar krijgt onder andere gestalte in de zogenaamde 'Love to meet groepen'. Verschil met veel andere kerken is dat deze groepen niet van bovenaf worden gestuurd op leeftijd, inhoud of geografische spreiding van de Delen maar op initiatief van de Delen zelf. Die vrijheid en verantwoordelijkheid bij de Delen leggen is ook karakteristiek voor Mozaiek. Mensen zijn primair zelf verantwoordelijk voor hun geestelijke groei. We lopen geen mensen achterna in pastoraal en ander opzicht. Wel zijn er een bediening Care en een bediening Serve voor die situaties waarin de Love to Meet groepen het niet aankunnen of mensen anderszins buiten de boot vallen. Maar ook dan leggen we veel initiatief bij de Delen zelf.

Er wordt veel geïnvesteerd in de kwaliteit van de leidinggevend en de voorgangers en andere sprekers. Zo is er sinds dit jaar een school voor gemeenteleiders waar ruim 40 mannen en vrouwen aan meedoen, voor bijna 100% zijn dat Mozaiekers. Er zijn groepen gevormd voor sprekers die met elkaar optrekken en van tijd tot tijd elkaar ontmoeten en feedback geven. In andere jaren lag het accent bij de sprekers weer meer op toerusting en training. Volgend jaar kan het weer anders zijn.

Organisatie en vorm van alles binnen Mozaiek zijn altijd onderhevig aan veranderingen. Er is een cultuur van trial and error.

Mannen mogen trouwens hetzelfde als vrouwen binnen Mozaiek ;)

Leven in een homoseksuele relatie is geen beletsel om volwaardig Deel te zijn en bedieningen uit te oefenen. In de cultuur van Mozaiek past het ook dat er mensen Deel zijn die hier juist moeite mee hebben. Zo willen we samen kerk zijn en de verschillen niet een kloof laten vormen.

Ook verschillend van veel andere kerken is dat voorgangers verplicht in een team werken en niet als enige de voorganger mogen zijn. Omdat het niet goed is om alleen te werken en omdat we een gezonde balans willen in uitoefening van gezag. Om die reden is er tevens een raad van opzieners die naast het voorgangersteam staat. Wel hebben zij een andere rol dan kerkenraden en oudstenraden doorgaans hebben.

Ook hoeven voorgangers niet per definitie vaak voor te gaan in diensten. En dat geldt ook voor pastorale en andere bedieningen. Er wordt altijd gekeken naar de gaven die God aan mannen en vrouwen heeft gegeven en niet naar wat je niet (zo) goed kunt maar waarvan men wel in de kerk verwacht dat je het toch moet doen. Zo zie ik in de praktijk dat voorgangers wel veel werk verzetten maar toch gelukkig zijn in hun werk. Ik moet helaas constateren dat er in de kerken die ik ken veel predikanten vastlopen omdat daar precies het tegenovergestelde gebeurt.

Om aan dat gavengericht werken gestalte te geven wordt specifiek 'gescout', aangenomen en opgeleid. Ook wordt er flink geïnvesteerd in andere werkers dan voorgangers, waar dat maar nodig wordt geacht. De geefcultuur binnen Mozaiek is erg goed.

We hebben redenen om aan te nemen dat er plaats is voor een Mozaiekgemeente in Rotterdam en omstreken omdat we al met al een vrij unieke plaats innemen. Ook zijn we van mening dat er juist veel te weinig kerken zijn in dit verzorgingsgebied met meer dan 1 miljoen inwoners.

We verwachten op basis van de huidige aanmeldingen en belangstelling dat we het eerste jaar flink zullen groeien in aantal. Momenteel reeds 175 Delen en nog steeds komen daar nieuwe mensen bij en zijn er ook al weer 45 aanmeldingen voor de introductie-avonden in januari. Het zou ons niet verbazen als we het eerste jaar al doorgroeien naar 500-750 Delen. Tegelijkertijd teken ik aan dat dit geen doel in zichzelf is. Wel als we het hebben over het bereiken van diegenen die Jezus nu nog niet kennen. Krijgen we nu hoofdzakelijk aanmeldingen van christenen, meteen vanaf januari is ons gebed en verlangen dat men anderen meeneemt die nieuwsgierig zijn naar het Evangelie. Daar zullen we de gemeente ook steeds in uitdagen en voor toerusten.

Als we binnen nu en 5 jaar een gemeente zijn die God uitbundig aanbidt en daarin geen concessies doet, multicultureel is, als een magneet zoekers aantrekt, dienend aanwezig is door haar Delen op diverse plekken in 010 en die financieel draagkrachtig genoeg is om meerdere stafwerkers in dienst te hebben, dan ben ik een dankbaar man.

We zochten van het begin naar een ander gebouw dan een kerkgebouw vanwege de hoge drempel die een kerkgebouw voor zoekers vaak heeft. Op deze plek, die negatief bekend staat in Rotterdam, gaat nu iets heel moois gebeuren, de wereld op zijn kop. Bovendien werd de lokatie op ons pad gebracht. Door een droom die 1 van ons jaren geleden had, doordat we ons op het oosten en noorden van 010 hadden gericht maar overal nul op rekest kregen en uiteindelijk de deur naar dit pand openging toen wij een stap in geloof zetten en de datum voor onze eerste dienst vaststelden terwijl we nog geen gebouw hadden en zelfs nog geen uitzicht op Club Blu. We meenden in dit hele proces de leiding van de Heer op te merken. Bovendien is de lokatie voor de diverse windrichtingen van 010 prima te bereiken, want vlakbij A16, A20 en straks ook de A-zoveel naar Lansingerland en op 1 minuut lopen van metro en trein.

Bijlage 32

Reactie van ds. Hans van Dolder, Johanneskerk, Rotterdam Zuid (Lombardijen) op 1 december 2021 (letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Ik heb er geen moeite mee dat Mozaiek ook in Rotterdam start. Toen ik in Amersfoort was, kende ik ook mensen die naar Veenendaal gingen voor Mozaiek.

Ze waren destijds vooral actief op de Biblebelt. Toen riep ik: als je lef hebt, ga je naar Amsterdam. Dus die stap zetten ze nu. Hoewel Rotterdam nog wel iets anders is dan Amsterdam. Rotterdam en omstreken is groot genoeg voor een extra kerk.

In deze coronatijd hebben zij door hun accent op (online) vormgeving en presentatie veel mensen kunnen trekken. Die oogst kunnen ze nu fysiek binnenhalen.

De kritische vragen, die ik voor Mozaiek010 heb:

- Hebben jullie ook echt missionaire impact? In hoeverre zijn jullie leden echt nieuwe leden van buiten de kerk? In Veenendaal gaven ze antwoord met het aantal dopelingen, maar dat zegt niet alles, omdat er ook overgedoopt werd.

- Hoe heeft een regiokerk als Mozaïek lokaal impact? In mijn research voor Geloven in Spangen heb ik geleerd: Veel mensen, die betrokken zijn bij regionale kerken (bv. migrantenkerken of evangelische gemeentes) hadden behoefte aan twee dingen: Een christelijke gemeenschap, die dicht bij hun leven en bij hun wijk stond. Veel traditionele kerk zijn dan wel niet groot, maar hebben wel een sterke geografische betrokkenheid.
- Waarin zijn jullie tot zegen voor de rest van het Lichaam van Christus in Rotterdam en omstreken (om de kerk zo in brede zin te benoemen)?

De lokale kerken moeten niet klagen over de komst van Mozaïek010.

Ik hoop dat ze er ook van leren en zelf ook weer wakkerder en scherper nadenken over inhoud en vormgeving van hun kerkzijn.

Reactie op20 mei 2022 van Hans den Dolder: (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Ik heb van niemand in mijn omgeving gehoord die naar Mozaïek vertrokken is

Ik heb weinig gehoord over M010. Het heeft denk ik ook te maken met dat wij er fysiek ook best ver van af zitten in het zuiden van Rotterdam-Zuid

Ik wens M010 toe, dat ze met name weer mensen opvissen voor wie God en/of kerk achter de horizon verdwenen zijn.

Ik zou graag van ze willen leren op gebied van vormgeving (bijvoorbeeld hun welkomstpakket (briljant!) organisatie en presentatie.

Bijlage 33

Reactie op 2 december 2021 van Karin de Schipper, directeur SKIN-Rotterdam over de komst van M010: (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

SKIN-Rotterdam staat voor eenheid in verscheidenheid. Dat betekent voor ons dat iedere kerk er mag zijn en dat we alleen samen een krachtige positieve stem in de samenleving kunnen vormen. Mozaïek voldoet aan een behoefte van een grote groep mensen. Er zijn allerlei kanttekeningen te plaatsen bij het 'kerkgehalte' van Mozaïek en het risico van het 'rondpompen der heiligen'. Er is ook al een Hillsong in Rotterdam en er zijn andere kerken die een grote aantrekkingskracht op jongeren hebben. Dat kan ook zijn effect hebben op de jongeren van de internationale kerken. Zeker wanneer ze in hun huidige kerk onvoldoende ruimte krijgen. We krijgen de signalen dat sommige internationale kerken moeite hebben hun jongeren te 'behouden' net als in de Nederlandse kerken gebeurd is. Tegelijkertijd is het adagium 'Church is Family'. Er is bij de jongeren van de internationale kerk een grote behoefte om te behoren bij deze voor hen bekende family. Mozaïek raakt een snaar bij veel mensen door de professionaliteit van de worship en het eigentijdse karakter. Het is maar zeer de vraag of ze het voor onze jongeren waard zijn om hun gemeenschap voor los te laten. Ze kunnen wellicht aanvullend zijn om aan de behoefte aan eigentijdsheid van de jongeren te voldoen. Samenvattend vanuit de SKIN-Rotterdam visie is ook Mozaïek een aanvulling voor Rotterdam.

Reactie op 13 mei 2022: (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

Ik heb niet gehoord dat er personen van bij ons aangesloten gemeenten en kerken zijn overgestapt naar M010. Ik hoop dat M010 mensen weet te bereiken, die nog niet door anderen bereikt zijn. Ik ben nieuwsgierig waar de mensen, die naar M010 gaan, vandaan komen en hoe divers de bezoekers zijn.

Bijlage 34

Reactie van Nico Rijdsdijk, Voorganger V.E.G. De Schutse in Rotterdam, tevens voorzitter voorgangers overleg, Rotterdam, 22 december 2021 (letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Rotterdam is van oorsprong een christelijke stad. Het aantal wekelijkse kerkbezoeken was vroeger hoog en het aantal kerken groot. Door de jaren heen is een groot aantal kerken gesloten en is het kerkbezoek teruggelopen. Het aantal evangelische gemeenten is wel toegenomen, nieuwe gemeenten die hun plaats zochten in de stad.

Voor alle evangelische christenen geldt, dat het bekendmaken van het evangelie van Jezus Christus in de stad een belangrijk doel is en bijna alle evangelische gemeenten spannen zich daarvoor in. Maar Rotterdam is groot en arbeiders zijn er (te)weinig.

Daarom juichen we het toe als er nieuwe initiatieven bijkomen. Uit dat oogpunt is de komst van een gemeente als Mozaiek010 een aanvulling en verrijking voor de stad.

Twee punten zijn daarbij wel van belang:

Ten eerste:

We werken in Rotterdam al jaren samen als evangelische gemeenten binnen het Voorgangers Overleg Rotterdam (VOR).

Om elkaar te bemoedigen, te ondersteunen en samen op te trekken. Wij zouden het op prijs stellen (en normaal vinden) dat nieuwkomers in de stad contact leggen met de bestaande gemeenten, zodat we elkaar kennen en van elkaar weten wat de plannen zijn, zodat we samen kunnen bouwen in Rotterdam.

In het geval van Mozaiek010 is dat niet gebeurd. Daarom hebben wij zelf contact gezocht.

Ten tweede:

Een nieuw gemeente moet worden gebouwd met nieuwe christenen. Vaak worden gemeenteleden van bestaande kerken weggelokt, zonder overleg, wat binnen die gemeenten problemen geeft en zorgt voor veel ergernis.

Als je een nieuwe kerk begint, doe dat dan niet door andere kerken en evangelische gemeenten daarvoor de rekening te laten betalen.

Als er nieuwe gemeenten bijkomen en door samenwerking en overleg wordt er iets toegevoegd van waarde aan de kerk van Rotterdam zullen wij dat zeker toejuichen.

Reactie van Nico Rijdsdijk op 20 mei 2022: (letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Voor zover mij bekend zijn er geen mensen vertrokken naar M010.

Wij hebben namens het VOR een gesprek met M010 gehad. Ik wens je M010 toe dat ze veel mensen mogen bereiken en goed samenwerken met de kerken in Rotterdam. Gesprek hebben we gehad over samenwerking binnen het VOR.

Bijlage 35:

Reactie van Niels de Jong, predikant-pionier bij Noorderlicht Rotterdam (PKN) op 30 november 2021. (letterlijke transscriptie, met toestemming gepubliceerd)

Ik denk dat Mozaiek 010 wel een aanvulling is in Rotterdam. We kunnen in Rotterdam nog wel extra kerken gebruiken om al die (verschillende) Rotterdammers te bereiken, in mijn optiek. Als Mozaiek oppakt wat andere kerken hebben laten liggen (aan stijl, muziek, een bepaalde doelgroep bereiken, enzovoort), is dat winst. Op het eerste gezicht denk ik dus dat Mozaiek 010 een aanvulling kan zijn op de bestaande kerken in Rotterdam. Maar of het ook daadwerkelijk een aanvulling zal zijn, moet natuurlijk wel blijken. Als Mozaiek alleen maar gelovigen uit de regio bereikt, is hun impact natuurlijk maar gering. Zullen ze ook echt '010' zijn en ook echt iets willen betekenen voor '010'? Zullen ze missionair/diaconaal ook echt iets bijdragen in 010? En zullen ze samen willen werken/bidden met andere kerken voor de stad? Die vragen heb ik wel en ik hoop dat ze te zijner tijd allemaal met 'ja' beantwoord kunnen worden.

Reactie van Niels de Jong op 13 mei 2022: (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

1. Migratie naar M010: ik heb wel gehoord van kerken die leden hebben 'verloren' aan M010. Vooral kerken buiten Rotterdam overigens (bijvoorbeeld Schiedam, Maassluis, Bergschenhoek). Overigens heb ik als dominee nog niet gehoord dat iemand die lid was bij Noorderlicht is overgegaan naar M010.
2. ik heb telefonisch contact gehad met de voorganger van M010 over een voormalig lid van Noorderlicht (die wij hadden gevraagd om niet meer te komen in verband met onaanvaardbaar gedrag...).
3. Wens voor M010: zegen van Boven! Ik hoop dat ze allerlei mensen bereiken die de bestaande kerken niet (meer) bereiken.
4. Ik zou een gesprek willen over: 'de ecologische voetafdruk' als bijna iedereen met de auto komt (en je dat bijna lijkt te stimuleren). En hoe je verbinding en missionair-zijn beoogt als je zover uit elkaar woont (overigens - deze tendens zie je in veel gemeenten dat gemiddelde (reis)afstand van de leden tot 'de zondagse vierlocatie' toeneemt).

Bijlage 36:

Afsluitend interview met Ies Maaswinkel, voorganger M010 (letterlijke transcriptie, met toestemming gepubliceerd)

M010 voldoet aan mijn verwachtingen, maar eigenlijk weet ik ook niet precies wat ik had kunnen verwachten. Met name als ik kijk naar de groei van het aantal mensen; andere M-gemeenten groeien, maar doen wij dat ook. Ik ben daardoor toch verrast. Aan de andere kant, hoe ervaar ikzelf M010 als een gemeenschap om deel vanuit te maken? Dat allerlaatste heeft helemaal mijn verwachtingen overtroffen, ik ervaar een geweldige vrijheid en voel mij ontzettend op mijn plaats, thuis. Ik kwam uit de Nederlands Gereformeerde Kerk en die is best vrij in een aantal opzichten en er was veel goeds, maar waar ik niet verder kwam was de structuur van het leiderschap, want ik heb ruimte nodig om te kunnen ondernemen in de zin van geestelijke activiteiten en een daarbij behorende leiderschapsstructuur en cultuur en daarin moet balans zijn, dus geen eenhoofdige leiderschapspyramide, maar een leiderschapsteam dat snel kan inspelen op wat er speelt, en dat is wat anders dan soms eindeloos gepolder om maar iedereen binnenboord te houden. En dat zegt dus ook iets over mij, wat ik van leiderschap verwacht en ook van een kerk: meebewegen wat er in de samenleving gebeurt. Ik verwacht van een kerk dat die ondernemend is en mensen in de samenleving wil bereiken en daarin ben ik binnen Mozaiek zeer op mijn plek.

Van belang is dan om ook zelf in balans te blijven, want als voorganger heb je invloed en macht, dat moet heel verstandig en wijs uitgebalanceerd worden, anders komt manipulatie om de hoek. Voor mij bestaat die balans om iedere dag duidelijk God te zoeken en die zaken ook duidelijk te benoemen,

hierbij gaat het niet alleen om mijzelf, hoe en waar ik mijzelf plaats, maar het gaat ook om mensen, hoe zij naar jou kijken en je op het schild hijsen. Naast gebed is ook hoe je je opstelt in de kerk, ben en blijf je voor iedereen toegankelijk, daarnaast leg ik verantwoording af, en vraag om feedback. Belangrijk is hoe je met complimenten van mensen omgaat, daar mag je dankbaar voor zijn, maar je moet er altijd God mee eren en daarnaast heb ik een vrouw die mij altijd met beide benen op de grond zet. Hoe dan ook, ik realiseer mij dat ik als voorganger een bepaalde macht heb, en macht corrupteert, dus is een goede bescherming ook om je hiervan altijd bewust te zijn. Toen ik predikant van de vorige kerk was, kwam ik in een crisis terecht, ik kon zo niet verder en heb symbolisch mijn roeping aan God teruggegeven; ik had even niets meer met 'kerk'. Ik was niet mijn geloof in God kwijt, ook is mijn werk niet mijn identiteit, dus ook niet doordat ik op de kansel sta.

Graag reageer ik op Niels de Jong (bijlage 35):

Met hem heb ik af en toe contact, we hebben ook een studiereis gemaakt naar Willowcreek en de Redeemer Church van Tim Keller en hebben ook gesproken over de start van M010, we zijn geen concurrenten. Hij zei dat Rotterdam best nog wel een paar extra kerken kan gebruiken. Ik waardeer enorm zijn liefde voor de kerk (PKN) hoe hij daar als pionier in een lege kerk is begonnen en waar nu al een 500 man zit. Zijn vragen zijn ook voor een deel onze vragen: hoe we diaconaal en missionair aan de slag kunnen en zo kunnen bijdragen aan de stad en omgeving. Zo proberen wij nu een soort leefgemeenschappen te vormen in die gebieden waar een aantal van onze kerkleden wonen en die groepjes kunnen heel missionair en diaconaal in hun omgeving actief worden en zo proberen het verschil te maken. Bij de zondagsdiensten zullen wij inderdaad na moeten gaan denken over onze ecologische voetafdruk. Maar voor de rest is het daar waar jij woont. Het klopt dat wij een regiogemeente zijn, maar we hebben bewust een plek gezocht juist bij een knooppunt van het openbaar vervoer. De tijd is natuurlijk ook heel anders als vroeger: je ging naar de kerk in jouw wijk/buurt, maar in de jaren zeventig is dat begonnen te veranderen, je zoekt een kerk, die bij jou past. Men kan daar van alles vinden, maar ik neem het zoals die feiten tegenwoordig liggen: je kiest die kerk, waar jij je thuis voelt, en dat kan wringen met de gedachte, je moet trouw blijven en dus blijven waar je bent, dat heb ik dus heel lang gedaan met als gevolg een crisis. Sommigen kijken nog als ze gaan verhuizen, ik ben PKN, waar is na verhuizing de dichtstbijzijnde PKN kerk, maar de moderne mens doet dat al lang niet meer, je zoekt iets wat bij jou past. Traditie gaat hier wringen met trends, alles is sneller en beweeglijker geworden. Vroeger koos je voor iets en daar bleef je bij (aan trouw) je hele leven, maar dat ligt nu totaal anders. Dus bedenk hoe je iemand kunt 'verleiden' tot deelname in plaats van zuur te doen over zogenaamde 'ontrouw' van de jongeren of jong volwassenen. En dit heeft weer te maken met Mozaïek zijn: dat is een beweging en in beweging zijn. En misschien zeggen we over een aantal jaren dat ook de tijd van Mozaïek voorbij is. Als beweging moet je ook oppassen geen kliek te worden, dat gaven en talenten van iedereen tot ontwikkeling mogen komen.

Graag reageer ik op Karin de Schipper (SKIN) (bijlage 33):

Ze stelt aan de orde jongeren vasthouden en we zijn een family. Ik denk dat één van de grootste gevaren van Mozaïek is dat we een event-church worden met gelikt licht en geluid en aansprekende preken, wel doen we beslist onze best om die kwaliteiten te leveren zonder een event-church te zijn. Maar als we niets doen, dan zijn we een event-church, daarom zijn we bezig communities te bouwen, de meet-ups, die op diverse locaties in de regio van start gaan om juist daar bijeen te komen in huiskamer settings, want we zijn geroepen om in relatie te leven dus met persoonlijke verbinding, dat gaat niet vanzelf, dat faciliteren wij bewust als kerk. En dat zou iedere kerk kunnen doen, werken met small-groups. Ik denk wat Karin zegt over family church dat dat heel belangrijk is: erbij horen. Voor ons is eigentijdse worship heel belangrijk, maar nog belangrijker is om ergens bij te horen en daar mens zijn en zo ook thuis te komen bij God. Als we het niet zo organiseren, dan trekken we een soort event-bezoekers en trekken wij jongeren bij anderen weg. Daarnaast hebben migrantenkerken

overal een spanningsveld als er een tweede en derde generatie komt die hoger opgeleid is als ouders en voorganger.

Graag reageer ik op Hans van Dolder (bijlage 32):

Hij zegt, begin niet op de Biblebelt, maar in de stad, dat doen we, waarbij het ontegenzeggelijk waar is, dat pionieren in sommige gebieden bijvoorbeeld in Zuid Limburg bijzonder moeizaam is. Er is wel eens gezegd over Mozaïek³¹⁸ dat ze een 'stofzuigerkerk' zijn, maar om dan Mozaïek zo weg te zetten stel je ook de vraag aan jezelf, wat gebeurt er dan op het vloerkleed van je eigen kerk. Dat mag ik opmerken, want wat ik duidelijk van onze teamleden hoor, is, dat bepaalde groep die bij M010 komt, zwaar teleurgesteld is in de eigen kerk en dat gaat tot jaren terug en wat dat betreft is M010 een kerk van de tweede kans of soms de derde kans. En als wij die functie kunnen vervullen, dan is dat prima. Er is een andere groep binnen M010 die hier is komen wonen tijdens corona en op zoek zijn gegaan naar een kerk en zo bij Mozaïek zijn uitgekomen bijvoorbeeld via de lifestream en daarnaast is er ook een groep die zoekende collega's en vrienden meenemen, die geraakt worden en ook blijven. En daarnaast heeft Miranda Klaver kort geleden gepubliceerd dat uit onderzoek blijkt dat 20% van de mensen die bij M0318 komen uit de wereld tot geloof is gekomen; binnenkort hebben wij een doopdienst en dan ben ik benieuwd naar de verhalen van de nieuwe dopelingen. En als over enige tijd blijkt dat 20% van M010 nieuw bekeerden zijn, zal ik een zeer dankbare voorganger zijn. Er is tegenwoordig een duidelijke spanning tussen wat beleef ik en de traditie waartoe ik behoor, steeds belangrijker wordt ook de persoonlijke beleving dat uit zich tenslotte in belonging. Om hierover te praten en over M010 in 010 zoek ik bewust contact met andere voorgangers, omdat we schouder aan schouder staan en daar waar we kunnen, samen te werken en elkaar versterken, en dat niet in eindeloze vergaderstructuren. Als bijvoorbeeld in M010 een groep diaconaal actieven ontstaat, zullen we hen doorverwijzen naar Open Arms, hier in Alexanderpolder, of als men actief wil worden in Zevenkamp, wel maak contact daar met het Leger des Heils, die daar zit. En als een voorganger echt klaagt dat hij mensen verliest aan M010 zou ik willen zeggen, wat hebben jullie dan echt concreet gedaan de afgelopen jaren om die mensen vast te houden? Het zegt toch echt iets over hun eigen vorm van kerkzijn. Laatst sprak ik met een collega die een aantal jongeren is kwijtgeraakt aan M010, en dat vond hij pijnlijk, en dat begrijp ik. Maar tevens heb ik hem toen gevraagd, wat zou er gebeurd zijn, als ze niet naar M010 waren gegaan, de kans is groot dat ze helemaal verdwenen zouden zijn, nu zijn ze nog steeds bij de kerk, alleen niet die van jou. Daarnaast blijkt dat het soms om hele betrokken mensen gaat, die al jaren vechten voor een andere aanpak en tenslotte zeer gefrustreerd vertrekken en bij ons weer tot leven komen en hun kinderen willen weer mee. Er blijkt soms zoveel mis te gaan door de structuur en tradities van sommige kerken.

Graag reageer ik op Nico van Rijswijk (bijlage 34):

Ik heb een paar maanden geleden een goed gesprek gehad met Nico en een andere voorganger van Zuid, dat ging anders, dan deze eerste reactie van Nico, want we lokken niemand weg en dat weglukken is geen doelbewuste actie van ons, alsof we een specifieke marketingcampagne erop zetten. We hadden gelukkig een heel plezierig gesprek.

Vrijwilligers en medewerkers: met iedereen, die zich opgeeft worden gesprekken gevoerd, voordat ze in het organogram geplaatst worden, zodat het echt wordt de juiste persoon op de juiste plek, voor koffieschenken is dat uiteraard wat anders als voor leidinggeven en op het podium, dat wordt heel serieus bekeken en daarbij vertellen wij iedereen: wat je doet is niet voor eeuwig, want we zijn niet voor niets een beweging en willen in beweging blijven en daarbij hoort flexibiliteit. Wij bouwen dus nadrukkelijk in dat wij evalueren, waarbij iedereen ook kan zeggen dat het even genoeg is, dus een open cultuur met feed back. Voor bepaalde functies onderzoeken wij of een VOG ingevoerd moet

worden, bijvoorbeeld jongerenwerk; op dit moment moet men een gedragsverklaring ondertekenen, verder zijn wij aangesloten bij Stichting Evangelisch Meldpunt (SEM) en wij hebben al een vertrouwenspersoon.

Het aantal bezoekers is nu ongeveer stabiel op een 550 personen met een piek in het begin en met Pasen.

De ontwikkeling van M010: *geestelijk* gezien blijven groeien in bediening en missie, God aanbidden en van elkaar houden en hierin proberen we een breder theologisch frame neer te zetten als “Jezus Christus redt”; aan de andere kant gaat het misschien soms iets te veel over “je mag komen zoals je bent en zijn wie je bent”, dat mag niet ontaarden in mensen geestelijk pampieren; men moet geestelijk volwassen worden, volwassen christenen, die hun verantwoordelijkheid opnemen in de samenleving, aan de andere kant wil je weer niet te theologische worden of de ‘sense of belonging’ verliezen en dus gemeenschapsvorming hebben. *Muzikaal* is het nog een kleine bezetting, ik zou graag een full band hebben op het podium en dat is zoeken naar kwalitatief goede mensen, die ook toegewijd zijn en volwassen in hun christen-zijn en commitment hebben. Ik kan mij voorstellen dat we daarvoor iemand aanstellen die specifieke kwaliteiten heeft om de muziek en musici naar een hoger plan te brengen. Audities voor posities doen we samen met Kees en andere gekwalificeerden van M0318 en dan heb je een eerlijke beoordeling van buitenaf. Ik hoop dat als we groter worden, dat wij hierin, ook financieel, kunnen gaan investeren, dat zou ik zeer toejuichen en dat zelfde geldt voor andere vormen van creativiteit. De eerste focus was de opstart, nu is de tweede focus gemeenschapsvorming door o.a. de meet-up clusters en deze creatieve zaken komen daarna aan bod. *Medewerkers*: dit jaar was er M-breed een eerste school voor gemeenteleiders, daar neem ik ook zelf aan deel, je wordt daar zeer bevraagd en uitgedaagd en is zeer nuttig voor je persoonlijke vorming, ik doe dat samen met mijn vrouw. In september gaat de volgende school van start en dat geeft aan dat er veel in die persoonlijke vorming en toerusting wordt geïnvesteerd. Voor de worship geldt hetzelfde, daar is ook een community voor en gebeurt centraal voor alle zangers en musici in Veenendaal. En die toerusting is er ook voor sprekers; er is een pool van sprekers binnen Mozaïek, die elkaar regelmatig ontmoeten in kleine groepjes en er is ook een preekcursus voor beginners.

Qua groei oriënteren wij ons op nieuwe mogelijkheden en dat is niet onrealistisch omdat diverse andere M-gemeenten duidelijk aan het groeien zijn.

Strategisch gezien is de hele Deelgemeente Alexanderpolder interessant omdat er relictief weinig andere kerken of evangelische gemeenten zijn. Als we hier missionair bezig zouden willen zijn, hangt dat toch af of we in Alexanderpolder leden hebben, die hier zelf een aansprekende christen zijn, want we moeten niet denken vanuit een marketingstrategie over de hoofden van onze mensen heen, het moet gaan via onze mensen en daar waar ze zijn. Desondanks is het ons verlangen om missionair en diaconaal present te zijn, eigenlijk is dat ook allemaal nog in ontwikkeling. Ook dit is een zaak van groei en stappen in onze ontwikkeling.

We zijn nu als voorgangers met zijn drieën, waarvan één vrouw (Eline) en ook zoiets is een heel proces. Zij kwam duidelijk bovendien vanuit de initiatiefgroep en zij had al deze roeping latent in haar leven aanwezig. Eline is dus zo gevonden, toen hebben wij gekeken naar wat zij en ik zijn en wat zijn wij niet, en daarvoor hebben wij een derde persoon gescout, die een geweldige aanvulling is om zo gezamenlijk een kerk te leiden, die ondernemend is.

Hoe zie ik mijn toekomst? Ik kijk niet zo heel ver vooruit, want ik voel mij nu ontzettend op mijn plek en het is beslist geen straf als ik hier een aantal jaren mag vervullen, maar ik sta er altijd open voor als God iets anders zou aanwijzen, maar dat is verder nu niet aan de orde. Naast deze bediening

zijn er wel een paar andere zaken die ik zou willen doen, bijvoorbeeld een boek over leiderschap schrijven of samen met anderen bijvoorbeeld in Mozaïek verband, daarnaast train ik leiders in Kenia en daarnaast laat ik mij graag verrassen door God. Ik ben geswitcht van een kerk met een veilig pensioen naar de dynamiek van Mozaïek, dus zien we wel, maar ik voel mij eindelijk helemaal vrij en creatief en geniet daar ontzettend van. Ik ben op mijn plek.

Bijlage 37 Sluiting van Blue, sluiting van M010

Krantenartikel uit het AD, zie volgende bladzijde

RO MAANDAG 27 JUNI 2022
AD

► **Gemeente Rotterdam heeft het pand voorlopig gesloten**

Kerk dakloos na schieten bij nachtclub Club Blu

Elke zondag trekken 700 tot 800 mensen naar de Rotterdamse Club Blu om de diensten van Mozaïek010 bij te wonen. Nu de gemeente de club minstens twee weken heeft gesloten, moet de kerkgemeenschap op zoek naar een nieuwe plek.

Pjotr van Koesveld
Rotterdam

De directe aanleiding voor de sluiting van Club Blu is de schietpartij in de nacht van vrijdag op zaterdag in de nachtclub. Rond 2.45 uur werd er binnen geschoten.

Het was niet de eerste keer dat het bij deze nachtclub uit de hand is gelopen. Begin mei kwam een 29-jarige Rotterdammer om het leven bij een fatale mishandeling. Het deed de gemeente Rotterdam besluiten tot een spoedsluiting voor twee weken, maar dat is een hard gelag voor de kerkgemeenschap.

▲ Club Blu aan de Prins Alexanderlaan is gesloten, een hard gelag voor Mozaïek010, dat er kerkdiensten houdt. FOTO AD

Cees Dekker, gemeentelid van deze in februari begonnen kerk, is teleurgesteld over de sluiting. „De kerk loopt echt als een tierelier. We hebben elke zondag om 10 uur en 12.30 uur een dienst en steeds was het volle bak. Het is bijzonder dat

er zoveel mensen enthousiast voor onze diensten zijn.”

Hij vervolgt: „Club Blu is ook een fijne plek vanwege de fantastische geluids- en lichtinstallatie. We vinden het dan ook ontzettend jammer dat de vergunning is ingetrokken. Het is nu echt een beetje de vraag van: wat moeten we nu?”

Dekker wil wel benadrukken de schietpartijen heel erg te vinden. „Dat dit gebeurt, is natuurlijk vreselijk. Wat ik ervan vind dat het een schietincident is dat ervoor zorgt dat wij nu geen kerkdienst

Het is nu echt een beetje de vraag van: wat moeten we nu?

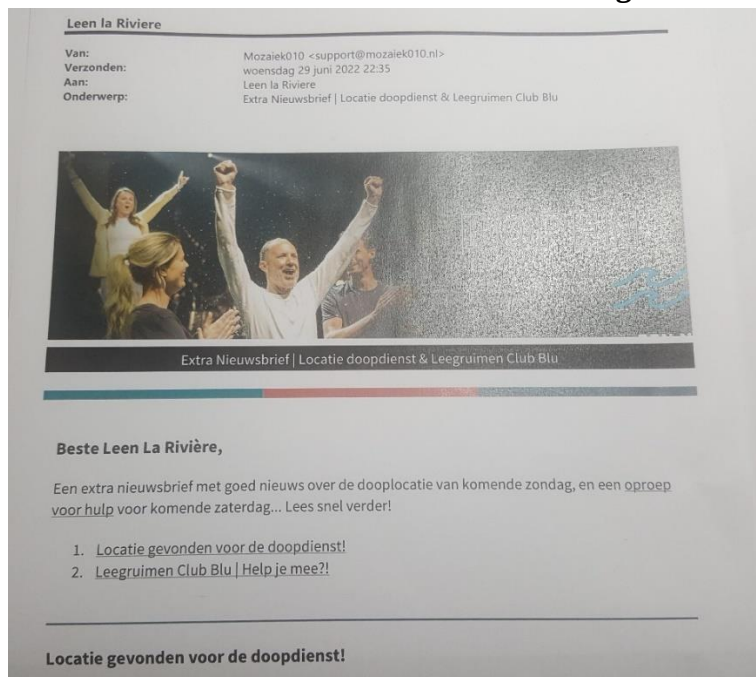
– Cees Dekker

kunnen houden? Dat is moeilijk te zeggen, omdat ik ook gewoon weinig over de incidenten weet.”

Intussen gaat de enthousiaste gemeenschap op zoek naar een andere plek. „Dat kan een kerkgebouw, een bioscoop, een bedrijfs- hal, van alles kan het zijn. Het liefst hebben we een grote ruimte in de regio Rotterdam.”

37-B e-mail bericht van Mozaiek010 over leegruimen van Disco Blue.

Bijlage 38 Artikel van Hans Maat in magazine De Nieuwe Koers maart 2021

Wen er maar aan: 'Hele volksstammen kiezen voor een megakerk'

'De evangelische geloofsbeleving staat dwars op de basisbelijdenis van de kerk, waarin de ontmoeting met God een ontluisterende confrontatie is'

Bram van de Beek in *De Nieuwe Koers* 2021, no01

tekst: Hans Maat

Het artikel 'Evangelische groepen kennen geen crisis' van Bram van de Beek, vorige maand in dit blad, was vast bedoeld om de notie van oordeel en bekering aan de orde te stellen, juist in deze tijd van crisis. Maar na het lezen ervan blijft vooral ontsteltenis over, stelt Hans Maat van het Evangelisch Werkverband.

Het wordt zo langzamerhand een beetje gênant. De vaak hooghartige kritiek op de evangelische en charismatische beweging vanuit protestantse hoek. Als ambassadeur van een evangelisch-charismatische vernieuwingsbeweging binnen de Protestantse Kerk (PKN), zie ik stevast misnoegde protestanten en collega-theologen, die vanaf de zijlijn de evangelische en charismatische wereld nogal 'zurig' beoordelen. Eigenlijk getuigt dat van schromelijke zelfoverschatting: waar zij hulveren voor een evangelische of charismatische kerk als uitwijkmogelijkheid voor de laauwheid van de traditionele kerken, groeit deze beweging explosief. Sterker nog: het is de snelst groeiende tak aan de christelijke boom. Binnen één generatie zijn zij volgens onderzoek de grootste onder ons vanuit een wereldwijd perspectief.

Als evangelische en charismatische christenen in de spiegel vol raadselen kijken die Bram van de Beek hun voorhoudt, dan weten zij zich niet gekend. Allereerst gooit hij ze allen op één hoop, maar los daarvan zijn zij de vleesgeworden individualisten van het christendom, gestuurd door de eigen behoeften en ik-gerichtheid. Zo lezen zij de Bijbel selectief en zo zingen zij hun liedjes voor zichzelf. Zij worden geleid door religieuze kwakzalvers en valse profeten in gemeenschappen vol gelijkgezinden en mediashow. De evangelische en charismatische stroming bevindt zich niet 'in' maar

Hans Maat leidt het Evangelisch Werkverband binnen de PKN en is liedschrijver van Sela. In zijn werk is hij een bruggenbouwer naar de evangelische en charismatische kerken.

'naast' de kerk en laat zich door de cultuur absorberen. En of dat nog niet genoeg was: evangelische en charismatische christenen kennen geen crisis, ze zijn immers losgezonnen van de wereld en haar leed.

Massief kerkbegrip

Natuurlijk begrijp ik dat deze erudiete professor een puntige pen heeft en ik doe niets af aan zijn betekenis voor de theologie in Nederland. Maar bij het lezen van zijn artikel vroeg ik mij af: waar komt al die kritiek op evangelisch Nederland toch vandaan? In het artikel lijkt de kritiek te worden gevoed door een welhaast massief kerkbegrip en een sterke hang naar terugkeer tot de moederkerk, de katholieke kerk welteverstaan. Daarmee beweegt Van de Beek zich – en hij neemt zeker niet als enige deze positie in – steeds verder weg van de evangelische en charismatische beweging, want die gaan echt niet met hem mee naar Rome. Of is het toch aanmatigende allergie voor de laagkerkelijkheid die eigen is aan de evangelische beweging, voor het niet mee willen komen in een hoogambtelijke structuur met bisschoppen, sacramenten, dogma's en de hele santenkraam? Kortom: de flauwe karikaturen en projecties vallen wel wat verkeerd. Begrijpelijk, want de werkelijkheid vandaag laat een ander beeld zien: de institutionele kerken lopen leeg en hele volksstammen kiezen voor megakerken of missionaire gemeenschappen. Charismatische huiskerken springen momenteel als paddenstoelen uit de grond. Een deel van de christenen heeft trouwens geen vaste verblijfplaats vandaag de dag en hopt rond of kijkt alleen livestreams of bezoekt conferenties van vernieuwingsbewegingen. Verder zijn de evangelischen allang geen theologische analfabeten meer. Zij kunnen zich, zeker buiten Nederland, prima verdedigen tegen de protestantse kritiek.

Natuurlijk heeft de evangelische wereld – ik generaliseer ook maar voor het gemak – een achterkant. Op een aantal punten ben ik het met Van de Beek eens. Ook ik vind het jammer dat we een 'troostkerk' hebben geformeerd met iets te veel aandacht voor fijne psychologische preekjes en veel te weinig voor een profetisch en schurend geluid. Dat zien we trouwens in evangelische én in protestantse kring. Het is ook waar dat de onafgebroken circulation of the

saints iets individualistisch heeft: als je het niet naar je zin hebt, dan zoek je gewoon een leukere kerk. Terwijl je soms 'problematisch' aan elkaar gegeven bent. En de aanbidding is ook niet altijd mooi, zinvol of gespeend van show, hoewel ik toch wel heel veel mooie voorbeelden zie van authentieke gezamenlijke lofprijzing.

GODcentres

Voor al die theologen en lezers van *De Nieuwe Koers* die het evangelisch alternatief voor de laauwheid van de traditionele kerk huiveringwekkend vinden, heb ik trouwens een verheugende mededeling: kerken als Mozalek, GODcentres, C3-gemeenten, pinksterkerken en vele varianten daarop zullen zichzelf rijkelijk vermenigvuldigen in het komende decennium. Alleen al omdat zij het getuigenis van Jezus makkelijker delen en dus meer discipelen maken. Bovendien zijn heel wat protestanten zo teleurgesteld in hun eigen kerkverband, dat ze haast moeiteloos hun lidmaatschap verruilen voor een kerk die meer doet aan *whole life discipleship* (een term van John Stott) en ruimte geeft aan echte Godservaring. Dat laatste is volkomen begrijpelijk, want God is te ervaren, niet alleen middellijk in bijvoorbeeld een sacrament of de liturgie, maar ook onmiddellijk door de Heilige Geest. Het is dan ook mijn stellige verwachting dat de exodus uit de traditionele kerk voortduurt totdat er een nieuw evenwicht is gevonden.

Een andere crisis

De transitie die deze wereld momenteel meemaakt, zal de komende jaren grote maatschappelijke onrust brengen. De coronacrisis initieert, versterkt en versnelt dat. Laten we samen allereerst vaststellen dat we met z'n allen in de crisis zitten. De hele kerk, inclusief de evangelische afdeling, maakt mee dat er iets of iemand op de resetknop heeft gedrukt. Samen moeten we nadenken hoe het verder moet met de verbreding van het evangelie totdat Jezus Christus terugkomt. Dat noem ik heel bewust, want wij blijven hier niet eeuwig zo doormodderen. De kans dat er een apocalyptische tijd is aangebroken, is reëel aanwezig voor wie de bijbelse profete bestudeert, en dat is ongeacht je visie op het verloop van de laatste minuut van het laatste uur. Verder staat het kerkmodel met zijn gebouwen, nadruk

op samenkomsten met betaalde dominees en voorgangers onder grote druk. Sterker nog: in het afgelopen jaar betekende dat weinig tot niets. Voor hen die vervolgens wensen dat alles weer 'normaal' wordt, heb ik een teleurstellende mededeling: dat wordt het niet.

Zelf denk ik dat in de nabije toekomst de christelijke inzet en gemeenschap meer gericht zal zijn op de buurt waar je woont. Het geloof wordt meer en meer beleefd en gedeeld in de eigen (digitale) netwerken en verbanden. Soms op verrassende plekken in huizen, kantoren en bedrijven en op allerlei strategische plekken in de samenleving. De nieuwe generaties verbinden zich nauwelijks aan instituten en hun energie gaat geheel op aan reageren op de eindeloze stroom informatie die over hen komt. We hebben trouwens veel volwassen christenen nodig die hen kunnen begeleiden naar echt geestelijk leven vanuit een hartelijke relatie met hen en met God. Dat is een enorme opgave, want de kerkelijke cultuur in Nederland is sterk consumptief. Daarbij zie ik weinig in een nieuw evangelie dat prioriteit geeft aan sociale gerechtigheid en straks ook nog aan groene theologie en ik vrees dat het protestantisme zich daarin weer verliest. Het moet allereerst gaan over het feit dat mensen verlossing nodig hebben en dat er nog steeds een Grote Opdracht is. Van daaruit volgt voor mij dat ik oog krijg voor de heilheid van de schepping.

Liberalistische Schriftkritiek

Het lijkt mij dat de evangelische en charismatische stroming de beste kaarten in handen heeft. Ook al ben ik met reden protestant, we kunnen niet laatzinnig blijven spreken vanuit onze kerkelijke posities. Het is volgens mij niet moeilijk te zien dat evangelische christenen – gemiddeld genomen! – een aantal dingen beter doen dan hun protestantse of katholieke medechristenen. Zo getuigen evangelische christenen meer van hun geloof in Jezus en brengen ook individueel meer mensen tot geloof. Zij hebben meer aandacht voor het discipelen van mensen. Zij zijn niet belast met de liberalistische Schriftkritiek die zo veel slachtoffers heeft gemaakt en kennen veel liefde voor de Bijbel als Gods Woord, die ze vaak letterlijk lezen.

'De exodus uit de traditionele kerk zal voortduren totdat er een nieuw evenwicht is gevonden'

lees verder op p.23 →

'De tijd is rijp om samen te werken en dat is wat anders dan elkaar na-apen'

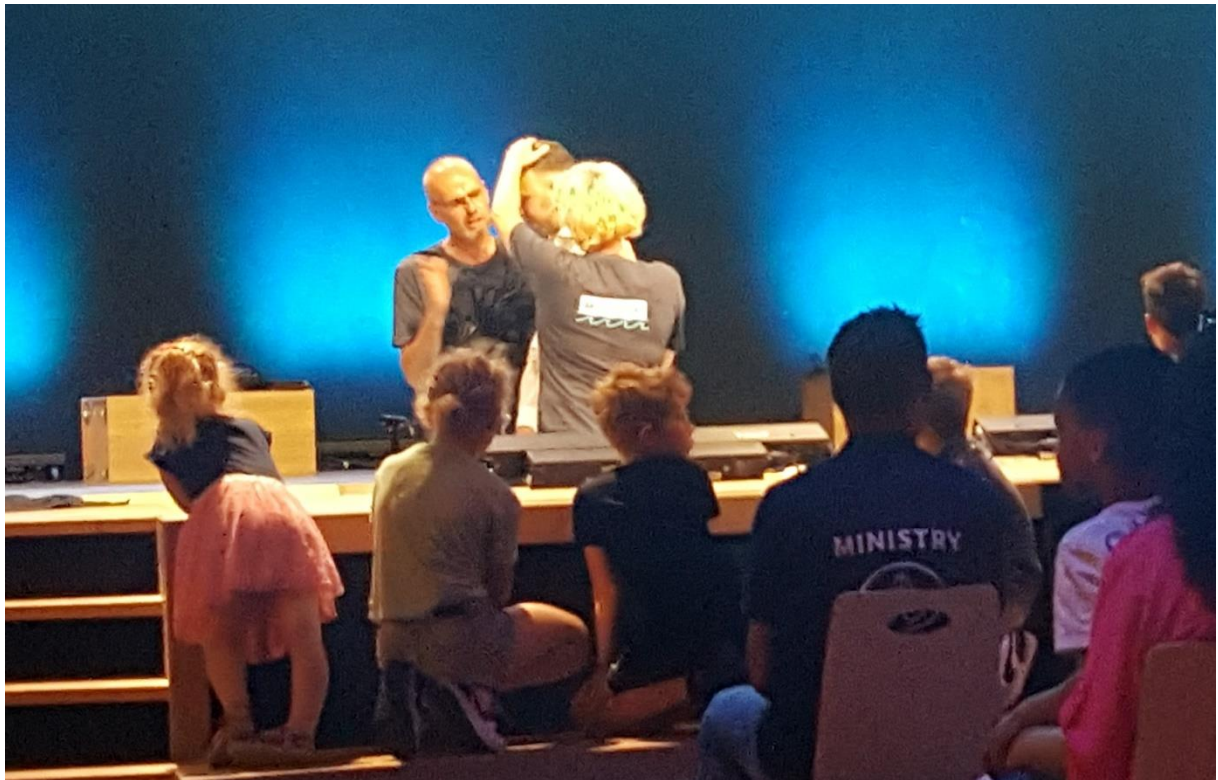
vervolg p.20 ↓

Evangelische christenen zijn absoluut niet minder begaan en solidair met de wereld om hen heen. Het is belachelijk als wordt gesteld dat zij zichzelf hebben losgezongen van de wereld. Doorgaans geven zij meer en zijn betrokken bij allerlei initiatieven. Zo zag ik op de website van de eerdergenoemde kerk Mozaiek dat zij zeer aansprekende diaconale initiatieven uitrollen. Ook geven evangelische christenen vanouds veel aandacht voor het gebed en zijn gevoeliger voor het bijzondere werk van de Heilige Geest. Waar in mijn traditie de Heilige Geest werd beperkt tot de onderhouder van alle leven en tot diegene die wedergeboorte en bekering werkt, opereren charismatische gelovigen en vernieuwingsbewegingen vrijmoedig in de gaven, de krachten en uitingen van de Heilige Geest en dat is precies de reden waarom zij groeien. Daar is overigens wereldwijd ook veel onderzoek naar gedaan door gerenommeerde universiteiten. Opvallend is dat de vervulling en de doop met de Geest het geheim is van de vernieuwingsbewegingen van het charismatisch christendom. Iets waar de door het cessationisme geteisterde kerk van alle eeuwen – de leer dat de gaven slechts als startmotor van het christendom fungeerden – nog steeds onvoldoende zicht op heeft, ondanks het werk dat vernieuwingsbewegingen doen.

De spiegel die ik graag aan ons allen wil voorhouden, is dat wij allemaal door de huidige crisis heen gaan en dat deze aan niemand voorbijgaat, ook niet aan de evangelische beweging. Ondanks verschillen weten we allemaal dat Gods ecclesia dwars door kerkmuren heen gaat. De tijd is rijp om samen te werken en dat is wat anders dan elkaar na-apen. Waarom werken we samen? Om in deze wereld het getuigenis van Jezus Christus te laten klinken.

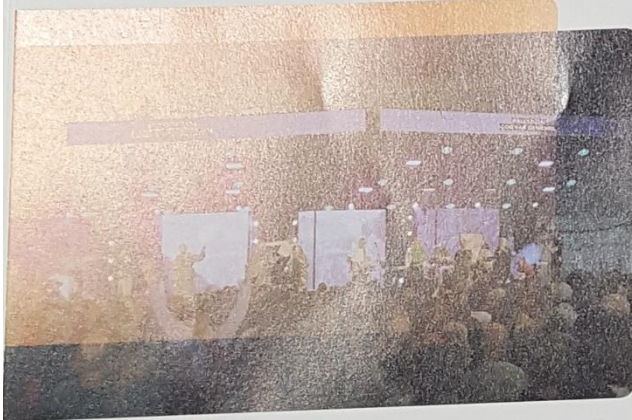
DE NIEUWE KOERS MEI 2021 29

Bijlage 39 foto's doopdienst op zondag 3 juli. Let op: degenen die dopen zijn man en een vrouw en hiermee wordt de gender gelijkheid totaal zichtbaar. In evangelisch Nederland dopen normaal alleen mannen.

Opwekking nr. 677 juli 2022

'Elk lied heeft een **PERSOONLIJKE LADING** voor onze luisteraars'

Voor de tiende keer presenteerde Groot Nieuws Radio de Opwekking Top 100 tijdens het pinksterweekend. Muzieksamensteller Nando Kok: "Mooi om te zien welke beleving mensen hebben bij deze liederen, het is niet zomaar een lijstje nummers."

"Groot Nieuws Radio startte in 2010 met de Top1008, de beste christelijke muziek ooit gemaakt volgens onze luisteraars," vertelt muzieksamensteller Nando Kok (34). "We merkten dat de liefde voor Opwekkingsliederen zo groot is onder onze luisteraars, dat we daar een aparte plek voor wilden maken. Dat is de Opwekking Top 100 geworden, die we sinds 2013 uitzenden."

Het is geen lijst waarbij de nadruk ligt op rangschikking en vergelijkingen met vorige jaren, aldus Nando. "We willen vooral delen wat deze muziek met de luisteraars doet en daar krijgen we ook veel input voor. Die verhalen zijn prachtig om door te geven, het zijn allemaal getuigenissen. Ik vind het heel mooi om te horen welke beleving luisteraars erbij hebben en hoe ze daar kracht uit putten." In de Opwekking Top 100 zijn niet alleen oude vertrouwde

nummers te vinden, maar ook de allernieuwste Opwekkingsliederen. Nando: "Het is duidelijk te merken dat veel kerken die nieuwe liederen direct oppikken zodra ze uitkomen en dat die echt omarmd worden door onze luisteraars. Daarbij ligt de voorkeur vooral bij de liederen die radicaal en openhartig zijn."

Het Opwekkingslied dat als hoogste genoteerd stond dit jaar, stak echt met kop en schouders boven alle andere liederen uit vertelt Nando: "Dat is het lied Jezus Overwinnaar. Het heeft twee keer zoveel stemmen gekregen als de nummer twee in de lijst."

KELLY KEASBERRY • redacteur bij het Vlaamse christelijk opinieblad Tertio nd.nl/columns
BEELD EPA / GIAN EHREZZELLER

13

NEDERLANDS DAGBLAD
DONDERDAG 21 JULI 2022

PASSIE VOOR JEZUS

Nu de temperaturen stijgen, gaat het bloed sneller stromen. Het perfecte moment voor een spannende vraag. Hoe staat het met uw passie voor Jezus?

Het afgelopen seizoen ontving ik berichtjes van verontruste mede-theologen. Ze varieerden van filmpjes van een genezingsdienst van Jan Zijlstra tot massale doopdiensten in de open lucht en megakerk Mozaiek. Stellingname gewenst, begreep ik. Wil je als 'weldekende' theoloog niet worden geschaard in het kamp van homohaters, fundi's, complotdenkers en Trump-aanhangers, dan is het zaak je tijdig af te keren van de evangelische beweging. Ik had natuurlijk kunnen beweren dat God niet meer geneest. Dat jongeren die zich massaal te water storten, gebukt gaan onder een massapsychose. En dat megakerken zinderen van machtsmisbruik en manipulatie, want jongeren wandelen vanzelfsprekend niet vrijwillig een kerk binnen.

Maar zwoele zomers doen wonderlijke dingen met mensen. Aangeemoedigd door een glaasje sangria gingen mijn gedachten terug naar de kerkdiensten waar ik het afgelopen jaar was voorgegaan. De doorsnee bezoeker behoorde tot de jeugd van zo'n 60 jaar geleden. Terwijl het zware orgel de aanvangspsalm inzette, weergalmden hoge tonen over de houten kerkbanken. Vergeelde liedbundels lagen open-geslagen bij Psalm 92. Na afloop dronken we koffie in de consistorie en spraken we over corona, over kleinkinderen en lichamelijke gebreken. Comfortabele momenten van nostalgie. Totdat een evangelische dame ons ruw uit de winterslaap schudde: 'Telkens als ik hier binnenkom, is het alsof ik 65 jaar terugga in de tijd.' Psychologen als Dirk De Wachter en Jim van Os waarschuwen dat jongere generaties gebukt gaan onder een zingevingscrisis. Toch slagen veel traditionele kerken er niet in de brug naar hun leefwereld te slaan. Kerken als Mozaiek kunnen dat wel. Welke seculiere jongere krijgt er vandaag nog een psalm uit zijn keel? Wie begrijpt de tale Kanaans? Verandering is griezelig. Zeker als de kerk in crisis verkeert, grijpen we graag terug op het oude. Op dat wat vertrouwd is. Maar als we niet oppassen is niet God, maar de traditie heilig.

Het boek *Samen Jong* van Sabine van der Heijden, Vincenza La Porta en Jan Wolsheimer is in dat opzicht een wake-upcall. Jongeren gaan niet naar de kerk omdat ze vroeger de Heidelbergse catechismus uit hun hoofd moesten leren of omdat er op zondagmorgen een rolletje pepermunt rondging. Ze komen zelfs niet voor spektakel, hippe bands of multimedia. De duizenden jongeren die op zondag naar evangelische megakerken komen, komen bovenal uit passie voor Jezus en zijn boodschap. Jawel, voor dat ongemakkelijke verhaal dat al ruim tweeduizend jaar onze weldekende geesten uitdaagt. Als evangelische kerken erin slagen dat sprankelend en eigentijds te verkondigen, wekt dat bij traditionele kerken verwondering en stiekem ook een beetje jaloezie. Maar laten we wel wezen: beter dan te polariseren, kunnen we van elkaar leren. Jongeren die massaal kopje onder gaan, dagen ons uit om terug te keren naar die allereerste Liefde waarmee ons gezamenlijke Verhaal begon.

De duizenden jongeren die op zondag naar evangelische megakerken komen, komen bovenal uit passie voor Jezus en zijn boodschap.